

№ 4'2012

НАУКА і ОБОРОНА

Щоквартальний
науково-теоретичний
та науково-практичний журнал
Міністерства оборони України

Видається з 1994 р.

Головний редактор

Володимир Вагапов, *професор*

Редакційна колегія:

Віктор Балабін, *кандидат філологічних наук, професор;*

Віталій Бегма, *доктор економічних наук;*

Василь Варус, *доктор медичних наук, професор;*

Володимир Горбулін, *доктор технічних наук, професор,
академік НАН України;*

Олексій Загорка, *доктор військових наук, професор;*

Олександр Затинайко, *кандидат військових наук;*

Іван Кириченко, *доктор військових наук, професор;*

Сергій Кириченко, *кандидат військових наук;*

Олексій Ковтуненко, *доктор технічних наук, професор;*

В'ячеслав Косевцов, *доктор військових наук, професор;*

Володимир Можаровський, *кандидат військових наук;*

Борис Олексієнко, *доктор військових наук, професор;*

Григорій Педченко, *кандидат військових наук;*

Григорій Перепелиця, *доктор політичних наук,
професор;*

Ігор Романченко, *доктор військових наук, професор;*

Іван Руснак, *доктор військових наук, професор;*

Андрій Семенченко, *доктор наук з державного
управління, професор;*

Василь Телелим, *доктор військових наук, професор;*

Юрій Терещенко, *доктор технічних наук, професор*

Відповідальний секретар

Наталія Зюрікова

Зміст

Трансформування та розвиток Збройних Сил України

Можаровський В. М., Крикун П. М., Денежкін М. М.
Оборонний огляд в Україні: результати
і висновки3

Національна і глобальна безпека

Кузьмук О. І. Від Воєнної організації
до Сектора безпеки і оборони України12

Марутян Р. Р. Науково-експертне забезпечення
політики національної безпеки України.....22

Україна та НАТО

Корендович В. С., Мукосії С. В. «Розумна оборона»
та взаємопов'язані сили – нові ініціативи
Північноатлантичного альянсу28

Гуманітарні аспекти оборонної сфери

Горбулін В. П., Скалецький Ю. М. Цивільний
демократичний контроль над збройними силами
в умовах надзвичайних ситуацій природного
й техногенного характеру35

Проблеми фахової та бойової підготовки особового складу Збройних Сил України

Телелим В. М., Приходько Ю. І. Система військової
освіти: протиріччя розвитку, напрями та шляхи
реформування42

Проблеми керування військами

Іващенко Г. І., Соловійов В. В. Структура
та сутність поняття «організація управління
військами (силами)»: методологічний підхід50

Військово-технічні проблеми

Харченко О. В., Пащенко С. В., Ратніков І. М.
Безпечна експлуатація бойового складу авіації
Повітряних Сил України поза ресурсними
обмеженнями: методологічні аспекти56

*Блінцов В. С., Киричук О. М., Красних О. В.,
Яким'як С. В.* Безекіпажна військово-морська
техніка – стан та перспективи оснащення
ВМС ЗС України61

Резюме65

Contents

Transformation and development of the Armed Forces of Ukraine

V. M. Mozharovsky, P. M. Krykun, M. M. Denezhkin.
An overview of defence in Ukraine –
results and conclusions3

National and global security

O. I. Kuz'muk. From a military organization
to the Sector of security and defence of Ukraine12

R. R. Marutyanyan. Scientific-expert support
to national security policy in Ukraine22

Ukraine and NATO

V. S. Korendovytych, S. V. Mukosiy.
«Smart defence» and interconnected forces –
the new initiatives28

Humanitarian aspects of defense sphere

V. P. Gorbulyan, Yu. M. Skaletsky. Civilian
democratic control over armed forces
in the state of emergency caused by natural
or technological cataclysms35

The problems of vocational and combat training of personnel of the Armed Forces of Ukraine

V. M. Telelym, Yu. I. Prykhod'ko. The system
of military education: problems of development
and ways to reforming42

The troop government issues

G. I. Ivashchenko, V. V. Solov'yov. The structure and
essence of the «organization of management of troops
(forces)» concept – the methodological approach50

Military engineering

O. V. Kharchenko, S. V. Pashchenko, I. M. Ratnikov.
The safe treatment of military aircraft hardware
in the Air Forces beyond resource limitations:
the methodological aspects.....56

*V. S. Blintsov, O. M. Kyryzyuk, O. V. Krasnykh,
S. V. Yakymyak.* Crewless naval equipment:
state-of-the art and prospects for application
in Naval Forces of Ukraine61

Summaries65

Зміст попередніх випусків журналу «Наука і оборона» можна знайти на веб-сторінці журналу: www.nio.mil.gov.ua
На цьому сайті можна ознайомитися також із правилами оформлення матеріалів для журналу.

Авторам – здобувачам наукових ступенів редакційна колегія рекомендує готувати матеріали
з урахуванням вимог ВАК України до наукових статей, що публікуються у друкованих фахових виданнях
(видання «Наука і оборона» є фаховим у галузі військових наук).

В. М. Можаровський,

*заступник Міністра оборони України – керівник апарату,
кандидат військових наук,*

П. М. Крикун,

*заступник директора – начальник відділу
стратегічного планування Департаменту
воєнної політики та стратегічного планування
Міністерства оборони України,*

М. М. Денєжкін,

*головний спеціаліст відділу стратегічного планування
Департаменту воєнної політики та стратегічного
планування Міністерства оборони України,
кандидат військових наук, старший науковий співробітник*

Оборонний огляд в Україні: результати і висновки

На основі аналізу результатів оборонного огляду автори статті узагальнюють висновки з процесу його проведення і пропонують своє бачення вдосконалення цього процесу та процедур.

Практика оборонного планування переконливо свідчить, що жодну з державних програм розвитку Збройних Сил України (далі – ЗСУ) неможливо реалізувати, якщо система оборонного планування позбавлена таких властивостей, як повнота охоплення чинників, оперативність, гнучкість, тісний зв'язок із державним стратегічним плануванням. Цього потребують політика позаблоковості, вимоги достатньої обороноздатності, динаміка змін у середовищі безпеки, перенесення акценту гарантування національної безпеки від збройної боротьби в інший, несиловий простір.

Результати оборонного огляду в підсумковому документі – проекті Стратегічного оборонного бюлетеня України – мали відповісти на багато запитань, котрі накопичилися впродовж двадцяти років реформування й розвитку ЗСУ. Особливо гостро на сьогодні й на середньострокову перспективу стоїть проблема обмеженої готовності ЗСУ до виконання завдань за призначенням. Такий стан – результат невирішеності упродовж тривалого часу питань достатнього ресурсного забезпечення потреб ЗСУ [1].

Однією з причин обмеженої готовності ЗСУ до виконання завдань за призначенням, на погляд авторів статті, є не повною мірою реалізована здатність держави підтримувати відповідний рівень обороноздатності. Саме наявність у державі чітко налагодженої системи оборонного планування має розв'язувати цю проблему, зокрема оборонний огляд як ключова складова такого планування.

Методологія, запропонована для проведення оборонного огляду, мала на меті запровадження механізму вирішення цього складного питання в оборонній сфері. Вона базується на можливостях/спроможностях і спрямована на максимально ефективне використання обмежених ресурсів держави в інтересах оборони, раціональне планування сил для комплексного підходу до завдань, а також на реальні можливості держави забезпечити потреби оборони [2].

Аналіз позитивного й негативного досвіду, здобутого у процесі оцінювання оборонних можливостей України, та визначення концептуальних основ їх розвитку на довгострокову перспективу – важливі кроки на шляху вдосконалення системи оборонного планування.

Ця стаття є ретроспективним поглядом авторів на організацію та процедури проведеного оборонного огляду. Її метою є спроба безпосередніх організаторів процесу показати і проаналізувати те, що ефективно спрацювало, і те, що потребує поліпшення, перегляду, доопрацювання, а також надати своє бачення вдосконалення методів огляду оборонних можливостей.

Уроки проведення оборонного огляду дають змогу дійти висновку про повноту реалізації запропонованої методології, оцінити рівень організації виконання завдань і врахувати отримані результати в підсумковому документі.

Найбільш характерними проблемами у вирішенні завдань оборонного огляду були:

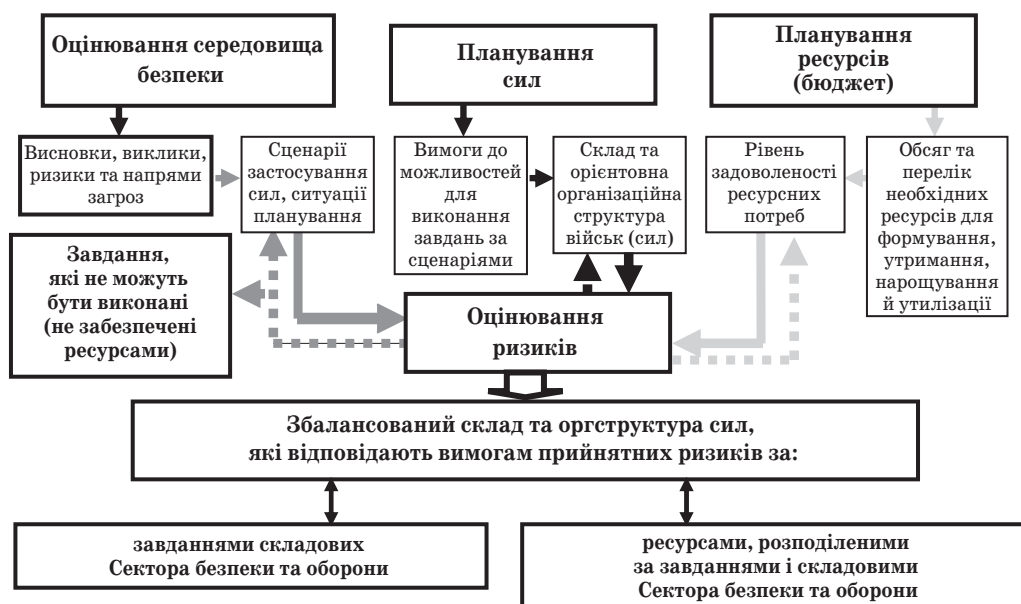

Рис. 1. Процедури процесу виконання завдань оборонного огляду методом, орієнтованим на можливості/спроможності (варіант)

- 1) значна тривалість оборонного огляду;
- 2) недостатня виконавська дисципліна в реалізації Організаційно-методичних рекомендацій, Плану основних заходів та Плану-перспективу проекту Стратегічного оборонного бюлетеня України;
- 3) недостатня підготовленість персоналу робочих органів;
- 4) недосконалість законодавчих актів, нормативних документів, застосованих порядку та процедур планування не сприяли запровадженню пропонованого механізму оборонного та бюджетного планування, його інтеграції до системи державного стратегічного планування.

Вибір методології вирішення завдань оборонного огляду. Виходячи з вимог теорії систем [3], основна увага приділялася поєднанню в оборонному плануванні питань політичних, суто воєнних і ресурсних, а також урахуванню всіх чинників, котрі визначають стратегію досягнення визначеної мети, дотриманню принципу прозорості та зрозумілості, відповідності світовим стандартам, тенденціям і поглядам на планування, які базуються на можливостях/спроможностях.

Оборонний огляд являв собою чотири окремі взаємопов'язані процедури: оцінювання середовища безпеки, планування сил, планування ресурсів та оцінювання ризиків (рис. 1).

Запропоновану методологію, яка відрізняється від тієї, що використовувалася для проведення оборонного огляду у 2003–2004 рр., наводимо нижче.

1. Оцінювання середовища безпеки базується на глибокому та всебічному аналізі чинників, які зумовлюють визначення викликів, ризиків та загроз Україні у сфері оборони, із залученням усіх зацікавлених органів державної влади. Результати цього аналізу були оформлені

у вигляді варіантів розвитку викликів та загроз, які містили сценарії застосування сил.

2. Планування сил здійснюється з використанням методу, базованого на можливостях/спроможностях в умовах невизначеності реального супротивника. На відміну від методу, в основу якого покладено співвідношення бойових потенціалів сил протилежних сторін (загальне та за напрямками), цей метод дає змогу раціонально розподілити сили за завданнями, котрі містять сценарії, врахувати світову тенденцію підтримання національної безпеки несиловими засобами в умовах обмеженого використання воєнної сили.

3. Планування ресурсів не лише охоплює співвідношення потреб у ресурсах на утримання угруповання військ (сил) для виконання завдань за призначенням з фінансовими можливостями держави, а й передбачає використання загальновідомих принципів менеджменту: аналіз потреб для досягнення визначених можливостей/спроможностей, можливостей держави з підтримання відповідного рівня обороноздатності (оснащення ОВТ, ресурсне забезпечення, персонал тощо), оцінка ризиків виконання завдань трансформації в умовах ресурсних обмежень.

4. Для підтримання прийняття стратегічних рішень передбачається використовувати оцінювання ризиків, а для гарантування виконання поставлених завдань в умовах визначених ризиків – управління ризиками.

Розроблена методологія була запропонована як механізм досягнення мети оборонного огляду, доведена до всіх учасників процесу, обговорена під час нарад із питань його організації та проведення, стала предметом Організаційно-методичних рекомендацій, затверджених

Рис. 2. Порядок вирішення завдань формування сценаріїв застосування військ (сил)

першим віце-прем'єр-міністром України – керівником Міжвідомчої комісії з питань проведення оборонного огляду в Україні.

Оцінювання середовища безпеки. В основу зовнішнього чинника оцінювання середовища безпеки покладено воєнно-політичну обстановку. До робочої групи залучалися представники Міністерства закордонних справ України, Генерального штабу ЗСУ, Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Головного управління розвідки Міністерства оборони України, представники Державної прикордонної служби України. У результаті цієї роботи були розроблені висновки стосовно оцінювання та прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки, перелік викликів, ризиків та напрямів загроз у сфері оборони на довго-, середньо- та короткострокову перспективи. З метою реалізації методу, який базується на можливостях/спроможностях, додатково були розроблені варіанти виникнення небезпек для України, котрі містили сценарії застосування сил, розвиток можливих ситуацій (рис. 2).

Центром воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України було проведено оцінювання ймовірності виникнення обстановки як окремо за кожним з одинадцяти розроблених сценаріїв, так і груп сценаріїв одночасно. Це дало змогу здійснювати планування сил та ресурсів на довго-, середньо- та короткострокову перспективи більш цілеспрямовано, точно та обґрунтовано. Проведений аналіз завдань усередині кожного сценарію показав їхній комплексний характер, тобто жодне з них не може бути виконане одним формуванням окремо.

У межах кожного сценарію завдання розподілялися між військовими формуваннями та правоохоронними

органами, тобто поєднувалися дії різних формувань в інтересах виконання поставлених завдань. Такий принцип покладений в основу формування матриці розподілу відповідальності за виконання завдань з реагування на кризові ситуації (організація, управління та забезпечення виконання завдань, участь частиною сил). Така матриця мала використовуватися для визначення (коригування) завдань кожній залученій структурі, визначення й утримання раціональної чисельності формувань, уникнення дублювання, для виваженого розподілу ресурсів держави відповідно до частки внеску у вирішення завдань оборони.

Результати оцінювання воєнно-політичної обстановки публічно обговорювалися за участю експертів урядових та неурядових організацій, установ, представників іноземних держав. Відбулося обговорення альтернативного варіанта оцінки, що викладено в «Зеленій книзі з питань оборонної політики України», розробленій спільно Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова та Українським інститутом публічної політики [4].

Негативно на якість і тривалість виконання завдання з оцінювання середовища безпеки впливало невикористання спільних пропозицій і затвердження висновків з оцінювання воєнно-політичної обстановки та проекту сценаріїв застосування сил. Довготривалий підготовчий період можна пояснити різним загальним рівнем готовності учасників оборонного огляду до використання запропонованого методу планування, невідповідністю статусу загальнодержавного процесу визначення (коригування) основ державної політики у сфері оборони та рівня керівництва, делегованого Міністерству оборони України без надання відповідних повноважень. Процедуру

Рис. 3. Місце характеристик можливостей/спроможностей у визначенні складу сил під час планування сил (варіант)

узгодження та затвердження результатів оборонного огляду назвати досконалою також не можна.

Недостатнє наукове забезпечення, відсутність необхідної кількості теоретичних розробок у галузі довгострокового оборонного планування, несистемне запровадження у практику органів військового управління досвіду планування на основі можливостей/спроможностей також позначилися на тривалості та якості виконання завдань.

Далися взнаки відсутність достатнього досвіду визначення стратегічних цілей розвитку своїх організаційних структур у більшості виконавців міністерств, відомств та агенцій з виконання завдань довгострокового прогнозування і стратегічного планування та невміння виокремлювати й формувати на основі довгострокових цілей середньострокові програми, плани та бюджетні категорії. Це змусило організаторів оборонного огляду щотижнево проводити на базі Національного університету оборони України «лікнеп» з метою забезпечення виконання поставлених завдань на базі єдиної методології.

Перелік характеристик можливостей/спроможностей, опис послідовності виконання завдань та масштабу дій визначали вимоги до оперативних (спеціальних) можливостей військ (сил) і були взяті за основу **планування сил**. Ці характеристики складаються з трьох компонентів: переліку завдань, стандартів їх виконання, умов виконання завдань.

Таке первинне планування сил зводилося до:

- визначення завдань за сценаріями та приведення їх до стандартів (або порівняння зі стандартами), які регламентуються керівними документами;
- опису умов їх виконання;

- визначення показника рівня їх виконання та підбору за характеристиками стандарту виконання завдань відповідного зразка озброєння, підрозділу (бойового або забезпечення, управління) чи всього військового формування (рис. 3).

Запропонований метод планування сил складався з відомих виконавцям-практикам складових, але відрізнявся своєю формалізацією: під стандарти та умови виконання завдань необхідно було підібрати сили, які за своїми показниками можливостей/спроможностей були здатні виконати визначені завдання із заданим рівнем ефективності.

До переліку характеристик оперативних можливостей/спроможностей військ (сил) увійшли: розвідка, готовність, мобільність, ефективність виконання завдань, управління військами (силами), матеріально-технічне забезпечення, живучість. Цей перелік охоплює звичайні й традиційні складові військових формувань, а саме: бойові, оперативного (бойового), матеріально-технічного та медичного забезпечення, управління.

Склад сил планувався з огляду на те, що в одних сценаріях певне міністерство (відомство) відповідало за організацію, виконання та забезпечення завдання, в інших – було оперативно підпорядковане часткою сил іншому міністерству (відомству), забезпечувало загальні дії (рис. 4).

Залежно від масштабу дій, для зручності реалізації закладених бойових можливостей/спроможностей, усебічного забезпечення та управління зі складу визначених сил уточнювалася організаційна структура, розподіл за функціональною ознакою та за станом готовності до виконання поставлених завдань.

Рис. 4. Розподіл завдань ЗСУ для визначення необхідних сил (варіант)

Відповідно до визначених пріоритетів виконання завдань за сценаріями застосування сил були, у свою чергу, визначені пріоритети та вимоги до термінів набуття можливостей/спроможностей.

Найбільше готовими до планування сил за можливостями/спроможностями були командування видів ЗСУ, які тривалий час використовували досвід іноземних держав, розробили переліки типових завдань на тактичному та оперативному рівнях і завчасно підготували оперативний склад своїх структурних підрозділів.

Під час планування сил Генеральний штаб ЗСУ в основу їх визначення покладав лише сценарій відбиття збройної агресії. Водночас у Воєнній доктрині України стверджується, що збройна агресія, яка може призвести до виникнення локальної або регіональної війни проти України, у середньостроковій перспективі є малоймовірною. Зауважимо, що визначеність послідовності виконання завдань та введення критерію можливостей/спроможностей військ (сил) не привели до підвищення продуктивності цієї роботи в межах виділеного часу. Це свідчить про недостатню гнучкість усередині структурних підрозділів Міністерства оборони та Генерального штабу ЗСУ в упровадженні методу планування за можливостями/спроможностями.

Процедура планування ресурсів охоплювала такі складові менеджменту, як визначення потреби в ресурсах, оцінка здатності держави забезпечити потреби оборони, розподіл ресурсів за визначеними завданнями досягнення можливостей/спроможностей.

Потреба в ресурсах визначалася на основі оцінки стану необхідних можливостей/спроможностей для виконання завдань за всіма сценаріями, наявних можливос-

тей/спроможностей існуючої організаційної структури та розраховувалася з огляду на різницю між ними. Результатом такої оцінки є розподіл складових можливостей/спроможностей за ознаками їхнього життєвого циклу на такі, які необхідно зберігати й підтримувати; які треба нарощувати; нові (котрі ще треба формувати); ті, від яких треба позбавлятися (утилізувати) (рис. 5).

Досвід планування вартості життєвого циклу можливостей/спроможностей в іноземних державах показує його перевагу над методом, спрямованим на визначення необхідних ресурсів для утримання сил реакції на загрози.

Можливості/спроможності під час виконання завдань оборонного огляду аналізувалися з погляду складових категорій обороноздатності держави. Це означає, що розглядався не тільки життєвий цикл складу сил та організаційної структури ЗСУ, а й склад, структура та можливість підрозділів, які забезпечують досягнення й утримання оперативних спроможностей. Крім організаційної структури, до таких категорій належать: доктрини (керівні документи, що регламентують застосування воєнної сили), персонал, озброєння та військова техніка (ОВТ), військова інфраструктура, матеріальні засоби (запаси матеріальних засобів тощо), військова освіта й наука, підготовка.

Здатність реалізувати можливості/спроможності визначалася готовністю персоналу задіяти їх у визначених умовах обстановки та наявності матеріальної основи. Під матеріальною основою можливостей/спроможностей розглядалися такі елементи складу та організаційної структури сил: ОВТ; запаси матеріальних засобів; військова інфраструктура (базування флоту й авіації тощо). Носієм можливостей/спроможностей є персонал (особовий

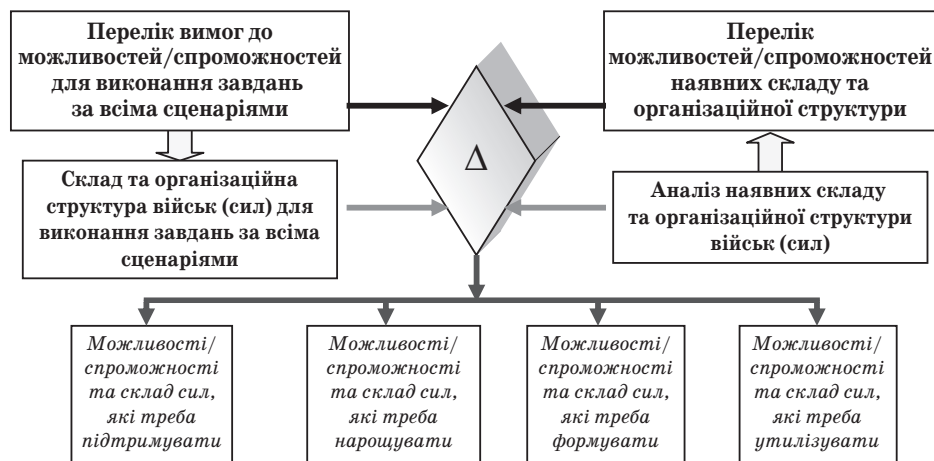

Рис. 5. Розподіл можливостей/спроможностей за категоріями їх життєвого циклу (варіант)

склад), показником їх досягнення є стан укомплектованості й підготовки персоналу до виконання завдань за призначенням [5].

За цим методом потреби в ресурсах включали витрати на утримання можливостей/спроможностей (персоналу, ОВТ, запасів матеріальних засобів, військової інфраструктури), нарощування можливостей (модернізація, перехід на нові організаційні структури), формування нових можливостей (розроблення й закупівля озброєння, військової техніки, систем навчання, капітальне будівництво), утилізація зайвих можливостей (утилізація озброєння, техніки, компонентів ракетного палива, інфраструктури). Види витрат групувалися в такі бюджетні категорії: утримання; підготовка; інвестиції та інші витрати (утилізація та діяльність, непридатна збройним силам).

Розрахунки на основі запропонованого методу показують, що для досягнення можливостей/спроможностей для виконання завдань за всіма сценаріями на наступні 15 років ЗСУ потребуватимуть від 450 млрд грн до 595 млрд грн у цінах 2010 р. залежно від варіанта завдань, що передбачає середньорічне фінансування обсягом 30–40 млрд грн. При цьому кошти, необхідні на інвестиції в усіх варіантах, становлять близько 114 млрд грн, 19–26% від усіх потреб (на ОВТ – 77 млрд грн, створення запасів – 9 млрд грн, будівництво житла – 28 млрд грн), оскільки фінансування інвестицій останніми роками не відповідало потребам (зношеність та несправність озброєння, малий відсоток новітніх систем і зразків у бойовому складі, велика кількість безквартирних військовослужбовців та членів їхніх сімей, відсутність необхідних оперативних і стратегічних запасів матеріальних засобів). Розрахунки показують, що за сьогоdnішнього стану ОВТ частка потреб на їх утримання становить 54–58% від загальних витрат на утримання ЗСУ.

Сформована для проведення розрахунків робоча група під головуванням Департаменту фінансів Міністерства оборони України, до якої входили також представники Міністерства фінансів України, на жаль, не використову-

вала підхід, який базується на вартості життєвого циклу можливостей/спроможностей. Узагалі, у цій групі дотримувалися думки, що треба враховувати лише прогностичні показники видатків на оборону. З цієї причини Організаційно-аналітична група Міноборони була змушена самостійно розробити й затвердити підхід до розрахунків та здійснила їх із залученням Центру обробки інформації оборонного планування.

Щоб визначитися з виваженою стратегією досягнення здатності ЗСУ виконувати завдання за призначенням, потребу в ресурсах необхідно було зіставити з **можливостями держави** задовольнити їх. Запропонована методологія містила блок оцінок можливостей держави, на дані якого – порівняно з даними про потреби – спиралися під час розроблення стратегії досягнення здатності ЗСУ виконувати завдання за призначенням. З урахуванням критичного стану справ з ОВТ, сюди були включені оцінки можливостей держави з розроблення, виробництва, постачання сучасних зразків ОВТ, а також їх відновлення, рівня забезпеченості запасами матеріально-технічних засобів (рис. 6). До роботи залучалися представники існуючих на той час Міністерства економіки, Міністерства промислової політики та Міністерства фінансів України.

У рамках оборонного огляду відбулася науково-практична конференція з питань визначення напрямів реалізації воєнно-технічної політики держави в ЗСУ. Її результати показали, що оборонно-промисловий комплекс України (ОПК) здатний виробляти не більше 10% від загальної номенклатури озброєння, необхідного для належного забезпечення потреб ЗСУ, тоді як його реальні можливості втричі перевищували за обсягами щорічне державне замовлення у грошовому вимірі. Можливості ремонтних потужностей на підприємствах Міноборони використовуються лише на 5%. Загалом ОПК уже перестав бути збитковим, але зношеність основних фондів досягла в середньому 60%, зберігається високий рівень залежності виробників оборонної продукції від критичного імпорту, а саме: напівфабрикатів – на 24%, комплектуючих – до 80% від їх потреби. Здатність ОПК випускати

Рис. 6. Схема використання можливостей держави задовольнити потреби оборони (варіант)

новітні системи та зразки озброєння характеризується значним відставанням (частка такої продукції становить лише 7–8%, а впровадження інновацій ще менше – 5%), низьким рівнем упровадження нових технологічних процесів у сфері виробництва озброєння (лише 3% у загальних обсягах капітальних вкладень), відсутністю досвіду самостійного розроблення ОВТ, наукових шкіл цього напрямку, низьким рівнем наукової кооперації з іншими країнами.

Такі результати свідчать про те, що стратегія опори на власного виробника без заходів, спрямованих на підвищення якості виробництва, без використання можливостей зовнішніх ринків ОВТ, оборонних технологій та ресурсів призведе до втрати здатності ЗСУ виконувати завдання за призначенням.

Можливості держави задовольнити потреби Міністерства оборони України у фінансуванні були визначені у прогностичних показниках (постанова Кабінету Міністрів України № 568 від 7 липня 2010 р.). Запропонований Міністерством фінансів України проект фінансування Міноборони до 2023 р. орієнтований на недопущення зниження витрат на оборону від базового 2010 р., який, до речі, був профінансований лише на третину від реальної потреби. Ці показники наведені в таблиці 1.

Нерівномірність розподілу коштів на різні етапи реформування вказує на те, що, по-перше, всі тринадцять років не забезпечуватиметься бездефіцитне фінансування потреб оборони, по-друге, фінансування перших п'яти років не дасть змоги розраховувати на реалізацію масштабних проектів і через це вкотре доведеться обмежитися лише підготовкою основних заходів реформ, по-третє, перенесення основних обсягів фінансування на майбутнє свідчить про значні ризики реалізації таких планів у коротко- та середньостроковій перспективі.

Таблиця 1

Фінансування Міністерства оборони України до 2023 р., відповідно до проекту, запропонованого Міністерством фінансів України

	Обсяг фінансування, млрд грн
Загальний рівень фінансування до 2023 р.	285
<i>середній на рік</i>	24
<i>У тому числі:</i>	
У перші п'ять років	71,5
<i>середній на рік</i>	14,3
У наступні п'ять років	119
<i>середній на рік</i>	24
У наступні три роки	94
<i>середній на рік</i>	31

Аналіз правил, за якими ведеться політика забезпечення потреб оборони, показав низьку ефективність стратегії загальних ринкових правил для ЗСУ (неможливість накопичення фінансових ресурсів для здійснення витратних проектів, украї обмежені можливості маневру у використанні бюджетних коштів, неможливість перенесення нереалізованих видатків на наступний рік, нерівномірність фінансування впродовж року).

Видатки Державного бюджету на фінансування Державної програми розвитку ЗСУ на 2006–2011 рр. були значно меншими від призначених (1,18–0,91% від рівня 2% ВВП, установлених відповідним Указом Президента України). Велика їх частина (до 20%) припадала на негарантовані кошти спеціального і стабілізаційного фондів

Державного бюджету України. Розподіл видатків Міноборони був суттєво деформованим: частка витрат на озброєння в середньому сягала лише 6%, тоді як реальна потреба становила 26%.

Міністерство оборони України в рамках Державної щорічної цільової програми економічного та соціального розвитку України брало участь у державному стратегічному плануванні – відповідало за формування й моніторинг розділу «Обороздатність держави». Слід зауважити, що цей розділ за запропонованим змістом лише частково характеризує здатність держави до оборони, а його показники стосуються тільки розвитку соціальної складової.

З представленого аналізу видно, що Міністерству оборони України, зважаючи на об'єктивну нездатність ОПК в умовах сьогоденних ринкових механізмів задовольнити основні потреби в розробленні й виробництві необхідної номенклатури ОВТ, не під силу повною мірою реалізувати делеговані Кабінетом Міністрів України повноваження із забезпечення відповідного рівня обороноздатності держави [4].

З метою вдосконалення системи державного управління розпочато створення інтегрованої системи управління ризиками у сфері національної безпеки та оборони України. В її основу покладено систематичну оцінку стану виконання планів (програм) розвитку складових Сектора безпеки і оборони України та їх уточнення (коригування).

Найбільш характерними та відчутними ризиками, які негативно впливають на досягнення визначеної мети реформ у сфері національної безпеки і оборони України, є такі:

- «людський чинник» (рівень знань, наявність досвіду, суб'єктивізм);
- нераціональний вибір шляхів досягнення намічених стратегічних цілей, їх кардинальна зміна на етапі імплементації;
- ресурсні, зокрема фінансові видатки;
- поглиблення розриву між теорією та практикою оперативного мистецтва;
- обмежені можливості національної економіки з виготовлення сучасних зразків ОВТ для потреб оборони.

На думку авторів, запропонована методологія, сформований на її основі та випробуваний у процесі оборонного огляду механізм оцінки стану готовності сил безпеки та оборони можуть бути ефективними чинниками виконання завдання, поставленого Президентом України: «...кардинально змінити підходи до бюджетної політики у сфері національної безпеки і оборони, поклавши в її основу досвід 2003–2004 років, а також європейську практику».

Слід мати на увазі, що інтеграція оборонного планування в систему державного стратегічного планування потребує чіткішої координації зусиль усіх органів виконавчої влади, що викликає необхідність посилення цієї сфери державного управління.

Передбачається включити в єдину систему оборонного планування, крім існуючих систем оборонного й бюджетно-

го планування, стратегічне планування застосування ЗСУ. Розпочинати і здійснювати його доцільно у процесі планування сил на основі єдиних сценаріїв застосування сил.

Для скорочення часу на проведення оборонного огляду, на нашу думку, доцільно завчасно проводити процедури оцінювання воєнно-політичної обстановки, стану можливостей/спроможностей ЗСУ та можливостей держави з ресурсного забезпечення потреб оборони, оцінювання можливостей оборонної промисловості України, основ воєнно-технічної політики, включно з питаннями зовнішніх та внутрішніх ринків. Робити це варто в рамках комплексного огляду оборонних можливостей держави (Сектора безпеки та оборони України), результати оформлювати окремими документами, а під час оборонного огляду лише уточнювати ситуацію всередині сценаріїв, вихідні дані для середньострокового планування й на основі оцінки ризиків готувати пропозиції до формування проекту Стратегічного оборонного бюлетеня України (рис. 7).

Міністерство оборони України для реалізації основних положень проекту Стратегічного оборонного бюлетеня України розробило й розпочало втілення таких пропозицій.

1. Для вдосконалення законодавчої бази оборонного планування розроблені зміни до Закону України «Про організацію оборонного планування», зміст яких стосується переходу від Воєнної організації України до Сектора безпеки і оборони України, імплементації основ довгострокового оборонного планування, запровадження у практику отриманого досвіду організації та проведення оборонного огляду.

2. Для вдосконалення нормативної бази оборонного планування намічене внесення змін у постанову Кабінету Міністрів України № 447 від 5 квітня 2006 р. «Про затвердження Порядку організації та фінансування стратегічного планування у сфері оборони і військового будівництва», наказу Міністра оборони України № 749 від 7 грудня 2006 р. «Про затвердження Положення про організацію стратегічного планування в Міністерстві оборони України».

3. З метою узагальнення отриманого досвіду організації та проведення оборонного огляду в Міністерстві оборони України триває опрацювання настанови «Організація та проведення оборонного огляду в Міністерстві оборони України та Генеральному штабі Збройних Сил України», яка після прийняття може бути надана іншим складовим Сектора безпеки та оборони України.

4. На основі Постанови Верховної Ради України № 5086-IV від 5 липня 2012 р. «Про рекомендації парламентських слухань на тему: “Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектора безпеки України”» заплановано низку заходів з реалізації основних вимог проекту Стратегічного оборонного бюлетеня України в частині, що стосується вдосконалення системи управління сферою національної безпеки та оборони, спрямування діяльності ОПК України в інтересах задоволення потреб ЗСУ, інших складових Сектора безпеки та оборони України.

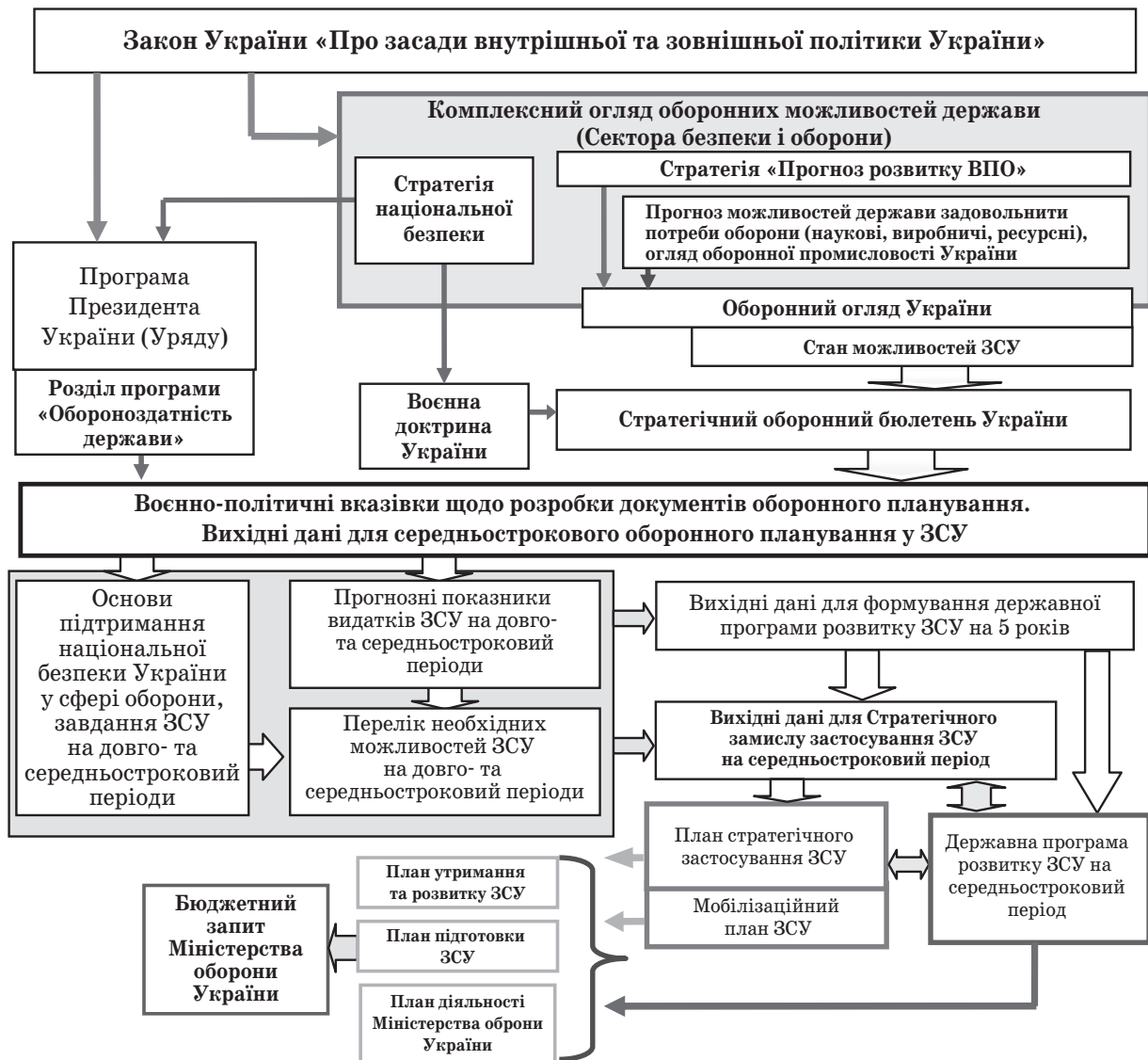

Рис. 7. Схема єдиної системи оборонного планування (варіант)

Процес запровадження оборонного планування запропонованих методології та методики, які базуються на можливостях/спроможностях, був непростим. Однак практика показує, що старі підходи й методи планування на основі бойових потенціалів у нових політичних умовах неефективні й відходять у минуле. Автори статті розуміють, що рамки журнальної публікації не дають змоги в деталях розкрити сутність винесених уроків і механізми їх урахування на майбутнє, тому сподіваються на плідну дискусію та всебічне обговорення матеріалу.

Перелік літератури

1. Послання Президента України до українського народу від 3 червня 2010 р.
2. Денежкін М. С., Крикун П. М. Методологія проведення оборонного огляду // Наука і оборона. – 2008. – № 2. – С. 28.
3. Щедровицький Г. П. Избранные труды. – М. : Школа культурной политики. – 1994. – С. 800.

4. Зелена книга з питань оборонної політики України (Документ для консультацій із зацікавленими сторонами). – К. : Центр О. Разумков; Український інститут публічної політики. – С. 60.

5. Тимчасові рекомендації щодо алгоритму здійснення розрахунків визначення вартості досягнення амбіційних можливостей (у межах проведення роботи 5-ї робочої групи) для формування інформаційно-аналітичних даних Стратегічного оборонного бюлетеня України на період до 2025 р. і підготовки даних для оцінки ризиків та балансування необхідних ресурсів з можливостями держави забезпечити потреби оборони в ході формування перспективного обриса Збройних Сил України. – К. : МО України, 2010. – С. 33.

6. Попередні результати оборонного огляду. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/index.php?part=defense_review&lang=ua.

Надійшла до редакції 11 жовтня 2012 р.

О. І. Кузьмук,

*генерал армії України, народний депутат України,
кандидат військових наук*

Від Воєнної організації до Сектора безпеки і оборони України

Стаття завершує цикл публікацій автора, присвячених ретроспективному аналізу подій і процесів у сфері підтримання воєнної безпеки України. Розглядається перехідний період від розбудови Воєнної організації України до створення Сектора безпеки і оборони України (2005–2012).

Рік 2005-й позначився в історії України серйозними змінами в усіх сферах діяльності держави, зокрема й у сфері національної безпеки та оборони.

Нове політичне керівництво держави визначило воєнно-політичну орієнтацію України на вступ до НАТО й на реформування Збройних Сил України (далі – ЗСУ) в напрямі досягнення євроатлантичних стандартів. 21 квітня 2005 р. Указом Президента України до Воєнної доктрини України були внесені зміни, відповідно до яких кінцева мета євроатлантичної інтеграції нашої держави – вступ до НАТО [1].

У реформуванні Воєнної організації держави (далі – ВОД) подальші кроки стосувалися трьох основних напрямів:

- нормативно-правового регулювання діяльності ВОД та її складових;
- військового будівництва;
- зміцнення демократичного цивільного контролю над ЗСУ, іншими військовими формуваннями, правоохоронними органами.

Структурна невизначеність та функціональна незбалансованість ВОД і правоохоронних органів потребували приведення нормативно-правових і організаційних засад їх діяльності у відповідність до реальних умов, головними з яких були:

- зменшення ймовірності великомасштабної воєнної загрози, перенесення акцентів системи підтримання національної безпеки на внутрішні проблеми (тероризм, інформаційна боротьба, внутрішньополітична нестабільність, прояви сепаратизму тощо);
- надмірна обтяжливість для Державного бюджету України витрат на силові структури, при тому що основна з них – ЗСУ – мала стійку тенденцію до зменшення ефективності;
- низький рівень керованості силовим блоком держави з погляду забезпечення скоординованих дій його складових у разі виникнення серйозних кризових ситуацій.

Необхідність системних реформ безпекових структур була пов'язана також із міжнародними зобов'язаннями України як члена Ради Європи. Ідеться насамперед про рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи № 1402 (1999) «Контроль внутрішніх служб безпеки в країнах – членах Ради Європи» та № 1713 (2005) «Про демократичний нагляд над сектором безпеки в країнах-членах».

Наукова й суспільна думка в Україні постійно переймалася питаннями реформування ВОД. Свої оцінки та рекомендації в наукових виданнях і в засобах масової інформації висловлювали вітчизняні дослідники, зокрема О. С. Бодрук [2], Е. М. Лисицин [3], С. М. Нечхаєв [4], І. С. Руснак [5], В. П. Шкідченко [6] та багато інших. За межами України на той час слід відзначити роботи А. М. Кривенка [7], В. М. Манілова [8], К. Донеллі [9], Д. Шерра [10].

При цьому під впливом європейських тенденцій дедалі більшого визнання набувало поняття «сектор безпеки» як узагальнюючий термін для всієї сукупності військових формувань держави, правоохоронних органів та державних органів управління ними. Усе наполегливіше ставилося питання про радикальне реформування сектора безпеки, тобто, за словами тодішнього генерального секретаря Парламентської асамблеї НАТО Саймона Ланна, всіх органів та установ, які відповідають за внутрішню та зовнішню безпеку – збройних сил, правоохоронних органів, судової системи, розвідувальних служб, служб прикордонної безпеки, низки воєнізованих служб, а також усіх відповідних гілок законодавчої влади та уряду [11]. У свою чергу, В. П. Горбулін, на той час помічник Президента України з питань національної безпеки, голова Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України, окреслив центральну проблему такого реформування як вироблення єдиної комплексної стратегії приведення всіх складових сектора безпеки до загальноприйнятих європейських норм і стандартів [11].

Запозичення європейського досвіду є важливою умовою розвитку України, але, на думку автора, це треба робити обережно і в органічному поєднанні з національними особливостями, з урахуванням сучасного стану нормативно-правової бази України. Тим більше, що й у Європі існують різні погляди на сектор безпеки. У зв'язку із цим згадуються слова учасника міжнародної конференції «Реформування сектора безпеки України» (27–28 травня 2004 р., Київ) Алена Фопена – представника Женевського центру демократичного контролю над збройними силами: «Поняття безпеки є розмитим та широким; воно вміщує дуже багато значень: це одночасно кінцевий результат, відчуття, стимул та ціль. Оборона є частиною безпеки, засобом її досягнення» [11]. Цей короткий вислів дуже влучно характеризує складність поняття «сектор безпеки».

В офіційних документах України поняття «Сектор безпеки і оборони» (далі – СБО) почало вживатися в контексті започаткованого у 2005 р. згідно з Указом Президента України від 27 грудня 2005 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)”» комплексного огляду сектора безпеки в період 2006–2007 рр. Метою огляду було вироблення й затвердження на найвищому державному рівні комплексу системних заходів у сфері національної безпеки держави. Огляд був проведений у переважній більшості силових структур і правоохоронних органів, але як цілісний процес він завершення не отримав.

Зберігалася тенденція до скорочення у структурі ВОД кількості військових формувань. З прийняттям у грудні 2005 р. Закону України «Про службу зовнішньої розвідки України» розвідувальний орган Служби безпеки України був ліквідований, а на його базі була створена Служба зовнішньої розвідки України. Згідно зі ст. 1 цьо-

го Закону, Служба зовнішньої розвідки України є державним органом, який здійснює розвідувальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах [12]. Зміст цієї статті свідчить про збереження за Службою зовнішньої розвідки України статусу військового формування. Однак згодом до ст. 9 Закону України «Про основи національної безпеки України» були внесені зміни, згідно з якими Служба зовнішньої розвідки, так само, як і Служба безпеки України, до ВОД не належить [13].

У лютому 2006 р. був ухвалений Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації», відповідно до Прикінцевих положень якого на базі та за рахунок чисельності Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем і захисту інформації та відповідних підрозділів Служби безпеки України створювалася Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України. Ця Державна служба статусу військового формування також не має, а тому до ВОД не належить.

Як результат, початковий зміст поняття ВОД зазнав виродження. Беззаперечний статус військового формування зберегли лише ЗСУ і, певною мірою, внутрішні війська МВС України. Зменшення кількості військових формувань було об'єктивною вимогою часу. Але відповідні рішення були половинчастими: з одного боку, ще зберігалася часткове комплектування невійськових формувань військовослужбовцями та наявність у них значної кількості офіцерських посад з відповідними соціальними привілеями. З другого боку, ЗСУ мали фактично самотужки виконувати складні й відповідальні функції воєнної організації.

12 лютого 2007 р. Президент України своїм Указом затвердив Стратегію національної безпеки України (далі – СНБ-2007). Цим документом з метою зміцнення демократичного цивільного контролю над ВОД та правоохоронними органами держави передбачалася подальша демілітаризація правоохоронних та розвідувальних органів [14], а в абзаці 18 пункту 4.3. наголошувалося на тому, що правоохоронні й розвідувальні органи до військових формувань не належать. Важливо, що в СНБ-2007 уперше для документів такого рівня поряд із терміном «Воєнна організація держави» був використаний термін «сектор безпеки», до основних інститутів якого віднесені ЗСУ, інші військові формування та правоохоронні органи [14].

СНБ-2007 відзначала невідповідність сектора безпеки України потребам суспільства, а також критичний стан ОВТ ЗСУ, низький рівень їх забезпечення та підготовки, що ставить під загрозу можливість виконання завдань оборони держави. Отже, проблема вироблення й нормативно-правового закріплення концептуальних засад розвитку ВОД набула нової гостроти, зумовленої причинами, детально розглянутими в аналітичній доповіді, підготовленій Національним інститутом стратегічних досліджень [15].

По-перше, до таких причин належать наявність суперечностей між потребами сьогодення та положеннями чинного законодавства, між існуючою системою механізмів забезпечення обороноздатності держави та їх організаційною й ресурсною підтримкою, між потребою ефективного та гармонійного розвитку всіх складових системи підтримання національної безпеки і станом системи державного управління, яка повинна забезпечувати такий розвиток.

По-друге, у сучасних умовах зближення внутрішнього й зовнішнього аспектів національної безпеки виникла нагальна потреба в цілісній системі силових структур, формування якої можливе лише за наявності узгодженого комплексу цілей, завдань і пріоритетів розвитку складових ВОД, збалансування її структури тощо.

По-третє, за відсутності єдиних поглядів на розвиток ВОД розпочалася (з порушенням ієрархічної послідовності) розробка концепцій розвитку її окремих складових (зокрема Державної прикордонної служби України та Служби безпеки України). Це свідчило про слабкість керівництва ВОД.

У сфері військового будівництва найважливіше значення надавалося Державній програмі розвитку ЗСУ на 2006–2011 рр. (далі – ДПРЗСУ-2011), схваленій 9 грудня 2005 р. Радою національної безпеки і оборони України [16]. Серед основних заходів програми були, зокрема, анонсовані:

- скорочення на кінець 2011 р. чисельності ЗСУ більш як на 100 тис. осіб (до рівня близько 143 тис. осіб);
- повний перехід до кінця 2010 р. на комплектування ЗСУ військовослужбовцями за контрактом;
- створення нових органів управління – Об'єднаного оперативного командування (далі – ООК), з покладанням на нього завдань оперативного планування й управління міжвидовими угрупованнями військ (сил), зокрема миротворчими контингентами, та Об'єднання сил забезпечення, з покладанням на нього функцій прийому, накопичення та утримання матеріально-технічних запасів, забезпечення ЗСУ;
- виділення з 2006 р. у складі Об'єднаних сил швидкого реагування (далі – ОСШР) двох складових – Сил негайного реагування і Сил швидкого реагування; на дві складові (Сили нарощування та Сили стабілізації) були поділені також Основні сили оборони; ДПРЗСУ-2011 не передбачала Стратегічні резерви як функціональну складову ЗСУ;
- переформування командувань видів ЗСУ у штаби, які відповідатимуть переважно за підготовку підпорядкованих військ (сил);
- запровадження триступеневої системи управління: Генеральний штаб – ООК – міжвидове угруповання, армійський корпус, повітряне командування;
- перетворення оперативних командувань на територіальні управління з позбавленням їх функцій оперативного планування й забезпечення бойової та мобілізаційної готовності військ (сил);

- передача армійських корпусів у безпосереднє управління Сухопутним військам;

- перехід до 2008 р. на територіальний принцип матеріально-технічного забезпечення;

- стовідсоткове розв'язання до кінця 2009 р. проблеми забезпечення військовослужбовців ЗСУ житлом.

Пріоритетами в оснащенні ЗСУ ОВТ були визначені розвиток засобів управління, розвідки, радіоелектронної боротьби, авіації, протиповітряної оборони, високоточної зброї, забезпечення можливостей перекидання й десантування військ (сил), реформування морської авіації та введення до бойового складу нових і модернізованих кораблів і катерів.

Було радикально переглянута забезпечення ЗСУ особовим складом, матеріально-технічними й мобілізаційними ресурсами. Так, термін строкової військової служби був скорочений до 12 місяців, державне замовлення на ОВТ і матеріальні засоби за обсягом знизилася у тричотири рази, за номенклатурою – на 1500 одиниць, було скасоване державне замовлення на підготовку офіцерів запасу. Все це значно зменшило навантаження на Державний бюджет [15].

Був ліквідований також інститут заступників командирів з гуманітарних питань (близько 5 тис. офіцерів). Виховна, психологічна та соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх родин перекладалася фактично на сержантів.

Масштаб і темпи скорочення ЗСУ, характер змін у системах управління військами (силами) та їх забезпечення, нові акценти в підготовці й застосуванні військових частин і з'єднань свідчили про наміри перетворити ЗСУ на резерв НАТО, придатний лише до спільного з військовими підрозділами інших держав виконання обмежених завдань. А це означало нехтування національними інтересами у сфері оборони.

Тодішнє керівництво Мініборони мало право на власні погляди щодо вступу до НАТО, але, на думку автора, повну адаптацію ЗСУ до умов і стандартів підготовки й застосування в рамках НАТО можна було би здійснювати лише після вступу України до Альянсу. Поки цього не сталося (а це, до речі, питання загальнонаціонального волевиявлення), головними для ЗСУ були й залишаються конституційні завдання – оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності.

Слід визнати, що у 2005 р. українська армія вперше була профінансована на прийнятному рівні. Були закуплені й надійшли у війська 17 модернізованих танків Т-64 «Булат», 19 станцій розвідки, понад 550 одиниць автомобільної, інженерної, навігаційної та іншої техніки. Удалося переломити традицію фінансування підготовки військ за залишковим принципом та підвищити на 40–50% інтенсивність їхньої бойової підготовки [15]. Однак уже з 2006 р. ця оптимістична картина змінилася на зворотну [15].

Не ідеалізуючи Державної програми реформування та розвитку ЗСУ на період до 2005 р., можна стверджувати,

що вона передбачала значно реалістичніші й виваженіші орієнтири розвитку ЗСУ з дотриманням насамперед вимог національної оборони. Зазначені орієнтири певною мірою вплинули й на перебіг військової реформи у 2006–2009 рр. Це стосується створення функціональних компонентів ЗСУ, подальшої оптимізації їх чисельності та структури, удосконалення систем управління, забезпечення, комплектування тощо. Водночас зміст ДПРЗСУ-2011 свідчив про надмірне форсування скорочення ЗСУ, відверту орієнтацію лише на західний досвід військового будівництва, недостатній професіоналізм у вирішенні суто військових питань підготовки й застосування військових частин і з'єднань у сучасній війні, нехтування попереднім досвідом, а також реальними умовами організації та здійснення оборони України відповідно до об'єктивного прогнозу воєнно-стратегічної обстановки в регіоні.

Як результат, із 2006 р. ЗСУ увійшли в драматичний період своєї історії.

Так, фактично була зруйнована система протиповітряної оборони країни і ЗСУ. З урахуванням того, що були підірвані також засади традиційної взаємодії України з найближчими сусідами і партнерами – Росією і Білоруссю, – наша держава втратила будь-який надійний захист від повітряного нападу, зокрема терористичного характеру. Стосовно перспективних систем управління й забезпечення можна стверджувати, що функції ООК за наявності Генерального штабу виглядали надуманими, а Об'єднання сил забезпечення було спроможне виконувати свої завдання лише в умовах мирного часу, оскільки під час бойових дій сили забезпечення залишилися б відірваними від військ. Центр повітряних операцій і центри управління та оповіщення Повітряних сил мало відповідають реальним бойовим можливостям нашої авіації. Цей перелік не є вичерпним.

Більшість технічно складних комплексів і зразків ОВТ вичерпали свій ресурс за встановленими термінами експлуатації. У найскрутнішому становищі опинилися авіаційна техніка, озброєння зенітних ракетних військ Повітряних сил та Військово-морських сил, засоби зв'язку, радіоелектронної боротьби, розвідки.

До 90% бойових літаків і дві третини вертольотів не були здатні піднятися в повітря, ремонту та модернізації потребували близько половини зенітно-ракетних комплексів і систем, більшість артилерійського озброєння, бронетанкової та автомобільної техніки. Понад 75% бойових кораблів і суден не готові до виконання завдань на морі. Бойову підготовку фактично згорнуто. Льотчики літали по 4–5 годин на рік. У Сухопутних військах зі 100 солдатів справжню бойову підготовку проходили лише 4–5 [15].

Без належної підтримки великих труднощів зазнав оборонно-промисловий комплекс держави. В Україні вже кілька років здійснюються дослідження й розробки в галузі виробництва сучасних бойових ракетних комплексів, але відсутність фінансування в потрібних обсягах може призвести до остаточної втрати цієї можливості.

Керівництво держави намагалося зупинити зазначені негативні явища. Про це свідчить низка Указів Президента України, спрямованих на зміцнення боєздатності ЗСУ, підвищення рівня забезпечення їх розвитку, подальше реформування ВОД [17–22]. Було припинене безпідставне обвальне скорочення ЗСУ [23], скасоване рішення про перехід до кінця 2010 р. на комплектування ЗСУ виключно за контрактом [24].

Однак переломити негативні тенденції в оборонній сфері не вдалося. У 2008–2009 рр. через незадовільне ресурсне забезпечення ЗСУ виконання основних заходів ДПРЗСУ-2011 фактично припинилося. Як результат невдалої оборонної політики й відсутності належної уваги до соціальних проблем військовослужбовців виникла стійка тенденція до зниження престижу військової служби, посилювався вплив кадрів.

Проте спроби формування в Україні ВОД як цілісної загальнодержавної структури тривали. Важливим кроком у цьому напрямі стало створення консультативно-дорадчого органу при Президенті України – Державної комісії з питань реформування ЗСУ, інших військових формувань та ОПК, яка мала визначити напрями та пріоритети реформування всього сектора безпеки, підготувати проекти відповідних державних рішень [25].

З метою правового закріплення концептуальних засад побудови й розвитку ВОД Президент України своїм Указом від 27 грудня 2005 р. зобов'язав Кабінет Міністрів України забезпечити до 1 липня 2007 р. розроблення, з урахуванням результатів комплексного огляду сектора безпеки, проекту Концепції розвитку ВОД [26]. Концепція мала конкретизувати й розвинути визначені в СНБ-2007 напрями зміцнення національної безпеки у воєнній сфері.

25 жовтня 2007 р. у Національній академії оборони України відбулася науково-практична конференція з питань Концепції Державної програми розвитку ВОД (далі – Концепція ВОД). На конференції були запропоновані формулювання термінів «військове формування» та «Воєнна організація держави», визначені шляхи вдосконалення механізму керівництва ВОД та підвищення її ефективності в реальних економічних умовах України. Зокрема, вказано на наявність у складі військових формувань і правоохоронних органів низки ідентичних структур (з підготовки кадрів, матеріально-технічного й медичного забезпечення тощо), які можуть бути значною мірою інтегровані. Однак у подальшому через політичні чвари роботу з підготовки Концепції ВОД було згорнуто.

Зволікання з розробленням Концепції ВОД і Державної програми розвитку ВОД спричинило збереження надмірної чисельності силових структур, посилення диспропорцій їх розвитку, розпорошення бюджетних коштів. Кожна складова ВОД мала власні системи управління, тилового й технічного забезпечення, замовлень і закупівель, освіти і науки. Поточні заходи з удосконалення структур та уточнення функцій окремих складових ВОД виглядали фрагментарними й безсистемними [15].

З метою оцінювання стану й готовності ЗСУ та інших військових формувань до виконання оборонних завдань, уточнення довгострокових перспектив їх розвитку, визначення матеріальних, фінансових і людських ресурсів для гарантованого забезпечення оборони 30 травня 2008 р. Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення про проведення в період з вересня 2008 р. до жовтня 2009 р. оборонного огляду. 27 червня 2008 р. Указом Президента України це рішення було введено в дію [27].

Важливе значення для зміцнення демократичного цивільного контролю над ЗСУ мав ухвалений 25 грудня 2008 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони», яким, зокрема, були чітко розмежовані військово-політичне й адміністративне керівництво ЗСУ, яке покладалося на Міністра оборони України, та безпосереднє військове керівництво як функція начальника Генерального штабу – Головнокомандувача ЗСУ [28].

Уведення указами Президента України в правове поле держави поняття «сектор безпеки» призвело до активізації наукової та громадської думки в напрямі обґрунтування шляхів подальшого розвитку ВОО. Серед публікацій із цього питання можна виокремити роботи О. Ф. Белова, О. С. Бодрука, В. П. Горбуліна, В. К. Горовенка, В. С. Корендовича, О. В. Литвиненка, С. М. Нечхаєва, А. І. Семенченка, В. М. Телелима, В. П. Тютюнника, В. С. Чорного, а також змістовні й добре аргументовані аналітичні доповіді, підготовлені співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом А. І. Шеховцова, матеріали низки міжнародних конференцій і семінарів.

Ці та інші роботи містили велике розмаїття думок і пропозицій, детальний аналіз яких неможливо провести в журнальній статті, тому зупинимося лише на деяких з них.

Так, Л. І. Поляков, В. С. Корендович та І. А. Рудніцький поняття «Воєнна організація держави» і «сектор безпеки» розглядали або окремо, або в такому співвідношенні, коли сектор безпеки охоплює і ВОО [29].

В. К. Горовенко та М. М. Лобко обґрунтували склад ВОО, виклали своє розуміння мети й основного змісту Концепції розвитку ВОО та Державної програми розвитку ВОО як документа середньострокового оборонного планування [30].

В. С. Чорний за результатами детального аналізу зарубіжного досвіду пропонував створити на базі внутрішніх військ МВС України Національну гвардію (війська територіальної та цивільної оборони) як невід'ємну складову ЗСУ [31].

На думку О. І. Їжака, оптимальним варіантом юридичного оформлення процедур управління сектором безпеки може стати розробка окремого Закону України «Про національну безпеку». На відміну від чинного Закону України «Про основи національної безпеки», який визначає лише концептуальні підходи до підтримання

національної безпеки, цей закон має створити юридичні основи для функціонування нової системи управління у сфері національної безпеки [32]. В іншій своїй роботі О. І. Їжак справедливо зазначав, що у провідних країнах консолідація сектора безпеки пов'язана насамперед із питаннями організації централізованих інформаційних потоків, що дає змогу підвищити якість прийняття рішень. Однією з форм такої організації є створення центрів оцінки загроз [33].

В. П. Горбулін і О. В. Литвиненко детально охарактеризували склад сектора безпеки, стратегічну й виконавчу ланки управління ним, розглянули зміни, які відбулися у структурі українського СБО у 2005–2009 рр., та запропонували низку кроків, спрямованих на посилення можливостей сектора безпеки і підвищення керованості ним. Автори, зокрема, допускали встановлення позаблокового статусу України протягом найближчих п'яти років, відновлення в тому чи іншому вигляді Національної гвардії України, повернення до неядерних Стратегічних сил стримування у складі ЗСУ, скорочення чисельності органів сектора безпеки відповідно до визначених завдань і фінансових можливостей держави [34].

Практично всі автори публікацій відзначали відсутність в Україні єдиної системи органів, яка була б здатна забезпечити компетентне керівництво діяльністю та розвитком СБО в комплексі взаємопов'язаних політичних, економічних, військових, соціальних, науково-технічних та освітніх заходів.

2010 рік став поворотним пунктом розвитку СБО. Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [35] визначені основи політики у сфері національної безпеки та оборони, які виходять з позаблокового статусу нашої держави. Водночас слід зазначити, що Україна задекларувала продовження конструктивного партнерства з НАТО [36].

До того часу Україна фактично не була ані позаблоковою, ані нейтральною державою. Це було наслідком спочатку «багатовекторності» зовнішньої політики, а згодом – проголошення вступу до НАТО стратегічною зовнішньополітичною метою України.

Прихильники вступу до НАТО вважають, що юридичне оформлення позаблокового статусу України шкодить життєво важливим інтересам нашої держави. Будапештський меморандум не гарантує безпеки України, оскільки він зобов'язує ядерні держави лише до консультацій щодо усунення загроз для України, які виникли. На їхню думку, реальні гарантії безпеки може дати Україні лише повноправне членство в НАТО.

На думку ж супротивників євроатлантичної інтеграції, вступ до НАТО не дав би твердих гарантій воєнної безпеки, Україна втратила б важливу частку державного суверенітету і стала заручницею воєнної політики США та інших провідних країн Альянсу.

Кожна держава має право обирати, як, коли і з ким установлювати відносини, членом якої організації бути. Але для України «ціна питання» про вступ до НАТО

виглядала занадто великою. Являючи собою чималу транзитну територію з розвинутою відповідною інфраструктурою (газо- і нафтопроводи, повітряні, морські, залізничні й автомобільні шляхи сполучення), Україна завжди буде активним учасником процесів глобалізації, насамперед зростаючого товарообміну й міграцій. Водночас вона перебуває в силових полях Заходу і Сходу, й доки вектори орієнтації цих полів матимуть складову протистояння, зберігатиметься небезпека виникнення ситуацій, у яких наша держава, попри будь-які зовнішні гарантії безпеки, може перетворитися на театр воєнних дій.

Якщо припустити, що Україна в політичному й економічному плані дозріла до вступу в НАТО й Альянс прийняв її до своїх лав, то чи означало б це остаточне позбавлення від усіх проблем безпеки? На жаль, ні, якщо Росія та її союзники залишатимуться по іншій бік Балтійсько-Чорноморського поясу країн Центральної та Східної Європи. Гарантії безпеки України з боку НАТО мало чого варті в разі виникнення великого воєнного конфлікту між Сходом і Заходом, оскільки Україна відіграватиме роль першого ешелону, а її населення зазнає всіх наслідків можливих воєнних дій. Союзницькі зобов'язання не є запорукою уникнення жертв і руйнувань.

На думку автора, проблеми стратегічного вибору України в тому сенсі, як її уявляють собі багато вітчизняних і зарубіжних політиків, просто не існує. Україні слід рухатися шляхом зміцнення демократії та розвитку економіки в умовах, наданих їй геополітичним положенням, реальною ситуацією всередині держави та за її межами. Політична стратегія України буде безпомилковою, якщо вона спиратиметься на тверезу, науково обґрунтовану оцінку цієї ситуації відповідно до інтересів усього українського народу та з урахуванням інтересів європейського і світового співтовариства держав.

Тому на теперішній час пряма участь України у якому-небудь з військових союзів убачається недоцільною. Будь-який альянс обмеженого складу може бути протиставлений іншому альянсові, що призводить до поляризації сил і протистояння. Задовільним рішенням може бути лише загальноєвропейська або євроатлантична система колективної безпеки за участі Росії. Котра з нинішніх міжнародних структур ляже в основу такої системи – ОБСЄ, НАТО, ЄС чи інша – покаже час.

Відповідно до Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» в Україні в стислі терміни була проведена адміністративна реформа, яка значною мірою поліпшила державну управлінську структуру та збільшила прозорість діяльності органів влади. У рамках адміністративної реформи уточнено повноваження і взаємодію низки центральних органів виконавчої влади, у тому числі тих, які безпосередньо причетні до діяльності СБО. Указами Президента України були затверджені нові положення про Міністерство оборони України та Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство надзвичайних ситуацій України, Адмініст-

рацію Державної прикордонної служби України тощо. Результати адміністративної реформи створили сприятливі умови для реформування СБО.

Указом Президента України від 10 грудня 2010 р. уточнено виклики та загрози національній безпеці на найближчий період [37]. 7 квітня 2011 р. Президент України звернувся до Верховної Ради України зі щорічним Посланням «Модернізація України – наш стратегічний вибір» (далі – Послання-2011), у якому значну увагу приділив актуальним питанням національної безпеки держави, зокрема проблемі обороноздатності України в умовах політики позаблоковості. Президент України визначив позаблоковість як послідовну позицію захисту національних інтересів без участі у військових союзах, що створює необхідні можливості для розвитку партнерських, взаємовигідних відносин з іншими державами та міжнародними організаціями за всіма напрямками. Така політика потребує зосередження зусиль держави на підтриманні національної безпеки насамперед за рахунок власних сил. Її основним завданням має стати створення «периметра безпеки» вздовж державного кордону України [38].

Посланням-2011 у контексті аналізу міжнародної і внутрішньої обстановки було передбачене прийняття оновлених Стратегії національної безпеки та ВОД України, удосконалення бюджетної політики у сфері національної безпеки та оборони, зосередження зусиль держави на створенні ЗСУ, адекватних сучасним викликам і загрозам.

У 2010 р. було практично завершено проведення другого оборонного огляду, але оформлення його результатів у вигляді Стратегічного оборонного бюлетеня (Концепції трансформації сектора безпеки і оборони України на період до 2025 р.) ще триває.

Основні зусилля керівництва Міноборони і ЗСУ у 2010–2012 рр. були спрямовані на стабілізацію ситуації у військах (силах), припинення негативних тенденцій у сфері ОВТ.

2011 рік вважається роком завершення ДПРЗСУ-11, однак фактично її було провалено – як через недостатнє фінансування, так і внаслідок непродуманості і штучного нав'язування ЗСУ багатьох сумнівних рішень. Для виправлення цього становища низку заходів (переформування командувань видів у штаби видів, переформування Командування Сил підтримки на Об'єднання сил забезпечення, розформування управлінь ОК) на кінець 2011 р. було призупинено. Започатковано створення двох оперативних командувань («Захід» і «Південь») як міжвидових органів військового управління. У Генеральному штабі ЗСУ сформовані Тил і Озброєння ЗСУ.

Виходячи насамперед з інтересів посилення національної оборони в умовах позаблоковості України, було розформовано ООК. Триває процес удосконалення структури ЗСУ. Прийнято рішення про створення на базі ОСШР і спеціальних підрозділів двох нових функціональних складових – Сил бойового чергування і Сил спеціальних операцій.

Нарешті, поставлено завдання розробити **Державну комплексну програму реформування і розвитку ЗСУ на 2012–2017 рр.** Можна сподіватися, що ця програма матиме тверду ресурсну основу за результатами комплексної модернізації української економіки, яка вже здійснюється в рамках запропонованої Президентом України Програми економічних реформ на 2010–2014 рр.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» від 15 листопада 2011 р. регламентував право застосування й використання з'єднаннями, військовими частинами й підрозділами ЗСУ зброї та бойової техніки в мирний час [39]. Зазначене право передбачене, зокрема, в порядку й у випадках, визначених ст. 21 Закону України «Про Державну прикордонну службу України». Це має важливе значення в контексті реформування СБО, оскільки свідчить про певне зближення функцій ЗСУ та інших складових СБО.

На початку 2012 р. розпочався новий етап розбудови СБО України, який характеризується винесенням його проблем на рівень найвищого державного керівництва. Прийнято рішення про посилення ролі Ради національної безпеки і оборони України, утворено Комітет з реформування і розвитку ЗСУ та ОПК на чолі з Президентом України – Верховним Головнокомандувачем ЗСУ [40], вживаються інші заходи, які свідчать про серйозність намірів керівництва держави переломити негативні тенденції у військовій сфері, привести силовий блок у відповідність до сучасних і перспективних потреб українського суспільства.

23 травня 2012 р. у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектора безпеки України». В обговоренні винесених на слухання питань взяли участь, окрім народних депутатів України, провідні українські вчені й політики, представники силових структур і громадськості. Постановою Верховної Ради України від 5 липня 2012 р. схвалені Рекомендації парламентських слухань [41], які, без сумніву, використовуватимуться Президентом України, Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, Кабінетом Міністрів України під час підготовки і прийняття найважливіших рішень у сфері національної безпеки та оборони. Привертає увагу те, що в Рекомендаціях терміни «Воєнна організація» і «сектор безпеки» держави розглядаються як різні за змістом поняття, котрі мають об'єднуватися терміном «сектор безпеки і оборони».

8 червня 2012 р. Президент України затвердив нові редакції Стратегії національної безпеки (далі – СНБ-2012) і Воєнної доктрини України (далі – ВДУ-2012) [42, 43].

СНБ-2012 констатує, що на тлі зростання викликів і посилення загроз національній безпеці зберігається невідповідність СБО України завданням захисту національних інтересів. Це зумовлене насамперед недоліками правоохоронної системи України, недостатньою ефективністю розвідувальної і контррозвідувальної діяльнос-

ті, перманентним погіршенням стану ЗСУ та оборонної промисловості.

У СНБ-2012 визначені стратегічні цілі та поставлені основні завдання політики національної безпеки, зокрема передбачене реформування СБО як цілісної системи, періодичне проведення із цією метою комплексних оглядів СБО та його окремих сфер, оглядів оборонної промисловості України. Визначено шляхи посилення демократичного цивільного контролю над СБО, насамперед через подальший розвиток механізмів президентського й парламентського контролю за діяльністю СБО, збільшення цивільної компоненти в його органах, залучення інститутів громадянського суспільства до вироблення й реалізації політики національної безпеки, а також до оцінки її ефективності.

Що стосується ВДУ-2012, то вона стала результатом і свідченням подальшого уточнення і зміцнення засад воєнної політики України відповідно до сучасних тенденцій розвитку воєнно-політичної обстановки. Приділено велику увагу саме сучасним особливостям воєнно-політичних відносин між державами, а також внутрішнім аспектам виникнення та реалізації загроз застосування проти України воєнної сили. Окреслено основні принципи й напрями військового будівництва України та його воєнно-економічного й військово-технічного забезпечення в умовах політики позаблоковості.

ВДУ-2012 віддзеркалює насамперед новий зовнішньополітичний курс України та сучасний стан СБО. Якщо попередня Воєнна доктрина спиралася на принцип обмеженого суверенітету, то наріжним каменем ВДУ-2012 став принцип оборонної достатності.

Водночас ВДУ-2012 практично не обмежує Україні свободи руху в зовнішньополітичному просторі. Якого напрямку набуде цей рух у найближчі роки – покаже історія. Однак можна впевнено стверджувати, що Україна поступово зміцнює свою роль держави – осередку миру і стабільності у Східній Європі та намагається сформува-ти несуперечливі, сприятливі для реалізації національних інтересів відносини з впливовими центрами світової політики й економіки.

3 липня 2012 р. Президент України звернувся зі щорічним Посланням до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році» (далі – Послання-2012). Окремий розділ Послання-2012 присвячений СБО України [43]. Основними напрямками оборонної політики України визначені вдосконалення воєнних інститутів держави, насамперед реформування й розвитку ЗСУ, приведення їх завдань, організаційної структури та чисельності у відповідність до нових воєнних загроз з урахуванням ресурсних можливостей держави. Особливу увагу приділено ситуації з ОВТ. Розпочалася робота з реалізації конкретних програм у цій сфері, а також фінансового забезпечення розроблення та виробництва нових систем озброєння.

На 2012 р. Президент України закликав зосередити увагу на таких питаннях у сфері оборони:

- завершення доопрацювання та затвердження Концепції реформування й розвитку ЗСУ на період до 2017 р., Стратегічного оборонного бюлетеня України, Державної комплексної програми реформування та розвитку ЗСУ, Державної програми розвитку озброєнь та військової техніки до 2020 р.;

- забезпечення виконання заходів першого етапу реформування ЗСУ;

- зміцнення кадрового потенціалу ЗСУ, соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей і військових пенсіонерів.

Стосовно цивільного демократичного контролю за діяльністю СБО Президент України підкреслив, що це не лише право нагляду та інспектування, а й розподіл відповідальності.

Спроби надати в цій статті конкретні проекти рішень з питань розбудови СБО були б некоректними. На рівні державного управління будь-які рішення мають готуватися колегіально, піддаватися ретельній науковій і правовій експертизі, громадському обговоренню; лише після того вони отримують право претендувати на затвердження найвищими органами законодавчої та виконавчої влади. Тому головними результатами дослідження, проведеного в опублікованому циклі статей, є висновки й рекомендації щодо історичних уроків процесу розбудови ВОД (СБО) в Україні та вибору шляхів удосконалення цього процесу з погляду досягнення переконливіших результатів за умови прийнятних витрат Державного бюджету.

Висновки

1. Поняття «Воєнна організація держави», яке впродовж двадцяти років незалежності України було предметом дослідження політичної та воєнної науки й важливим об'єктом діяльності органів державної влади, з усією очевидністю відходить у минуле. На зміну йому прийшло поняття «Сектор безпеки і оборони», яке виникло в процесі демократичного розвитку сучасних держав і природним шляхом увійшло в теорію і практику національної безпеки України. Будучи інструментом протидії всьому спектру внутрішніх і зовнішніх загроз, СБО призначений насамперед для виконання функції підтримання воєнної безпеки держави.

2. Створення й розвиток СБО, удосконалення його структури відбувалися в загальному руслі реформування суспільства і держави. Однак воєнна реформа, яка має багато складових – політичну, військову, економічну, соціальну тощо, – в Україні досі розглядалася переважно як завдання Міноборони, а це заздалегідь прирікало її на серйозні недоліки. Визначені оборонним відомством завдання реформування нерідко були відірваними від реального ґрунту, а отже, не могли бути виконані своєчасно й у повному обсязі. Відсутність у державі єдиного органу, відповідального за оборону та керівництво військовим будівництвом, була й залишається фактом.

3. Позбавлення низки силових і правоохоронних структур статусу військових формувань значно утрудни-

ло їхню участь у підготовці оборони держави, ускладнило стосунки з Генеральним штабом ЗСУ та Міністерством оборони, віддалило їх від системи оборонного планування. Однак і повернення до минулого, вочевидь, було б грубою помилкою. Головними шляхами підвищення ефективності СБО є вдосконалення системи управління всіма його складовими та створення єдиних систем забезпечення.

4. Хронічне недофінансування є загальновизнаною причиною багатьох проблем, пов'язаних з розбудовою та розвитком СБО. Необхідно домогтися зміни структури бюджетних асигнувань на оборону на користь розвитку ЗСУ та інших структур і органів СБО. При цьому основними напрямками розвитку слід вважати, по-перше, оновлення ОВТ, по-друге, розв'язання соціальних проблем.

Водночас важливою метою подальшої роботи є **підвищення ефективності використання** виділених для СБО державних коштів. На думку автора, цього можна досягти насамперед шляхом підвищення ефективності системи управління СБО.

5. Національна безпека України має багато складових – економічну, екологічну, інформаційну тощо, а також **воєнну безпеку**, яку підтримують переважно ЗСУ та інші військові формування. Отже, термін «Сектор безпеки і оборони» потребує серйозного обґрунтування й нормативного визначення. Назріло питання про Закон України «Про національну безпеку України», який поставив би крапку в дискусіях із цього приводу. Інакше ми будемо приречені на постійну неузгодженість і суперечливість категорійно-понятійного апарату.

Паралельно необхідно розробити та запровадити комплексну Державну програму реформування СБО з приведенням усіх його складових до загальноприйнятих європейських норм і стандартів. При цьому слід передбачити в рамках СБО інтеграцію наявних у складі військових формувань, правоохоронних органів і спеціальних служб структур з підготовки кадрів, оперативного, матеріально-технічного та інших видів забезпечення. Це дасть змогу зменшити навантаження на Державний бюджет України без втрати якості виконання покладених на СБО функцій.

6. Реформа СБО має підвищити ефективність його функціонування шляхом переходу від екстенсивного розвитку його складових і спроможностей до відповідних якісних перетворень у цілісній, добре керованій і всебічно забезпеченій системі. Виникає запитання: що є первісним – створення структури органів управління такою системою чи формування спочатку її складових з подальшим об'єднанням у цю систему? На думку автора, з урахуванням історичного досвіду України ці два процеси мають відбуватися одночасно, з добре відпрацьованою синхронізацією та координацією. Кінцевою метою має бути досягнення бажаних характеристик СБО відповідно до існуючих і прогнозованих умов підтримання безпеки України та з розрахунку на посилення для держави фінансові й матеріальні витрати.

7. Включення до переліку документів оборонного планування Стратегії воєнної безпеки України є, на думку автора, недоцільним, оскільки таку Стратегію цілком відображає ВДУ.

Попереду напружена робота в напрямі глибокого реформування ЗСУ та всього СБО України. Немає сумніву, що українське суспільство вже найближчими роками побачить оновлені ЗСУ, які повною мірою відповідатимуть потребам національної оборони з урахуванням їх ефектвної взаємодії з іншими складовими СБО.

Перелік літератури

1. Указ Президента України № 702 від 21 квітня 2005 р. «Питання Воєнної доктрини України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/702/2005>.
2. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія. – К. : НІПМБ, 2001. – 300 с.
3. Лисицин Е. М. Україна і військова організація // Спостерегач. – 1994. – № 7. – С. 26–28.
4. Нечхасєв С. М. Органи вищого військового управління держави // Наука і оборона. – 1999. – № 1. – С. 23–28.
5. Нечхасєв С. М., Руснак І. С. Історичний досвід створення вищих органів керівництва воєнною організацією держави та доцільність його використання в сучасних умовах // Наука і оборона. – 1998. – № 3. – С. 12–17.
6. Шкідченко В. П. Деякі шляхи подальшого розвитку нормативно-правової бази забезпечення воєнної безпеки України // Наука і оборона. – 2000. – № 3. – С. 3–8.
7. Кривенко А. М. Военная организация государства: сущность, содержание, тенденции развития. – М. : ВУ, 1997. – С. 51–60.
8. Манилов В. Л. Оптимизация военной организации государства. – М. : Военная мысль. – 1999. – № 2. – С. 2–13.
9. Донеллі К., Грін Д. Головні принципи сучасного військового будівництва в контексті реформування сфери безпеки і оборони в Україні // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 7. – С. 54–62.
10. Шерр Д. Реформа сектора безпеки в Україні: західний погляд // Матеріали та документи міжнародного семінару 17–18 листопада 2004 р. «Освітні аспекти реалізації Цільового плану Україна – НАТО в структурах сектора безпеки держави». – Дніпропетровськ, 2004. – С. 28–32.
11. Реформування сектора безпеки України: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 27–28 травня 2004 р.) / Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Женевський центр демократичного контролю над збройними силами / За заг. ред. С. Пирожкова, Ф. Флурі. – К. : НІПМБ; DCAF, 2004. – 318 с.
12. Закон України «Про службу зовнішньої розвідки України». – ВВР. – 2006. – № 8. – Ст. 94.
13. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвідувальних органів України». – ВВР. – 2006. – № 14. – Ст. 116.
14. Указ Президента України № 105 від 12 лютого 2007 р. «Про Стратегію національної безпеки України» // Офіційний вісник України. – 2007. – № 11. – Ст. 389.
15. Криза оборонної реформи 2000–2010 років. Нові умови, рішення, результати: Аналітична доповідь. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/386/>.
16. Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 роки (основні положення). – К., 2006. – 40 с.
17. Указ Президента України № 721 від 20 липня 2007 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про хід реалізації Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу на період до 2010 року”». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/721/2007>.
18. Указ Президента України № 1209 від 12 грудня 2007 р. «Про додаткові заходи щодо підвищення боєздатності Збройних Сил України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1209/2007>.
19. Указ Президента України № 196 від 4 березня 2008 р. «Про невідкладні заходи щодо забезпечення розвитку Збройних Сил України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/196/2008>.
20. Указ Президента України № 2 від 10 січня 2009 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 вересня 2008 року “Про невідкладні завдання щодо підвищення обороноздатності України”». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2/2009>.
21. Указ Президента України № 399 від 4 червня 2009 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 березня 2009 р. “Про стан та невідкладні заходи з фінансування потреб Збройних Сил України у 2009 році в обсягах, необхідних для забезпечення оборони держави”». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/399/2009>.
22. Указ Президента України № 1000 від 2 грудня 2009 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 листопада 2009 року “Про заходи з невідкладного поліпшення фінансування Збройних Сил України для подолання кризового стану їх боєздатності”». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1000/2009>.
23. Указ Президента України № 885 від 30 жовтня 2009 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 жовтня 2009 р. “Про внесення зміни до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 вересня 2008 року “Про невідкладні завдання щодо підвищення обороноздатності України”». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/885/2009>.
24. Указ Президента України № 356 від 26 травня 2009 р. «Питання розвитку Збройних Сил України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/356/2009>.
25. Указ Президента України № 1691 від 2 грудня 2005 р. «Про Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1093.1417.0>.
26. Указ Президента України № 1843 від 27 грудня 2005 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 р. “Про законопроект про Державний бюджет України на 2006 рік по статтях, пов’язаних із забезпеченням фінансування державної безпеки і оборони”». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1093.1543.0>.
27. Указ Президента України № 598 від 27 червня 2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від

30 травня 2008 р. «Про проведення оборонного огляду». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/598/2008>.

28. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з питань оборони». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/598/2008>.

29. Поляков Л. І., Корендович В. С., Рудніцький І. А. Воєнна організація держави і сектор безпеки: актуальні питання інституалізації та розвитку // Наука і оборона. – 2008. – № 1. – С. 3–7.

30. Горovenko В. К., Лобко М. М. Проблеми визначення складу Воєнної організації держави та планування її розвитку // Наука і оборона. – 2008. – № 1. – С. 8–12.

31. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 368 с.

32. Їжак О. І. Форми правління і розподіл повноважень у сфері національної безпеки: європейський досвід і перспективи для України // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1 (10). – С. 211–217.

33. Їжак О. І. Актуальні питання підвищення ефективності функціонування сектора безпеки України: Аналітична записка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/239/>.

34. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Сектор безпеки: стан і напрями реформування // День. – 2009. – 22 грудня. – № 232.

35. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» // ВВР. – 2010. – № 40. – Ст. 527.

36. Указ Президента України № 1039 від 18 листопада 2010 р. «Про забезпечення продовження конструктивного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1039/2010>.

37. Указ Президента України № 1119 від 10 грудня 2010 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від

17 листопада 2010 р. «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 р.»». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1119/2010>.

38. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – 432 с.

39. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» // ВВР. – 2012. – № 25. – Ст. 264.

40. Указ Президента України № 202 від 16 березня 2012 р. «Про Комітет з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/202/2012>.

41. Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектора безпеки України. Рекомендації учасників парламентських слухань 23 травня 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5086-17>.

42. Указ Президента України № 389 від 8 червня 2012 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.

43. Указ Президента України № 390 від 8 червня 2012 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/390/2012>.

44. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.

Надійшла до редакції 3 жовтня 2012 р.

Р. Р. Марутян,

докторант кафедри національної безпеки Національної академії державного управління при Президентіві України, кандидат історичних наук, доцент

Науково-експертне забезпечення політики національної безпеки України

У статті досліджено стан науково-експертного забезпечення політики національної безпеки України, окреслено проблеми комунікації державної влади і науки в сучасній Україні, подано пропозиції з удосконалення процесу інституціоналізації науково-експертної діяльності в Україні.

Державна влада в сучасних умовах потребує системного інтелектуального, науково-експертного забезпечення у процесі вирішення стратегічних завдань, вироблення й прийняття управлінських рішень. Науково-експертна підтримка державної політики є однією з найважливіших сфер взаємодії влади і науки. Саме в рамках цієї діяльності існують найбільші можливості для використання науки як інтелектуального підсилювача державного управління.

Метою статті є дослідження процесу наукового та експертного забезпечення прийняття державно-управлінських рішень у сфері національної безпеки України. Відповідно до мети, постають такі *завдання*: характеристика стану науково-експертного забезпечення державної політики у сфері національної безпеки України, окреслення низки проблем комунікації державної влади і науки в сучасній Україні й на цій основі вироблення пропозицій з удосконалення процесу інституціоналізації науково-експертної діяльності в Україні.

Аналіз публікацій із цієї проблеми дав змогу запропонувати таке визначення: **науково-експертне забезпечення державного управління** – це професійна діяльність із системного фундаментального і прикладного дослідження проблем у сфері державного управління. Вона полягає в науковому аналізі конкретних об'єктів управління з метою пошуку й виокремлення основних тенденцій їх розвитку, оцінки рівня існуючих загроз, а також у прогнозуванні динаміки впливу різних (зокрема небезпечних) факторів на досліджуваний об'єкт.

При цьому видами науково-експертної підтримки державного управління, як правило, є: консультування, експертиза, прогнозування, розробка стратегічних документів (стратегії, доктрини, концепції), підготовка проектів рішень, аналітичних документів, планів тощо.

У сучасному світі політичні рішення мають базуватися на серйозному науковому підґрунті, а розвиток науки, у свою чергу, залежить від політики влади у цій сфері.

Загалом взаємозв'язок науки і влади можна представити, як показано на *рисунку 1*.

Стан науково-експертного супроводу державного управління у сфері національної безпеки України. Сучасне державне управління повинне оперативнo й адекватно реагувати на виникаючі виклики. Для ефективного і професійного управління вже недостатньо укомплектувати штат фахівцями, котрі мають відповідну освіту й досвід роботи. Велике значення набувають інновації в галузі створення систем, структур і процедур державного управління. Стає важливим критичне осмислення процесів, які стосуються як об'єкта, на який спрямована управлінська дія, так і самої управлінської системи та її суб'єкта [1].

До суб'єктів системи науково-експертного супроводження державного управління у сфері національної безпеки України належать аналітичні служби Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України,

Рис. 1. Взаємозв'язок науки і влади

Верховної Ради України, а також недержавні аналітичні центри.

Аналітичне й експертне забезпечення рішень Президента України із широкого кола питань внутрішньої, зовнішньої та воєнної політики, які стосуються стратегічних проблем національної безпеки, здійснює Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ).

Організаційне, методичне та наукове супроводження здійснення повноважень Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України у сфері національної безпеки покладено на Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), підпорядкований Президентові України й визначений базовою науково-дослідною установою аналітико-прогнозного супроводження діяльності Президента України.

Основними завданнями НІСД, які стосуються безпосередньо питань національної безпеки, є:

- наукове супроводження здійснення Президентом України, РНБОУ повноважень у сфері національної безпеки України;
- дослідження проблем економічного, демографічного, соціального, гуманітарного, етнополітичного, воєнно-політичного, зовнішньополітичного, інформаційного, екологічного розвитку України;
- дослідження та моніторинг регіональних аспектів суспільного розвитку.

Серед наукових підрозділів НІСД, які безпосередньо займаються аналітичним супроводженням різних сфер безпеки, можна виокремити: відділ глобалістики та безпекових стратегій, відділ оборонних стратегій та військово-технічної політики, відділ стратегії реформування сектора безпеки, відділ етнополітики та внутрішньополітичної безпеки, відділ енергетичної та ядерної безпеки, відділ техногенної та екологічної безпеки.

Підготовка високопрофесійних кадрів для системи державного управління України ведеться в Національній академії державного управління при Президентові України. У структурі Академії з 2000 р. працює кафедра

національної безпеки, де готуються фахівці з державного управління сферою національної безпеки, стратегічного планування політики національної безпеки.

Науково-аналітичну діяльність здійснюють суб'єкти сектора безпеки. Наприклад, до завдань Служби безпеки України (СБУ) як спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері контррозвідальної діяльності належать, зокрема, добування, аналітичне опрацювання та використання інформації, яка містить ознаки або факти розвідальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України.

СБУ, відповідно до своїх основних завдань, здійснює інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення органами державної влади України внутрішньої та зовнішньої діяльності, розв'язання проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології та інших питань, пов'язаних з національною безпекою України.

У складі Міністерства оборони України діє Головне управління розвідки (ГУР). Згідно із Законом України «Про розвідальні органи України», ця установа здійснює розвідальну діяльність у воєнній, воєнно-політичній, військово-технічній, воєнно-економічній, інформаційній, екологічній сферах.

На ГУР покладаються зокрема й завдання добування, аналітичного опрацювання та надання органам державної влади розвідальної інформації. Згідно із Законом України «Про розвідальні органи України» та Указом Президента України, інформаційні та інформаційно-аналітичні матеріали ГУР Міністерства оборони України надаються Президентові України, Голові Верховної Ради України, Прем'єр-міністрові України, Міністру оборони України, начальнику Генерального штабу – Головнокомандувачу ЗСУ та іншим визначеним споживачам.

Служба зовнішньої розвідки України (СЗР) є державним органом, який здійснює розвідальну діяльність у політичній, економічній, військово-технічній, науково-технічній, інформаційній та екологічній сферах. У своїй діяльності СЗР керується Конституцією України, Законом України «Про Службу зовнішньої розвідки», іншими законами та нормативно-правовими актами. Зокрема, згідно зі згаданим Законом (ст. 3), на СЗР покладаються добування, аналітичне опрацювання та надання розвідальної інформації Президентові України, Голові Верховної Ради України, Прем'єр-міністрові України та іншим визначеним Президентом України споживачам.

Поступово, відповідно до світової практики, формується **недержавна система забезпечення національної безпеки**. Важливим чинником цього процесу є утворення й функціонування недержавних структур безпеки як важливої та невід'ємної складової системи гарантування національної безпеки України.

Соціально-політичні трансформації в будь-якій країні потребують послуг інформаційно-аналітичних центрів, функціями яких є задоволення потреб держави

в акумуляції її інтелектуального ресурсу та стимулюванні науково-технічного прогресу. У систему науково-експертного забезпечення державного управління входять неурядові аналітичні центри, «фабрики думки», «мозкові центри» («think tank»). Розвиток таких спеціалізованих науково-експертних організацій є одним із засобів розв'язання існуючих проблем у комунікаціях між наукою та владою.

Особливістю діяльності «фабрик думки» в західних країнах є їхня підкреслена незалежність від державних органів, що виявляється насамперед в організаційній та інтелектуальній самостійності. Водночас фінансове забезпечення їхньої діяльності значною мірою здійснюється за рахунок державних форм фінансування або цільових відрахувань з боку ділових кіл, тісно пов'язаних із політичною та управлінською елітою. При цьому «фабрики думки» досить сильно інтегровані в процеси розробки й ухвалення політичних та державно-управлінських рішень. Існує практика переходу співробітників таких центрів на державну службу і навпаки. Найяскравішими представниками таких «переходів» є Струоб Телботт (заступник державного секретаря США в 1994–2001 рр., президент Бруклінського університету з 2002 р.), Фіона Хілл (американський політолог, співробітник Бруклінського університету, яка працювала в ЦРУ й у Національній раді з розвідки США) [2].

Важливість неурядових аналітичних центрів для влади і суспільства визначається природою, завданнями та функціями таких центрів. По-перше, неурядові аналітичні центри акумулюють знання та досвід експертів, вони здатні пропонувати державним органам власний, незалежний аналіз ситуації, прогноз розвитку та можливі варіанти політичних рішень, у тому числі альтернативних. По-друге, будучи елементами громадянського суспільства, неурядові аналітичні центри, з одного боку, здатні визначати, артикулювати і просувати інтереси та цінності суспільства, враховуючи їх під час розроблення пропозицій і рекомендацій для інститутів влади, а з другого – дослідження, які здійснюють та оприлюднюють неурядові аналітичні центри, сприяють формуванню громадської думки, підвищенню громадянської активності та вимогливості до влади, активізації громадянських позицій у суспільстві загалом. По-третє, неурядові аналітичні центри є ефективним інструментом суспільного контролю над діями влади, оскільки предметом їхніх досліджень та аналізу є саме публічна політика, наміри, рішення й дії інститутів влади та оцінка їх з позицій інтересів суспільства.

В Україні найвідомішими неурядовими організаціями, які займаються дослідженнями питань національної безпеки, є Рада із зовнішньої та безпекової політики, Асоціація розвитку та безпеки, Академія безпеки відкритого суспільства, Група стратегічних та безпекових студій, Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Розумкова, Центр воєнної політики та політики безпеки, Український інститут публічної політики тощо.

Слід також згадати про громадські ради при органах сектора безпеки, які з листопада 2010 р. у своїй діяльності спираються на постанову Кабінету Міністрів України № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

Цікавим прикладом обміну досвідом між державною установою та незалежним аналітичним центром, котрі досліджують схожі проблеми державної політики, є мультидисциплінарний проект «Україна-2020: стратегії безпеки», який здійснює Український інститут публічної політики за підтримки українського бізнесу [3]. Головна мета проекту – створити загальну придатну для політичних рішень картину можливого розвитку України в найближчі 10 років у контексті безпекових проблем і показати можливі шляхи їх розв'язання. Упродовж 18 місяців експерти Інституту планують провести дослідження й оцінювання ймовірних впливів на безпеку України основних глобальних та регіональних тенденцій, розробити найімовірніші сценарії проведення політики безпеки та моніторинг імовірних безпекових загроз, а також можливостей України в десятирічній перспективі. Цей проект реалізується в максимально публічний спосіб, через проведення відкритих консультацій із залученням ключових українських та міжнародних експертів і політиків.

На основі проведених досліджень та круглих столів заплановано розробити та опублікувати узагальнюючий аналітичний документ «Безпека України – 2020». Одним з ключових механізмів, які забезпечать високий якісний рівень проекту і практичність його результатів, є Наглядова рада, котра збиратиметься кожні два місяці для обговорення та коригування напрямів поточної роботи, визначення пріоритетних тем для консультацій і досліджень. Важливо, що у проєкті беруть участь і представники інформаційно-аналітичних підрозділів апарату РНБОУ, а до складу Наглядової ради входить секретар РНБОУ.

За часів СРСР відповідні функції виконували науково-експертні та аналітичні структури в Академії наук СРСР, відомчі науково-дослідні інститути при органах державної влади галузевого управління, спеціалізовані структури в рамках правоохоронних органів збройних сил і спецслужб. Проте нині зазначені структури або припинили своє існування, або не володіють достатнім ресурсом для здійснення своїх функцій на колишньому рівні. Але актуальність інституту інтелектуальної підтримки влади тільки зростає.

Проблеми комунікації державної влади і науки в сучасній Україні. У процесах комунікації державної влади і науки в сучасній Україні існують проблеми, які знижують ефективність державного управління. На нашу думку, основними з-поміж них є такі:

1. Відсутність активного попиту з боку суб'єктів державного управління на професійну науково-експертну підтримку процесу прийняття рішень. Ця проблема охоплює брак розуміння й мотивації з боку політиків

і чиновників необхідності науково-експертної підтримки, відсутність довгострокової державної політики з розвитку науково-експертної діяльності, співпрацю із заангажованими фахівцями, «купівлю» експертних думок тощо.

2. Ідейна несумісність окремих представників державної влади та науки, відсутність політичних механізмів зближення ідейних позицій.

3. Низька якість науково-експертних розробок, слабка конкурентоспроможність українських науково-експертних організацій.

4. Відсутність конкуренції на ринку науково-експертних послуг.

5. Корупція під час розподілу державного замовлення на науково-експертні роботи.

6. Не набули поширення незалежні недержавні «фабрики думки», а державна й академічна наука практично втратили свій потенціал.

7. Відсутність чітких критеріїв і методів оцінювання результатів наукових робіт.

8. Особливістю пострадянської експертної науки є високий ступінь політизації концепцій безпеки. Тобто «чистої», академічної теорії в галузі безпеки на сьогодні не існує, наука й політика тут тісно переплетені. Це пояснюється, з одного боку, тим, що сама проблематика, будучи тісно пов'язаною з політичними інтересами, змушує фахівців писати «на злобу дня». З другого боку, вчені пострадянських країн з різних причин (історичних, ідеологічних, матеріальних тощо) часто поєднують академічну кар'єру з політичною діяльністю.

Загалом розвиток прикладних і фундаментальних досліджень з питань національної безпеки корелюється з основними положеннями Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003) та «Європейською політикою безпеки та оборони» (2003). Остання, зокрема, передбачає «проведення наукових досліджень, спрямованих на вироблення й засвоєння нової методології кризового безпекового менеджменту».

Упродовж двох останніх років у процесі так званої «реструктуризації» системи науково-аналітичного забезпечення РНБОУ в Україні були ліквідовані два ключові науково-дослідні інститути у сфері національної безпеки – Національний інститут проблем міжнародної безпеки (НІПМБ) та Інститут проблем національної безпеки (ІПНБ). НІПМБ був єдиним в Україні державним науково-дослідним закладом, який здійснював підготовку наукових кадрів, котрі спеціалізувалися на питаннях національної, міжнародної та економічної безпеки, а ІПНБ – на питаннях екологічної та інформаційно-технічної безпеки. В інститутах функціонували аспірантури, діяли спецради із захисту кандидатських і докторських дисертацій з національної безпеки, видавалися профільні наукові журнали, збірники тощо. Загалом НІПМБ та ІПНБ не мали аналогів ані в системі НАН України, ані в недержавному секторі «think tanks», будучи провідни-

ми науково-дослідними установами в системі інтелектуального супроводження політики національної безпеки (теоретичні та прикладні дослідження, підготовка висококласних фахівців-експертів тощо).

На думку професора Національного університету «Києво-Могилянська академія» В. Якушика, «в умовах “безпекоцентричного світу” дослідження проблем безпеки дедалі більше актуалізуються, набувають особливої гостроти, значущості і перспективності. Основним завданням системи інститутів РНБОУ з вивчення безпеки було систематичне дослідження всього комплексу політико-правових, соціально-економічних, техніко-технологічних і т. п. аспектів проблем міжнародної безпеки. З огляду на це, бажання “зеконотити на науці” може обернутися не тільки своєрідним “відпливом мізків” (переходом професіоналів у недержавні структури), а й стати викликом національній безпеці». Тут ми бачимо типову ситуацію конфлікту між короткостроковими і довгостроковими цілями: коли під час досягнення інтересів сьогодення в жертву приноситься стратегічна перспектива країни [4].

Прямим наслідком таких дій може стати згортання досліджень у сфері національної та міжнародної безпеки. В умовах значного загострення міжнародної ситуації та ускладнення зовнішньополітичних завдань України, які безпосередньо впливають із практичної реалізації європейської стратегії України та ускладнення українсько-російських відносин, суттєвий підрив безпекового сегмента національної фундаментальної науки та прикладних досліджень, зниження національного наукового потенціалу у сфері безпеки несуть у собі загрозу національній безпеці загалом.

Однак варто зазначити, що останнім часом у доктринальних документах сфери національної безпеки з'являються положення, які повинні сприяти розвитку науково-експертного супроводження державного управління. Так, уведена в дію Указом Президента України № 389/2012 від 8 червня 2012 р. нова редакція Стратегії національної безпеки України (далі – СНБУ) передбачає вдосконалення системи моніторингу стану національної безпеки України, зокрема шляхом запровадження показників (індикаторів) стану національної безпеки, збирання, обробки та аналізу інформації про розвиток ситуації в різних сферах національної безпеки за визначеними показниками (індикаторами) стану національної безпеки, оцінювання ситуації, прогнозування її розвитку та можливих негативних наслідків. У тексті нової СНБУ серед напрямів удосконалення системи підтримання національної безпеки України є, зокрема, й посилення скоординованості та ефективності діяльності державних органів, відповідальних за реалізацію зовнішньої політики, якісне підвищення їх професіоналізму й аналітичного потенціалу, поліпшення ресурсного й кадрового забезпечення [5]. У СНБУ зазначається також, що досягнення цілей СНБУ потребує кардинального реформування

сектора безпеки та оборони, удосконалення механізмів правового, організаційного, інтелектуально-кадрового та ресурсного забезпечення національної безпеки.

Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [6] містить положення про те, що громадським організаціям, зареєстрованим у встановленому порядку, відповідно до Конституції України (254к/96-ВР) та цього Закону, гарантується можливість:

- проводити наукові дослідження з проблем військового будівництва, організації оборони, підтримання безпеки країни, боротьби зі злочинністю, проводити публічне обговорення їх результатів, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо;

- проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції відповідним державним органам для врахування у процесі реформування ЗСУ, інших складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави;

- брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань реформування й діяльності ЗСУ, інших ланок ВООД та правоохоронних органів держави, проблем правового й соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей.

У квітні 2012 р. вийшов Указ Президента України «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік». У тексті Річної програми зазначається, що з метою розширення можливостей участі громадськості у формуванні та реалізації органами виконавчої влади державної політики проводяться консультації з громадськістю з важливих питань державного й суспільного життя, забезпечується робота громадських рад при органах сектора безпеки. Створено умови для проведення інститутами громадянського суспільства громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади [7].

Отже, можна стверджувати, що в національному законодавстві формується права інституціоналізація науково-експертної діяльності державних та недержавних суб'єктів для їх участі у прийнятті державно-управлінських рішень.

Пропозиції з удосконалення процесу інституціоналізації науково-експертної діяльності в Україні. Методами стимулювання попиту на науково-експертні роботи задля цілей державного управління можуть стати:

- введення обов'язкової наукової експертизи проектів нормативних актів, а також наукової експертизи чинних нормативних правових актів;

- розширення практики обов'язкового застосування громадської експертизи нормативних правових актів;

- розширення практики публічного обговорення проектів нормативних правових актів;

- введення вимоги про обов'язкове проведення курсу проектів під час розробки найважливіших нормативних правових актів;

- фінансове стимулювання замовлення на науково-експертні роботи з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- розвиток системи атестації наукових експертів, акредитації науково-експертних організацій, створення саморегулюючих організацій у цій сфері, розвиток стандартизації цих видів робіт і послуг, посилення особистої відповідальності науковців та експертів за результати виконаних робіт і надані послуги.

Підсумовуючи вищесказане, доходимо таких **висновків**.

1. Україна гостро потребує інтелектуальної підтримки процесів прийняття державно-управлінських рішень. Розв'язати цю проблему дає змогу інституціоналізація науково-експертного супроводження державного управління, насамперед розробка проекту закону «Про науково-експертний супровід державного управління». Мета проекту – створення реальних механізмів участі аналітиків та експертів у прийнятті державно-управлінських рішень.

2. У державі принципово важливо сформуванню інфраструктуру науково-експертної та аналітичної діяльності, яка має охоплювати тісну взаємодію державних і недержавних аналітичних центрів, системи фінансування, підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, методичну й видавничу бази, Інтернет-ресурси, офіційну статистику, банки та архіви аналітичної інформації.

3. Формування і становлення професійного співтовариства аналітиків, експертного середовища. Посилення відкритості аналітичної діяльності, її результатів, участь у ній національного інтелекту та організацій громадянського суспільства.

4. Формування Етичного кодексу аналітика/експерта (за аналогією із західними зразками) [8]. Наявність морально-гуманістичного фундаменту науково-експертної діяльності, необхідність якого зумовлена тим, що, як показав досвід двох світових воєн, будь-яке наукове знання може бути спрямоване як на благо людства, так і на зло. Сучасний експерт-аналітик повинен мати почуття відповідальності за використання інтелектуального продукту в інтересах суспільного блага та національної безпеки. Необхідно створити ціннісно-нормативний базис науково-експертної діяльності як специфічної системи норм і цінностей, що регулюють діяльність аналітика.

У сучасному світі розвиток держав і міждержавних стосунків відбувається в нестабільному, дедалі агресивнішому глобальному середовищі. Саме тому в розвинених країнах світу національна безпека є наріжним каменем внутрішньої та зовнішньої політики, де задіяні значні інтелектуальні та кадрові ресурси нації. І для України проблема експертно-аналітичного супроводження прийняття державно-управлінських рішень у цій сфері набуває все більшої актуальності та потребує подальшого наукового аналізу.

Перелік літератури

1. *Вилисов М. В.* Проблема научности государственного управления и профессионализма в деятельности российских чиновников / М. В. Вилисов // Проблема научности государственного управления и профессионализма в деятельности российских чиновников: Материалы научного семинара. – М. : Научный эксперт, 2010. – Вып. 3 (33). – 64 с.

2. Указ Президента України № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html>.

3. Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 46. – С. 366.

4. *Кулик В.* Проблемы обеспечения национальной безопасности Украины / В. Кулик, А. Полтораков. – К. : Центр исследований проблем гражданского общества, 2010. – 12 с.

5. Україна 2020: стратегії безпеки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uipp.org.ua/im/project_presentation.pdf.

6. Указ Президента України № 273/2012 від 19 квітня 2012 р. «Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2012 рік». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/273/2012>.

7. *Корнієвський О.* Безпековий вимір діяльності неурядових аналітичних центрів / О. Корнієвський // Освіта регіону: політологія, психологія комунікацій. – 2009. – № 2. – С. 34–37.

8. Leitlinien Politikberatung. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. – Berlin, 2008.

Надійшла до редакції 27 листопада 2012 р.

В. С. Корендович,

заступник Глави Місії України при НАТО з оборонних питань, кандидат технічних наук, доцент,

С. В. Мукосій,

перший секретар оборонної секції Місії України при НАТО

«Розумна оборона» та взаємопов'язані сили – нові ініціативи Північноатлантичного альянсу

У статті розглядається сутність нової ідеології забезпечення оборонних потреб Північноатлантичного альянсу – «розумної оборони» (Smart Defence) – та можливість створення у процесі її запровадження сприятливих умов для подальшого розвитку практичної співпраці України з НАТО в контексті зміцнення обороноздатності нашої держави.

На черговому саміті НАТО в Чикаго (20–21 травня 2012 р.) були ухвалені рішення стратегічного характеру, які визначатимуть майбутні напрями розвитку сил Альянсу на період до 2020 р. та впливатимуть на подальшу взаємодію країн – членів і партнерів НАТО.

Серед рішень саміту найбільшу увагу політиків та експертів, представників оборонної промисловості привернули документи, присвячені розвитку «розумної оборони». Саме в Чикаго приваблива ідея, котра вже певний час жваво обговорювалася в різних колах, набула конкретного змісту і трансформувалася у стратегічний напрям та практичні кроки, які мають на меті реалізацію нових принципів у нових умовах.

«Розумна оборона» створює нове середовище для розвитку співпраці держав – членів НАТО та партнерів і покликана кардинально посилити взаємодію та сприяти досягненню оптимальних результатів у плануванні, розробці, виробництві, а також закупівлях нових видів техніки, матеріалів та озброєнь. Нові підходи спрямовані не лише на поліпшення взаємодії та кооперації, а передусім на зменшення оборонних витрат і підтримання безздатності оборонних сил на необхідному рівні в умовах, коли більшість країн світу, зокрема й членів НАТО, через об'єктивні причини не можуть планувати зростання національних видатків на оборону.

Аналіз причин, які спонукали Організацію Північноатлантичного договору виробити і прийняти нову ідеологію забезпечення оборонних потреб, важливий не лише в суто теоретичному плані. Продовжуючи розбудувати конструктивне партнерство з НАТО, Україна також зацікавлена у використанні нових можливостей та залученні власного потенціалу для розвитку взаємовигідної співпраці з країнами – членами Альянсу.

1. Вищий рівень безпеки за менші гроші завдяки більшій гнучкості

У Декларації Чиказького саміту щодо оборонного потенціалу [1] зазначається, що основним елементом, який перебуває в центрі нового підходу до поліпшення способів розробки й запровадження спроможностей НАТО, є так звана «розумна оборона» (Smart Defence). Її метою є не тільки підтримання потужної оборонної промисловості в країнах Європи та забезпечення максимально повного використання потенціалу оборонно-промислового співробітництва в Північноатлантичному альянсі. «Розумна оборона» являє собою зміну світогляду щодо створення колективних спроможностей, закладає основи для відновлення культури багатонаціонального співробітництва. Це, як очікується, має створити сприятливі умови для просування конкретних міжнародних проектів.

Концепція «розумної оборони» НАТО стала результатом тривалих і складних дискусій усередині Альянсу про шляхи досягнення ключових зрушень у цьому напрямі та подолання розриву в розвитку військових можливостей між європейськими країнами та США.

Ще напередодні Чиказького саміту Генсекретар НАТО А. Ф. Расмуссен у своєму виступі на Мюнхенській конференції з безпеки 4 лютого 2012 р. окреслив нові підходи до планування розвитку оборонних спроможностей Альянсу в умовах жорстких фінансових обмежень. Ці підходи стали основою для подальшої розробки Концепції «розумної оборони» НАТО. За словами А. Ф. Расмуссена, «розумна оборона – підтримання більшої безпеки за менші гроші, працюючи спільно, з більшою гнучкістю» [2]. На його думку, розв'язати проблеми гарантування безпеки країн – членів НАТО в умовах, коли збільшення витрат на оборону не видається реальним, можна лише завдяки впровадженню нових концептуальних підходів до розвитку Альянсу.

За останні два роки витрати на оборону європейських країн – членів НАТО скоротилися приблизно на 45 млрд дол. США, що дорівнює річному оборонному бюджету Німеччини. Водночас за десять останніх років частка внесків США в загальний бюджет НАТО збільшилася з 50% до 75% і продовжує зростати, попри намагання уряду США скоротити оборонні витрати [3].

На тлі цих скорочень деякі країни, які швидко розвиваються, насамперед Китай та Індія, значно збільшують власні амбіції у сфері розвитку нових військових спроможностей. У 2011 р. офіційні оборонні витрати Китаю в реальних показниках зросли більше як у два з половиною рази порівняно з 2001 р. (загальне зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) країни у 2010 р. становило 10,3%). Частка оборонних витрат ВВП у 2010 р. збільшилася до 1,89% порівняно з 1,29% у 2001 р. [4]. У щорічній доповіді Конгресу США, присвяченій військовим та безпековим тенденціям розвитку Китаю, зазначається: «Лідери Китаю на постійній основі наголошують на меті досягти критичних економічних і військових спроможностей до 2020 р. і, відповідно, стати країною з економікою та військовою потужністю першого класу до 2050 р.» [5].

Російська Федерація також продовжує нарощувати свій оборонний потенціал, збільшуючи власні оборонні витрати з 2,62% від ВВП у 2000 р. до 2,88% у 2011 р., тоді як загальне зростання ВВП країни становить близько 4,29%. За сприятливих умов розвитку економіки Росії очікується, що частка її оборонних витрат може сягнути 3,78% від ВВП у 2014 р. [6].

Такі тенденції, на тлі потреби завершення операції Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані до 2014 р. та необхідності забезпечити інші операції та місії НАТО на довготривалу перспективу, не можуть не турбувати керівництво Альянсу. Тому Генсекретар НАТО у своєму виступі застеріг від різкого скорочення оборонних бюджетів, яке спостерігається в європейських країнах – членах НАТО внаслідок глобальної економічної кризи. Він наголосив: «...без належних інвестицій Альянс ризикує мати Європу розділеною, слабкою та більш залежною від США й мати сценарій, у якому європейські уряди будуть менш здатними захистити своє населення від нових загроз» [7].

Ідея Концепції «розумної оборони» НАТО була позитивно сприйнята в Альянсі та впродовж 2011–2012 рр. обговорювалася на засіданнях високого рівня, зокрема на засіданні Північноатлантичної ради (ПАР) на рівні міністрів оборони та на Конференції національних директорів з озброєнь (КНДО).

НАТО й раніше, із часу свого заснування, використовувала багатонаціональний підхід та «спеціалізацію» в реалізації проектів з розвитку програм підготовки персоналу, систем управління, озброєнь, розвитку інфраструктури з метою уникнення дублювання всередині Альянсу та економії оборонних витрат. Особливістю сучасної інтеграції в рамках «розумної оборони» є більша системність, вищий рівень координації діяльності всіх учасників та фінансова обґрунтованість.

За словами командувача НАТО з трансформації генерала С. Абріаля, які прозвучали під час його брифінгу у штаб-квартирі НАТО у Брюсселі 12 вересня 2012 р. [8], нині існує близько 150 проектів та пропозицій у рамках «розумної оборони». За результатами саміту в Чикаго вже реалізуються 24 з них. Очікується, що найближчим часом розпочнеться втілення ще десяти проектів. З огляду на те, що НАТО і ЄС можуть посилити можливості один одного, великі сподівання покладаються також на співпрацю з Європейським оборонним агентством.

Як зазначив генерал С. Абріаль, «немає двох однакових проектів навіть у рамках однієї групи. Кожен проект має різні конфігурації. Це дає мені змогу наголосити, що ініціатива “розумної оборони” є чинником подальшого зростання згуртованості Альянсу» [9].

Перелік проектів постійно обговорюватиметься на багатонаціональній основі та уточнюватиметься залежно від перебігу їх реалізації, наявності ресурсів, пріоритетів розвитку оборонних спроможностей. Країни – лідери проектів отримали широкі повноваження, зокрема в частині, що стосується спільного фінансування і планування, ресурсного забезпечення, а також реалізації політики партнерства в рамках Концепції «розумної оборони». Вони відповідатимуть за здійснення ефективного менеджменту й тісної координаційну роботу серед учасників проектів.

Союзники погодилися на залучення країн-партнерів до участі в заходах спільної підготовки військ, насамперед у військових навчаннях Сил реагування НАТО (СРН), що сприятиме досягненню їхньої сумісності. «Ми активізуватимемо наші зв'язки з партнерами, наскільки це лише можливо для того, щоб тоді, коли забажаємо діяти разом, ми могли це зробити...», – зазначається в Декларації Чиказького саміту [10].

Сили реагування НАТО вважаються оперативним компонентом Альянсу, участь у навчаннях якого дасть можливість країнам-членам і партнерам отримати максимальний ефект від спільної підготовки та створити сприятливі умови для обміну передовим досвідом. Це має посилити трансатлантичну єдність Альянсу та підкреслити тісний зв'язок з партнерами.

НАТО передбачає також підвищити ефективність використання наявного в країнах-членах обладнання та озброєння шляхом поліпшення оборонної кооперації, узгодження єдиних промислових стандартів та здійснення спільної технічної сертифікації, а також використання *«plug-and-play»* («з'єднуй та користуйся») адаптерів, що дасть змогу ширше застосовувати різноманітні типи зброї та боеприпасів у багатонаціональних операціях.

Водночас, на думку експертів Альянсу, багатонаціональна кооперація в розвитку оборонних спроможностей пов'язана з певними труднощами, на подолання яких необхідні зусилля як з боку Організації загалом, так і на національних рівнях. Як свідчить досвід реалізації деяких поточних спільних проектів у сфері озброєнь, трапляються випадки необґрунтованого завищення вартості робіт, значної затримки поставок продукції, повільного процесу прийняття рішень із запровадження новітніх технологій.

Наприклад, угода про створення єдиного європейського військово-транспортного літака A400M була підписана ще в 1982 р. Терміни виконання її розрахункова вартість літака неодноразово переглядалися у бік збільшення. Урешті-решт, деякі країни-учасниці вийшли з проекту, інші почали пошук альтернативних варіантів, що призвело до значного зменшення обсягу замовлень. Поставка літаків досі не розпочалася. Як очікується, у 2013 р. перші три літаки, які отримали офіційне найменування «Атлас», будуть поставлені Франції та один – Туреччині. У 2014 р. передбачається поставити ще 10 літаків, зокрема для Великої Британії та Німеччини [11].

Ще одним подібним прикладом є ухвалення урядом Данії рішення про вихід із проекту повітряного спостереження НАТО за наземною обстановкою «Alliance Ground Surveillance – AGS» та з двох інших спільних проектів, що в період фінансової кризи дало змогу скоротити оборонні витрати країни на 500 млн крон (90 млн дол. США). Загалом упродовж 2010–2014 рр. оборонний бюджет Данії буде зменшено на 1,4 млрд крон. У свою чергу, Генсекретар НАТО А. Ф. Расмуссен назвав це рішення «поганим сигналом для сил НАТО та інших союзників» [12].

Оскільки спроможності військ (сил) визначаються не лише чинниками, які діють у рамках «розумної оборони» (більшість її проектів з розвитку озброєнь мають довгостроковий характер на період до 2020 р. і далі), постало завдання вжити спільні заходи, спрямовані на досягнення позитивних результатів уже найближчим часом за рахунок ефективнішого використання наявного озброєння та військової техніки й підвищення якості підготовки особового складу.

На початку березня 2012 р. керівництво Північноатлантичного альянсу оголосило про започаткування нової Ініціативи взаємопов'язаних сил (Connected Forces Initiative), спрямованої на поліпшення внутрішньої сумісності та підвищення здатності збройних сил НАТО діяти разом під час виконання завдань в операціях.

Ініціатива має сприяти реалізації проектів Концепції «розумної оборони» Альянсу, а також мобілізації всіх його наявних ресурсів на розвиток визначених можливостей. Вона охоплюватиме три основні сфери:

- посилення підготовки військ та індивідуальної підготовки персоналу;
- збільшення кількості військових навчань, особливо СРН;
- ефективніше використання наявного озброєння та військової техніки, обладнання й логістики.

Ініціатива взаємопов'язаних сил має підвищити ефективність збройних сил Альянсу саме в короткостроковій перспективі й водночас заощадити кошти за рахунок спільного використання наявного критично важливого озброєння. Особливої актуальності вона набула в контексті рішень Організації Північноатлантичного договору щодо завершення етапу перехідного періоду та передачі до кінця 2014 р. повноважень з питань безпеки від Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) уряду Афганістану.

Роботи з узгодження єдиних промислових стандартів та посилення індустріального співробітництва, спрощення процедур експортного контролю також будуть серед питань додаткової уваги у процесі реалізації Ініціативи.

Одним з напрямів реалізації Ініціативи передбачається прискорення роботи з реорганізації нової командної структури НАТО (NATO Command Structure), яка має забезпечити більшу гнучкість системи управління Альянсу в сучасних операціях, підвищити мобільність пунктів управління НАТО і створити умови для проведення подальших заходів, спрямованих на зменшення оборонних витрат Організації в рамках Ініціативи.

Отже, Концепція «розумної оборони» та Ініціатива взаємопов'язаних сил являють собою нову стратегію кооперації в процесі розвитку спроможностей Альянсу та поглиблення співробітництва з партнерами в усьому світі, що відповідає вимогам сучасності та сприяє зменшенню впливу економічної кризи на розвиток обороноздатності як НАТО загалом, так і країн – членів Альянсу зокрема.

2. Пріоритети Концепції «розумної оборони» та Ініціативи взаємопов'язаних сил у контексті реалізації політики партнерства НАТО

Концепція «розумної оборони» НАТО та Ініціатива взаємопов'язаних сил спрямовані насамперед на забезпечення принципу колективної оборони, передбаченого статтею 5 Статуту Альянсу, та базуються на трьох основних компонентах:

- дотриманні єдиного курсу політики НАТО й національної політики кожної окремої країни – її члена;
- внутрішній спеціалізації Альянсу у визначених сферах спільної діяльності;
- багатонаціональній кооперації як пріоритетному способі розвитку оборонних спроможностей.

Виходячи із цього, основними пріоритетами реалізації Концепції «розумної оборони» Альянсу є:

- спільні інвестиції в науку і техніку;
- досягнення більшого взаємоузгодження в рамках європейської складової Альянсу;
- налагодження тіснішої співпраці з приватним сектором промисловості, включно з вивченням можливостей використання нових технологій в оборонних цілях;
- поліпшення партнерства НАТО та ЄС, зокрема в питаннях фінансування оборонної сфери та взаємодії з країнами-партнерами [13].

За результатами Чиказького саміту Альянсу були визначені такі пріоритетні функціональні напрями розвитку багатонаціональних проектів «розумної оборони»:

- протиракетна оборона (Missile Defence);
- протидія саморобним вибуховим пристроям (Countering Improvised Explosive Devices – C-IEDs);
- повітряна розвідка наземних цілей (Alliance Ground Surveillance – AGS);
- кібернетичний захист (Cyber Defence);
- поліпшення співробітництва НАТО з Європейським Союзом у сфері розвитку оборонних спроможностей.

Позитивними прикладами сучасних багатонаціональних проектів, які вже реалізуються в дусі «розумної оборони» НАТО, є, зокрема, такі:

- багатонаціональна кооперація США та інших країн – членів Організації, передусім Румунії, Польщі, Туреччини та Іспанії, у створенні протиракетної оборони Альянсу (має досягти повної оперативної спроможності до кінця 2018 р.);
- спільне патрулювання (з березня 2004 р.) повітряного простору Литви, Латвії та Естонії літаками країн – членів НАТО (витрати на забезпечення одного місяця повітряного чергування становлять близько 20 млн євро);
- перспективна кооперація Болгарії, Туреччини, Румунії та Хорватії в питанні можливої закупівлі сучасних винищувачів типу F-16, що дасть змогу зменшити їхню вартість та організувати спільну підготовку пілотів, а також забезпечити подальше обслуговування й ремонт літаків;
- спільний проект Норвегії та Швеції з розробки та закупівлі 48 одиниць 155-міліметрових автоматизованих аеромобільних артилерійських систем FH-77 BW L52 «Аршер», що дало змогу зекономити близько 40 млн євро для обох країн, порівняно з можливими витратами в разі їх індивідуальної розробки;
- багатонаціональний підхід у питанні підготовки персоналу, зокрема спільне використання Бельгією та Францією об'єктів інфраструктури для підготовки пілотів повітряних сил, підготовка штабного персоналу країн – членів НАТО й партнерів у Балтійському оборонному коледжі (Тарту, Естонія), Оборонному коледжі НАТО (Рим, Італія), Школі НАТО «Шейп» (Обераммергау, Німеччина) та ін.

Співробітництво з Організацією Північноатлантичного договору відповідає національним інтересам країн-

партнерів. Наприклад, Російська Федерація є активною учасницею спільних проектів з НАТО і бере участь у роботі більшості відкритих робочих груп КНДО. Хоча Росія продовжує дотримуватися власної принципової позиції щодо розвитку деяких спроможностей Альянсу, наприклад стосовно протиракетної оборони (що є предметом довготривалих переговорів і консультацій між Росією й НАТО), проте це не впливає на інтенсивність практичної співпраці в інших проектах Ради Росія – НАТО.

Фактично більшість країн Альянсу принципово підтримують залучення до проектів «розумної оборони» країн-партнерів, зокрема й України. Деякі із цих проектів, у разі зацікавленості країн-партнерів, можуть бути основою для їх подальшої багатонаціональної кооперації з НАТО та ЄС.

Наприклад, реалізація багатонаціональних проектів НАТО у сфері озброєнь, а також у рамках майбутніх проектів «розумної оборони» обговорювалася ще до саміту НАТО в Чикаго на КНДО з країнами-партнерами в жовтні 2011 р. Уже тоді низка багатонаціональних проектів КНДО була відкрита для партнерів. Так, із сорока шести проектів країнам-партнерам було запропоновано тринадцять. Крім того, з одинадцяти проектів Програми НАТО по боротьбі з тероризмом шість проектів також були відкриті для участі партнерів.

Такий підхід відповідає принципам *«Ефективнішої та гнучкішої політики партнерства»*, схваленої міністрами закордонних справ країн НАТО в Берліні у квітні 2011 р. [14]. НАТО прагне продовжувати її подальшу реалізацію з метою зміцнення партнерських відносин шляхом посилення співробітництва в рамках Ради Євро-атлантичного партнерства, Середземноморського діалогу, Стамбульської ініціативи зі співпраці тощо.

При цьому передбачається повною мірою застосовувати гнучкі формати партнерства, забезпечити подальший розвиток політичного та практичного співробітництва Альянсу з партнерами, у тому числі в оперативному контексті, за рахунок збільшення участі партнерів у багатонаціональних навчаннях, заходах у галузі підготовки кадрів, практичної участі військових підрозділів у СРН.

3. Нові перспективи розширення практичного співробітництва України з НАТО

Поза сумнівом, участь України спільно з іншими країнами-партнерами у проектах Концепції «розумної оборони» та Ініціативі взаємопов'язаних сил сприятиме поглибленню практичного співробітництва України з НАТО, розвитку регіональної співпраці, залученню інвестицій країн – членів Альянсу в розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу, отриманню нових технологій та впровадженню сучасних стандартів НАТО, поліпшенню взаємодії з приватним сектором промисловості, обміну передовим досвідом з країнами – членами НАТО/ЄС, а головне – допоможе поглибленню реформ і підвищенню можливостей усіх складових Сектора безпеки та оборони України.

Існуючі практичні механізми співробітництва Північноатлантичного Альянсу мають **три основні напрями**, за якими можлива участь країн-партнерів, зокрема України, у йогою проектах:

- тимчасове залучення країн-партнерів «*on a case-by-case basis*» для вирішення конкретних завдань у рамках реалізації певних проектів;
- регулярна активна участь у робочих групах та підгрупах НАТО, відкритих для партнерів;
- багатонаціональна кооперація з підтримки імплементації визначених Цілей партнерства в рамках участі країн-партнерів у Процесі планування та оцінки сил (ППОС) міжнародної програми «Партнерство заради миру».

Тимчасове залучення країн-партнерів. Україна має позитивний досвід реалізації спільних проектів з країнами – членами НАТО як на багатосторонній основі, так і на підставі двосторонніх домовленостей. Це дає їм змогу, з одного боку, швидко й ефективно використовувати унікальні можливості України, наприклад у сфері важких авіаційно-транспортних перевезень (Угода «SALIS»¹, українсько-датська операція «Північний сокіл»² тощо), для оперативного вирішення пріоритетних завдань Альянсу. З другого боку, Україна отримує цінний досвід практичного виконання завдань у багатонаціональному середовищі, а також фінансову компенсацію від надання таких послуг країнам Альянсу, заощаджуючи за рахунок цього кошти для відновлення технічної готовності озброєння та військової техніки.

Двостороння співпраця з країнами – членами НАТО, особливо з тими, які є лідерами проектів «розумної оборони», крім іншого, створює добре підґрунтя для *лобіювання* інтересів України у структурах Організації та сприяє прийняттю нею рішення про залучення можливостей України до проектів, відкритих для партнерів.

Саме встановлення практичних контактів України з країнами-лідерами та іншими учасниками нині є необхідною умовою долучення до проектів «розумної оборони». Це потребує системності, цілеспрямованої політики як на воєнно-політичному рівні, так і у сфері оборонно-технічного співробітництва. Принципи такого підходу доцільно визначити на державному рівні та, відповідно, в усіх зацікавлених складових Сектора безпеки та оборони України.

Участь у робочих групах. Спільна робота в багатонаціональних проектах «розумної оборони» потребує поглиблення оборонно-технічного співробітництва з НАТО в рамках засідань КНДО та активізації діяльності у складі її робочих груп та підгруп.

¹ Тимчасове рішення НАТО щодо стратегічних повітряних перевезень (Strategic Airlift Interim Solution – SALIS).

² «Північний сокіл» – спільна українсько-датська військово-транспортна операція з перевезення пального військово-транспортним літаком Іл-76МД Повітряних Сил Збройних Сил України на датську полярну станцію «Норд» на острові Гренландія.

Україні є що запропонувати Альянсові. Близько 120 підприємств оборонно-промислового комплексу України мають всесвітньо відомі бренди, зокрема в танкобудівній та авіаційній індустрії, кораблебудуванні й морському інженерному обладнанні, системі ППО й артилерії, керованих і некерованих ракетах і боеприпасах, науково-дослідній діяльності. Особливу перспективу має ремонт і модернізація вертольотів типу «Мі», зокрема у світлі прийнятих Альянсом рішень про завершення до 2014 р. операції ММСБ в Афганістані та планів продовжити надання підтримки Силам безпеки Афганістану після 2014 р.

Україна зацікавлена у взаємовигідній співпраці з країнами Організації Північноатлантичного договору в таких сферах: розробка броньованих транспортних засобів; протидія саморобним вибуховим пристроям; удосконалення існуючих радарів ППО; розвиток технологій застосування безпілотних літальних апаратів для патрулювання морського простору та ін. Варто також згадати такі всесвітньо відомі бренди, як «Антонов», де забезпечується замкнений цикл від розробки до виробництва й технічної підтримки експлуатації транспортних літаків, «Мотор-Січ» тощо.

Для досягнення мети можуть ефективно використовуватися існуючі механізми багатосторонньої співпраці, які діють під егідою Комісії Україна – НАТО в рамках положень Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, зокрема Спільна робоча група Україна – НАТО з питань воєнної реформи (СРГ ВР) та Спільна робоча група Україна – НАТО з оборонно-технічного співробітництва. За своїм потенціалом вони є унікальними механізмами, багатонаціональним форумом для обговорення спільних ініціатив на підтримку реформ структур Сектора безпеки та оборони і ключових аспектів співробітництва у воєнно-політичній та оборонно-технічній сферах.

На сьогодні актуальним завданням є **забезпечення ефективної реалізації програм, які діють під егідою СРГ ВР, та активної участі представників України в діяльності робочих груп і підгруп КНДО.** Назвемо окремі робочі групи КНДО, відкриті для країн-партнерів.

Так, *Група з питань озброєнь Сухопутних військ* об'єднує низку підгруп, зокрема: з розвитку спроможностей систем військовослужбовця, який діє в пішому порядку; з розвитку спроможностей щодо ведення бою; з розвитку спроможностей щодо ведення вогню із закритих вогневих позицій; з розвитку спроможностей ППО Сухопутних військ; з розвитку спроможностей щодо вертикального підйому; з розвитку спроможностей у галузі хімічної, біологічної, радіаційної та ядерної оборони.

Група з питань озброєнь Військово-Морських Сил включає такі підгрупи: з питань ведення бою на воді; з питань ведення бою під водою; з питань проектування кораблів та морської мобільності; з питань управління; з розвитку спроможностей у галузі безпілотних авіаційних комплексів.

Група НАТО з питань озброєнь Повітряних Сил об'єднує такі підгрупи: аерокосмічних спроможностей з питань глобальної мобільності; з розвитку спроможностей щодо точного десантування; з розвитку спроможностей спеціальних операцій.

Саме в рамках зазначених груп іде обговорення питань, які мають спільний інтерес на коротко- та довгострокову перспективу. Участь представників України в роботі цих груп на *регулярній основі* надає нам унікальні можливості як із вивчення досвіду НАТО й формування напрямів розвитку власних оборонних спроможностей, так і з доведення своєї позиції (зокрема стосовно «розумної оборони») до столиць усіх 28 країн – членів НАТО для просування інтересів України та вітчизняного оборонно-промислового комплексу на воєнно-політичному рівні.

Багатонаціональна кооперація. У широкому контексті Процес планування та оцінки сил (ППОС) містить основні практичні механізми, які визначають оперативні вимоги Альянсу до багатонаціональних проектів за участі країн-партнерів. ППОС залишається єдиним інструментом взаємозгодження національних програм оборонного планування й загального процесу планування розвитку спроможностей Альянсу.

Україна бере активну участь у ППОС, починаючи з 1997 р. Нині, крім Міністерства оборони України, до Процесу залучені майже всі структури Сектора безпеки та оборони (Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ, Міністерство надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Держприкордонслужба України). Крім цих структур, у частині, яка стосується розвитку процедур фінансового планування видатків Державного бюджету на потреби оборони, участь у ППОС бере Міністерство фінансів України.

У 2012 р. розпочався черговий дворічний цикл ППОС на 2012–2013 рр., у рамках якого експерти України й НАТО спільно опрацьовуватимуть цільові завдання, так звані Цілі партнерства, спрямовані на розвиток пріоритетних спроможностей Збройних Сил України та інших структур Сектора безпеки та оборони України. Значна частина Цілей партнерства є основою для розвитку співробітництва з Альянсом та іншими країнами-партнерами в рамках проектів «розумної оборони» та Ініціативи взаємопов'язаних сил.

Наприклад, такі країни-партнери, як Швеція та Фінляндія, активно використовують вимоги Цілей партнерства для розвитку спільних проектів у рамках регіональних ініціатив, зокрема Скандинавської оборонної кооперації (Nordic Defence Cooperation – NorDefCo [15]), що відповідає принципам «розумної оборони» стосовно спільного розвитку оборонних спроможностей НАТО та Ініціативи розподілу сил ЄС (EU's Pooling and Sharing Initiative).

Будь-яка системна діяльність, а особливо у сфері міжнародної безпеки, має базуватися на певних стандартах.

У НАТО створена й ефективно функціонує система стандартизації. Значна частка стандартів відкрита для країн-партнерів у тому секторі, котрий стосується їхньої участі в операціях та підтримки реформ, у реалізації яких Альянс надає допомогу країнам-партнерам.

Участь України у ППОС дає змогу отримувати необхідні стандарти НАТО для підготовки визначеного переліку сил та засобів, включати пріоритетні спільні заходи до Робочого плану партнерства, направляти персонал для навчання на відповідних курсах НАТО, а також удосконалювати національну систему оборонного планування з урахуванням найкращого світового досвіду.

ППОС разом із Концепцією оперативних можливостей (Operational Capability Concept – OCC) є доброю основою для розвитку співробітництва з НАТО в рамках Ініціативи взаємопов'язаних сил з метою спільної підготовки визначеного переліку підрозділів для їх подальшої участі в міжнародних миротворчих операціях та багатонаціональних з'єднаннях високої готовності, зокрема СРН та Бойових груп ЄС.

Розширення співробітництва з НАТО у сфері стандартизації та в рамках ППОС є найактуальнішим практичним завданням сьогодення.

Багатонаціональна кооперація в рамках проектів «розумної оборони» та Ініціативи взаємопов'язаних сил безпосередньо впливає на ефективність участі миротворчих контингентів і персоналу України в міжнародних миротворчих операціях. Цьому сприятиме подальший розвиток Міжнародного центру миротворчості і безпеки (МЦМБ) України, проведення на його базі спільних багатонаціональних заходів підготовки, наприклад, спільного зі Стратегічним командуванням НАТО з трансформації – курсу підготовки фахівців з розмінування саморобних вибухових пристроїв. Починаючи з 2007 р., на шести курсах були підготовлені понад 230 спеціалістів (168 з України та 62 – з країн – членів НАТО).

Прикладом високої ефективності курсів, які проводяться на МЦМБ, є той факт, що українські спеціалісти під час виконання миротворчих завдань у складі Литовської групи реконструкції провінції Гор в Афганістані знешкодили близько 14 тис. вибухових пристроїв, які загрожували життю персоналу МССБ та цивільному населенню Афганістану.

Окремої уваги потребує питання **узагальнення й поширення досвіду участі України в міжнародних миротворчих операціях** та багатонаціональних з'єднаннях високої готовності. Така система, побудована з урахуванням досвіду НАТО, стане основою для розробки перспективних програм розвитку критично важливих спроможностей Збройних Сил України та інших структур Сектора безпеки та оборони України, підвищення навчально-освітньої підготовки особового складу, удосконалення оперативної сумісності сил та засобів, а також адаптації нормативно-правової бази застосування підрозділів в операціях. Головним завданням є забезпечення

якнайшвидшого доведення передового бойового досвіду до кожного військовослужбовця та поширення його серед інших структур Сектора безпеки та оборони України.

* * *

Таким чином, Концепція «розумної оборони» та Ініціатива взаємопов'язаних сил створюють сприятливі умови для подальшого розвитку практичного співробітництва України з Північноатлантичним альянсом і передусім для зміцнення власної обороноздатності. Вони є певними рамками, у межах яких необхідно проявляти ініціативу, вести переговори, активно демонструвати наші можливості та брати на себе певні зобов'язання й послідовно їх реалізовувати. Це формує солідну платформу майбутньої взаємодії України з НАТО, що, безумовно, сприятиме просуванню національних інтересів України.

Перелік літератури

1. Декларація саміту щодо оборонного потенціалу: якими бути збройним силам НАТО у 2020 р.
2. «...ensuring greater security, for less money, by working together with more flexibility». – NATO news. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/SID-08E1FF2D-8470D12F/natolive/news_70327.htm.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_70400.htm.
4. The Military Balance 2012 / Published by the International Institute for Strategic Studies (IISS). – London, 2012. – P. 215.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.defense.gov/pubs/pdfs/2011_cmpr_final.pdf.
6. The Military Balance 2012 / Published by the International Institute for Strategic Studies (IISS). – London, 2012. – P. 189.
7. NATO news. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/SID-08E1FF2D-8470D12F/natolive/news_70327.htm.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_89941.htm.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_89944.htm.
10. Summit Declaration on Defence Capabilities: Toward NATO Forces. – 2020. – P. 11.
11. Aerospace Daily & Defense Report. – Remark. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aviation-week.com/Article.aspx?id=/article-xml/asd_07_19_2012_p01-01-478049.xml.
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_64595.htm.
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://natosource.tumblr.com/post/18622754681/nato-secretary-general-outlines-smart-defense-proposals>.
14. Active engagement in cooperative security: a more efficient and flexible partnership policy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_04/20110415_110415-Partnership-Policy.pdf.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nordefco.org/>.

Надійшла до редакції 1 жовтня 2012 р.

В. П. Горбулін,

член Президії Національної академії наук України,
доктор технічних наук, професор,
академік Національної академії наук України,

Ю. М. Скалецький,

завідувач відділу екологічної та техногенної безпеки
Національного інституту стратегічних досліджень,
член Національної комісії з радіаційного захисту населення
України, доктор медичних наук, доцент

Цивільний демократичний контроль над збройними силами в умовах надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру

На прикладі участі збройних сил у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та досвіду інших країн, проаналізовано проблеми цивільного демократичного контролю над збройними силами в умовах надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру та запропоновано шляхи розв'язання цих проблем в Україні.

Участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (далі – НС) природного й техногенного характеру (ПТХ) та в миротворчих операціях є одним з найважливіших напрямів діяльності Збройних Сил України (ЗСУ) у мирний час.

В окремі роки до аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт в Україні залучаються десятки тисяч військовослужбовців і сотні одиниць військової техніки [1, 2, 3].

Наявність значних екологічних, техногенних викликів і загроз національній безпеці України [4, 5] й недосконалість Єдиної державної системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації природного й техногенного характеру (ЄДСЗРНС) [3] свідчать про необхідність чіткого визначення місця й ролі ЗСУ в цій системі та підтримання їх високої готовності до дій у надзвичайних ситуаціях.

Специфіка діяльності у НС полягає в небезпечності і складності робіт, напруженій психологічній обстановці, що, як свідчить досвід, разом з можливим порушенням прав і свобод військовослужбовців та представників інших силових міністерств і відомств може провокувати втрату керованості військовими формуваннями, залученими до таких робіт, з важко передбачуваними наслідками як для представників сектора безпеки, так і для суспільства й держави.

Так, під час ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС) через недотримання вимог чинних на той час нормативно-правових документів тисячі військовослужбовців зазнали опромінення в дозах, вищих за допустимі. Наслідки для осіб рядового й начальницького складу Міністерства внутрішніх справ УРСР і СРСР були важкими: понад 100 з них перенесли гостру променеув хворобу, а 8 померли від радіаційних уражень у перші тижні після аварії.

Зважаючи на актуальність тематики, 23–25 травня 2012 р. у Києві відбувся семінар з удосконалення цивільного демократичного контролю (ЦДК) використання збройних сил у НС цивільного характеру, організований Програмою професійного розвитку Україна – НАТО й Національним інститутом стратегічних досліджень.

Проблеми участі ЗСУ в ліквідації наслідків НС в аспекті ЦДК (на прикладі аварії на ЧАЕС)

Непідготовленість СРСР до реагування на великомасштабну радіаційну аварію, яка сталася 26 квітня 1986 р. на ЧАЕС, викликала певну розгубленість найвищого політичного керівництва держави та неправильне визначення найближчих цілей, спрямованих на подолання її наслідків. Спроба (спочатку протягом півроку, а потім – у чотиримісячний строк) повернути до рідних населених пунктів і навіть до міста Прип'яті евакуйоване населення та відновити в найкоротші терміни експлуатацію ЧАЕС призвела до залучення до робіт з ліквідації аварії безпрецедентно великої кількості військовослужбовців [6, 7]. Міністерство

оборони СРСР одержало дозвіл на призов військовозобов'язаних із запасу понад установлені ліміти й терміни [8].

Інформація про реальний стан справ у Збройних силах СРСР, зокрема й у Чорнобильському угрупованні військ (ЧУВ), не була доступною для громадськості. Усі публікації в центральній пресі та періодичних виданнях Міністерства оборони СРСР, теле- й радіорепортажі про участь військовиків у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС мали винятково позитивно-героїчний характер.

Практично всі документи з організації робіт і протирадіаційного захисту військових ліквідаторів мали гриф обмеження доступу не нижчий за «для службового користування». Навіть на пам'ятках з радіаційної безпеки для особового складу, який перебував на радіоактивно забрудненій території, зазначалося: «Из части не выносить» [9]. За таких умов громадський контроль над ЧУВ був неможливий, хоча потреба в ньому існувала.

Стрімке зростання чисельності ЧУВ значно випереджало процес формування правильного бачення того, як планувати використання таких сил. Чіткий план визрів лише на кінець травня 1986 р. [10], але й після цього військовослужбовці залучалися до робіт з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС украй неефективно. В окремих частинах у відповідних роботах були задіяні лише 1–10% особового складу. За нашими даними й даними інших фахівців, у разі належної організації діяльності залучених військових ліквідаторів їх кількість могла бути у 2–5 разів меншою [11]. Сьогодні ж законодавчо задекларований соціальний захист цього численного чорнобильського контингенту є значним тягарем для Державного бюджету України.

У гострий період ліквідації наслідків аварії мала місце практика цілеспрямованого обмеження конституційних прав військовозобов'язаних цивільних фахівців через їх призов у ЧУВ. Тобто, якщо з якихось причин цивільні фахівці не справлялися з поставленими завданнями, їх могли одразу ж призвати на навчальні збори і вже як військовослужбовцям доручити ту саму роботу в наказному порядку [12]. Водночас успішне розв'язання невідкладних і небезпечних проблем сприяло підвищенню авторитету збройних сил та зростанню самосвідомості військовослужбовців. Ці обставини, разом із розпочатою перебудовою в радянському суспільстві, не могли не позначитися на ситуації в ЧУВ. Громадяни СРСР відчували, що, крім обов'язків, у них є ще і права, які потрібно відстоювати.

Для оперативного виконання підвищених мобілізаційних завдань в умовах певних обмежень (за віком та сімейним станом) військові комісаріати призивали на навчальні збори резервістів з направленням у ЧУВ, в окремих випадках дезінформуючи їх про мету призову, часто не враховуючи проблем зі здоров'ям, наявності трьох і більше дітей, віку (більше 45 років), що викликало в резервістів негативні соціально-психологічні реакції [13].

Збурення військовослужбовців у травні 1986 р. в Ризькому окремому механізованому полку цивільної оборони ЧУВ було спричинене саме масовим призовом на

навчальні збори осіб з хронічними захворюваннями. Навіть в умовах перебудови такі протистатутні дії були вкрай відчайдушним актом з боку військовослужбовців.

Директива Генерального штабу Збройних сил СРСР, яка чітко визначала порядок медичного відбору осіб, котрі тимчасово залучалися до виконання робіт у зонах з підвищеним іонізуючим випромінюванням, була введена в дію лише 30 червня 1986 р. [14]. Про невідповідність збройних сил до ліквідації наслідків великомасштабних радіаційних аварій свідчить і те, що в процесі ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС було розроблено понад 50 нормативно-методичних документів з протирадіаційного захисту військовослужбовців, використання військової техніки для ліквідації наслідків радіаційної аварії.

Неготовність держави і збройних сил до реагування на таку аварію призвела до зволікання з боку керівництва держави та командування збройних сил у розв'язанні інших актуальних для ЧУВ проблем, наприклад з визначенням гранично допустимої дози опромінення.

Гранично допустиму дозу для військових ліквідаторів на рівні 25 бер командування Міністерства оборони СРСР встановило лише 21 травня 1986 р. [15]. Наслідком зволікання з визначенням таких обмежень було опромінення деяких ліквідаторів у перші дні й тижні після аварії в дозах 50 бер і вище [16]. Доза 25 бер в 1986–1987 рр. була перевищена в більш як 2 тис. ліквідаторів.

При цьому командування ЧУВ, на відміну від інших міністерств і відомств, залучених до ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, не повинне було інформувати навіть МОЗ СРСР – державний орган регулювання радіаційної безпеки – про дози опромінення військових ліквідаторів [17]. Тому не дивно, що належний (за допомогою індивідуальних дозиметрів) контроль за дозами опромінення в ЧУВ упродовж усіх чотирьох років так і не був організований.

На особливу увагу заслуговує організація та проведення робіт – найнебезпечніших з погляду радіаційного ураження й інженерної складності – з дезактивації даху третього енергоблоку ЧАЕС, сусіднього із четвертим, аварійним, енергоблоком, де рівні опромінення сягали 10 тис. рентген на годину. Спроби розв'язати проблему за допомогою робототехніки були безуспішними. Тому, всупереч думці військових, було прийняте рішення про залучення до цих робіт військових ліквідаторів [16]. А через неможливість проведення таких робіт з дотриманням навіть чинних у 1986 р. і без того високих нормативів опромінення, останні були в кулуарах переглянуті в бік двократного збільшення [18].

Досвід виконання роботи з дезактивації третього енергоблоку та інших небезпечних завдань [19] свідчить, що зумовлений радіаційним чинником психологічний стрес у ліквідаторів, зокрема й у військових, про який багато писали і продовжують писати, не був значною проблемою. У військових ліквідаторів не описані також випадки гострих психічних розладів, які інколи розвиваються в окремих осіб в умовах реальної загрози життю, наприклад під час бойових дій. А от термін перебування на навчальних

зборах (6 місяців) та незручності польового розміщення, а не зумовлений дією радіації психологічний стрес, були чи не найважчим випробуванням. До речі, залучення військовозобов'язаних на навчальні збори, не пов'язані з виконанням оборонних завдань, суперечило чинним на той час Конституції СРСР і Закону «Про загальний військовий обов'язок». Цим Законом визначався термін перебування на навчальних зборах – до трьох місяців. Ситуацію спробували виправити «заднім числом» лише в 1990 р., прийнявши Закон СРСР «Про правовий режим надзвичайного стану».

Участь у радіаційно-небезпечних роботах давала значне збільшення сумарної індивідуальної дози опромінення, а оскільки в разі досягнення граничної дози 25 бер передбачалося не лише дострокове звільнення з вибуттям до місця постійного проживання, а й грошова винагорода в розмірі п'яти посадових окладів [21], то ліквідатори навіть охоче бралися до такої роботи.

Водночас зволікання з розв'язанням проблеми своєчасної заміни військових ліквідаторів, які отримали максимальні дози опромінення, провокували протистатутні дії військовослужбовців. Мали місце сидячі страйки військових ліквідаторів, масові відмови від уживання їжі, самовільне залишення розташувань військових частин тощо [22, 23].

Слід також зазначити, що плани навчально-бойової підготовки військових частин, дислокованих на момент аварії в 30-кілометровій зоні ЧАЕС (військово-будівельна частина й ракетно-зенітний дивізіон дислокувалися на відстані відповідно 3 км і 5 км від ЧАЕС), не передбачали завдань реагування на радіаційну аварію. Не передбачалися також райони передислокації цих частин на такий випадок. Особовий склад не був забезпечений необхідною апаратурою радіаційного й насамперед дозиметричного контролю, хоча з найперших годин по аварії залучався до ліквідації її наслідків.

Таким чином, система комплектування ЧУВ, рівень організації робіт, протирадіаційного захисту військовослужбовців в умовах недосконалого законодавства, закритість збройних сил, слабкість громадянського суспільства, зневажання конституційних прав військовослужбовців, а загалом – відсутність належного цивільного демократичного контролю над збройними силами сформували специфічні відносини держави та збройних сил, котрі мали вкрай негативні наслідки як для військовослужбовців, так і для держави.

На жаль, досвід участі військ у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, узагальнений у багатотомному звіті про науково-дослідну роботу під шифром «Облако» [24], так і не був реалізований у практичній діяльності ЗСУ.

Досвід зарубіжних країн із залучення збройних сил до ліквідації наслідків НС ПТХ

Що стосується зарубіжного досвіду, то ми проаналізували лише нормативну базу окремих країн, яка стосується залучення збройних сил до ліквідації наслідків НС ПТХ.

Нормативна база і практика із цього питання в Росії та в Україні дуже схожі. Попри категоричні формулювання положень федерального конституційного закону Росії «Про надзвичайний стан» [25] у частині, що стосується збройних сил (тільки у виняткових випадках і тільки за указом президента РФ), ці положення на практиці тією чи іншою мірою ігноруються.

Так, наприклад, збройні сили РФ розпочали аварійно-рятувальні та відновлювальні роботи після катастрофічної повені 6–7 липня 2012 р. на Кубані, починаючи з 11 липня. А Указ «Про заходи з ліквідації наслідків повені у Краснодарському краї», який не передбачав уведення режиму надзвичайного стану, але дозволяв участь військовослужбовців Міністерства оборони кількістю 5,5 тис. осіб, президент Росії підписав лише 17 липня 2012 р.

У сусідній Польщі правовий механізм залучення збройних сил дещо простіший і більш наближений до реалій НС. Так, у законі «Про кризовий менеджмент» [26] визначено, що «якщо в кризовій ситуації використання інших можливостей і ресурсів неможливе або може виявитися недостатнім, якщо інше не передбачене законодавством, міністр оборони на прохання воєводи (регіональна влада) може надати йому підрозділи або частини збройних сил Республіки Польща і спрямувати їх для виконання завдань кризового управління. Збройні сили можуть брати участь у виконанні завдань кризового управління відповідно до їхньої професійної підготовки та плану кризового управління воєводства». Перелік завдань, які можуть покладатися на збройні сили Польщі, приблизно такий самий, як і в Україні.

У Конституції Федеративної Республіки Німеччини (статті 35, 87а і 91) дуже детально регламентовані ситуації та порядок залучення збройних сил у надзвичайних ситуаціях цивільного характеру. При цьому ініціатором залучення збройних сил виступає, як правило, уряд землі. Федеральний уряд пропонує залучення збройних сил в умовах, коли наслідки НС поширюються на територію більш ніж однієї землі. На вимогу Бундестагу або Бундесрату дії збройних сил у надзвичайних ситуаціях цивільного характеру в будь-який момент можуть бути призупинені [27].

У 1995 р. після газової атаки в токійському метро, здійсненої членами релігійної секти «Аум Сінрікьо», уряд Японії змінив підходи до використання сил і засобів Сил самооборони у НС цивільного характеру. Сьогодні ці Сили можуть залучатися до ліквідації наслідків НС за заявкою префекта. Однак у разі гострої потреби й посадовці нижчого рівня можуть звертатися безпосередньо до керівництва Сил самооборони, а в окремих випадках – до командування окремої найближчої військової частини. У кожній військовій частині Сил самооборони один взвод перебуває в постійній готовності до реагування на випадок НС.

Значна роль в організації співпраці Сил самооборони Японії з місцевими органами влади в аспекті цивільної оборони належить вербувальним центрам цих Сил (усього 50) [28].

Для ліквідації наслідків землетрусу та цунамі в березні 2011 р. в Японії було залучено 107 тис. військовослужбовців Сил самооборони. Це майже половина чисельності цього відомства.

Участь Збройних Сил України в ліквідації наслідків НС ПТХ: стан і проблеми

Україна, ставши на шлях демократичного розвитку, зробила перші кроки із запровадження системи ЦДК над своїми збройними силами. Ухвалений у 2003 р. відповідний закон [29] визначає, що вдосконалення системи ЦДК над Воєнною організацією держави, забезпечення її відповідності вимогам європейських інституцій є однією з основних засад внутрішньої політики у сфері національної безпеки та оборони України.

Однак про дієвість цього закону говорити не доводиться, оскільки за майже десятилітній період його чинності він не зазнав жодних змін, і це при тому, що впродовж цього періоду двічі вносилися принципові зміни до Конституції України. На недосконалість цього закону давно вказують експерти. З дня набрання ним чинності ми не знайшли в доступних нам джерелах ґрунтовного аналізу практики здійснення ЦДК, особливо над ЗСУ. Про недостатність і недосконалість такої практики свідчать і матеріали недавніх парламентських слухань із цих питань [30].

Упродовж останніх двадцяти років ЗСУ стали, безумовно, відкритішими для суспільства: є офіційний Інтернет-сайт, функціонує Громадська рада при Міністерстві оборони України (МОУ), проводяться оборонні огляди, оприлюднюються стратегічні оборонні бюлетені, щорічно видається «Біла книга», доступною стала інформація про використання воєнного бюджету за попередній рік тощо.

Вітчизняні неурядові організації не лише здійснюють моніторинг та аналізують діяльність ЗСУ й перебіг їх реформування, але разом з представництвами командування НАТО в Україні, Женевським центром демократичного контролю над збройними силами та іншими організаціями надають методологічну й інформаційну підтримку вдосконаленню цивільно-військових відносин в Україні.

Разом з тим, інформацію про ЦДК над ЗСУ, надану МОУ [31, 32], не можна визнати результатом ґрунтовного аналізу, а що стосується інформації про участь ЗСУ в ліквідації наслідків НС ПТХ, то вона традиційно викладена в пафосно-позитивному форматі.

Порядок залучення сил та засобів ЗСУ до участі в ліквідації наслідків НС ПТХ, їх підпорядкування й організація взаємодії з іншими органами ЄДСЗРНС визначені низкою нормативно-правових актів [33, 34, 35, 36, 37, 38]. У положеннях про МОУ та Генеральний штаб ЗСУ від 2011 р., на відміну від попередніх редакцій цих документів, завдання щодо організації підготовки та участі

ЗСУ в ліквідації наслідків НС визначені. На МОУ покладаються також завдання із ЦДК над ЗСУ.

На підставі зазначених керівних документів у Генеральному штабі ЗСУ за всіма визначеними варіантами залучення сил та засобів ЗСУ здійснене планування сил і засобів ЗСУ на випадок НС, створено систему управління цими силами й засобами [1]. Загалом від ЗСУ передбачено залучення особового складу чисельністю понад 6 тис. осіб та до 1200 одиниць техніки (з них спеціальної – понад 500 одиниць) [39].

За час свого існування ЗСУ брали участь у ліквідації наслідків НС більш як двісті разів. До проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт під час катастрофічної повені в західних областях України у 2001 р. були залучені близько 20 тис. військовослужбовців і 1500 одиниць інженерної, автомобільної та спеціальної техніки ЗСУ, а у 2008 р. за аналогічної ситуації – понад 3200 військовослужбовців та 400 одиниць техніки.

Попри таку активну діяльність і масштабні завдання, які стоять перед ЗСУ у сфері реагування на НС, у 2011 р. у МОУ було ліквідоване Управління цивільного захисту та екологічної безпеки [40], а іншого підрозділу з такими завданнями немає. Тому не дивно, що й досі робота зі створення Функціональної підсистеми ЄДСЗРНС МОУ не завершена, що є невиконанням вимог постанови Кабінету Міністрів України № 1198 від 3 серпня 1998 р. «Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» [37] та Указу Президента України № 590 від 26 червня 2008 р. «Про рішення РНБО України від 16 травня 2008 року “Про стан функціонування єдиної державної системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру”» [41]. Тобто Функціональна підсистема ЄДСЗРНС відсутня у військовому відомстві, у сфері управління котрого перебувають небезпечні об'єкти, пожежі на яких неодноразово призводили до детонування боеприпасів з ураженням персоналу цих об'єктів, порушенням звичного способу життя громадян навколишніх населених пунктів, мільярдних втрат; у відомстві, в якому донедавна проводилися значні обсяги робіт з високотоксичними компонентами ракетного палива, а сьогодні на озброєнні перебувають тисячі джерел іонізуючого випромінювання тощо.

Аналіз конкретних випадків залучення військових підрозділів до виконання аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт у НС показав, що співвідношення між кількістю залученого особового складу й кількістю військової техніки становить 8 до 1 й вище, що може свідчити про недостатнє використання спеціальної техніки військовими підрозділами у НС і виконання військовослужбовцями переважно важкої небезпечної ручної праці.

Слід також зазначити, що за більш як двадцятирічну історію існування незалежної України практично не відомо жодного випадку, коли б ЗСУ залучалися до ліквідації наслідків НС ПТХ згідно із чинним законодавст-

вом, тобто за умови введення на території України чи окремого регіону правового режиму надзвичайного стану або зони надзвичайної екологічної ситуації.

Під час повеней 1998 р. і 2001 р., коли військовослужбовці масово залучалися до ліквідації їх наслідків, узагалі про режим надзвичайного стану не йшлося, хоч нормативно-законодавче підґрунтя для цього в Україні існувало.

З позицій чинного законодавства й реальної ситуації сумнівною була участь військовослужбовців 704-го полку радіаційного, хімічного та біологічного захисту (РХБЗ) ЗСУ в ліквідації наслідків аварії, яка сталася 16 липня 2007 р. на Львівщині на перегоні Красне – Ожидів після сходження з колії 15 цистерн із жовтим фосфором.

У зв'язку з катастрофічною повинню в західних областях України в липні 2008 р. Указ Президента України «Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної екологічної ситуації» набув чинності 31 липня, однак військовослужбовці 13-го армійського корпусу вже з 28 липня брали участь в аварійно-пошукових, рятувальних і відновлювальних роботах у районі цього природного лиха.

У 2010 р. Президент України підписав Указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 серпня 2010 року “Про невідкладні заходи щодо запобігання пожежній небезпеці в Україні”», у якому не йшлося про встановлення правового режиму надзвичайного стану чи зони надзвичайної екологічної ситуації, але Кабінету Міністрів України дозволялося залучати до гасіння пожеж, ліквідації інших НС, пов'язаних з пожежами, крім спеціальних сил, і наявні сили та засоби МОУ.

Тобто законодавство щодо залучення ЗСУ до участі в ліквідації наслідків НС – саме по собі, а практика – сама по собі. Отже, розв'язання проблеми дотримання законності в діяльності ЗСУ – одне з основних завдань ЦДК.

І ще один аспект. У відповідних чинних нормативно-правових документах наголошується, що у виняткових випадках можуть залучатися лише спеціально підготовлені сили й засоби МОУ до ліквідації НС у порядку, визначеному Законом України «Про надзвичайний стан» [37].

Загибель 2 червня 2012 р. восьми десантників-пожежників у Туві (Російська Федерація) під час гасіння лісової пожежі у важкодоступних гірських районах укотре підтвердила, що в умовах НС недостатньо мати навички десантування з парашутом. Порядок і спосіб дій у НС ПТХ мають свою специфіку, про яку треба знати організаторам заходів з аварійного реагування, а безпосереднім виконавцям – бути підготовленими до дій у таких специфічних умовах [42]. Ще раз доречно нагадати, що Збройні сили СРСР, підготовлені до бойових дій з масштабним використанням ядерної зброї, виявилися недостатньо готовими до ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Це означає, що війська повинні спеціально готуватися до дій у НС мирного часу. Залучення ж недостатньо

підготовлених військовослужбовців до дій у НС, крім іншого, є порушенням їхніх конституційних прав як громадян України. У чинних нормативних документах щодо участі в ліквідації наслідків аварії військовим підрозділам відводяться переважно функції забезпечення й підтримки аварійно-рятувальних робіт (за винятком окремих спеціалізованих підрозділів), але на ділі в гострий період аварійних ситуацій чи природних лих військовослужбовці виконують весь спектр робіт.

Однак навряд чи можна забезпечити належну підготовку тисяч військовослужбовців до дій у НС в умовах постійного недофінансування навіть основних напрямів діяльності ЗСУ (бойової підготовки, закупівлі та модернізації військової техніки й озброєння) [43]. Значна плинність особового складу через короткі терміни служби (9–12 місяців) також не сприяє високій готовності військових частин і підрозділів до участі в ліквідації наслідків НС.

Переважно в рамках співпраці з країнами – членами НАТО організуються спільні навчання за участі підрозділів ЗСУ для поліпшення взаємодії та вдосконалення заходів з реагування на НС. Однак контингенти українських військовослужбовців, які залучаються до цих навчань, надто нечисленні.

Крім того, у ЗСУ відсутні статутні й регламентуючі документи щодо застосування і військ (сил), і військової техніки в умовах НС мирного часу [3].

ЄДСЗРНС в Україні значні надії покладає на війська РХБЗ та інженерні війська ЗСУ. З огляду на попередній досвід, це цілком логічно: із 300 тис. військових ліквідаторів ЧУВ більше половини становили військові інженери й хіміки. Однак у процесі реформування ЗСУ частини та підрозділи інженерних військ і військ РХБЗ скорочені до неприпустимо малої чисельності. І це при тому, що Енергетична стратегія України на період до 2030 р. передбачає нарощування ядерно-енергетичного комплексу. Україна нарощує також свій потенціал як транзитна держава, можливі транскордонні НС у сусідніх з Україною країнах тощо. Питання реагування на НС необхідно враховувати й під час реформування інших видів і родів збройних сил та служб, зокрема військово-медичної.

Щоб не залишати представників силових міністерств і відомств незахищеними в соціальному плані, було б дуже доречно чітко прописати в законодавстві положення щодо поширення на військовослужбовців, у разі виконання ними аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт у НС, додаткових норм соціального та правового захисту, передбачені Законом України «Про аварійно-рятувальні служби».

І, насамкінець, слід зауважити, що ні з бюджету МОУ, ні зі звітів про використання військового бюджету за минулі роки не можна отримати інформації про те, за які кошти провадиться діяльність ЗСУ з ліквідації наслідків НС.

Висновки

1. Ролі збройних сил у реагуванні на великомасштабні НС цивільного характеру окремі держави й міжнародна спільнота приділяли і приділяють значну увагу.

2. Недосконалий ЦДК над збройними силами у НС ПТХ, як свідчить досвід ліквідації аварії на ЧАЕС, може провокувати втрату керованості військовими формуваннями, залученими до таких робіт, з важко передбачуваними соціально-політичними наслідками.

3. В інших країнах збройні сили залучаються до ліквідації техногенних аварій і природних лих лише в крайньому випадку, в разі нестачі ресурсів регіональної влади та інших відомств, а в Україні присутність військових в умовах НС у мирний час є давньою стійкою традицією, що продовжує існувати всупереч чинному законодавству.

4. Нормативна база і практика залучення ЗСУ до ліквідації наслідків НС мирного часу потребують суттєвого вдосконалення.

5. Національна система ЦДК над ЗСУ потребує вдосконалення загалом і на випадок НС мирного часу зокрема.

6. У подальшому слід практикувати оцінку системи ЦДК контролю над ЗСУ, удаючись до аналізу окремих напрямів діяльності військового відомства.

Перелік літератури

1. Організація управління силами та засобами Збройних сил України у надзвичайних ситуаціях (методичний посібник) / Під заг. ред. НГШ ЗС України генерал-полковника С. О. Кириченка. – К. : Друкарня адміністративно-господарчого управління ГШ ЗС України, 2006. – 84 с.

2. Біла книга – 2008. Збройні Сили України. – К. : Військо України, 2009. – 99 с.

3. *Коробка В. П., Гаврилко Є. В.* Збройні Сили України в єдиній державній системі цивільного захисту населення й територій // Наука і оборона, 2011. – № 3. – С. 17–22.

4. Указ Президента України № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»».

5. Закон України «Про основи національної безпеки України».

6. Протокол № 23 засідання оперативної групи Політбюро ЦК КПСС по вопросам, связанным с ликвидацией последствий аварии на Чернобыльской АЭС, от 13 июля 1987 г. // Чернобыль: Совершенно секретно / А. Ярошинская. – М. : Другие берега, 1992. – С. 357–365.

7. Протокол № 7 засідання оперативної групи Політбюро ЦК КПСС по вопросам, связанным с ликвидацией последствий аварии на Чернобыльской АЭС, от 13 июля 1987 г. // Чернобыль: Совершенно секретно / А. Ярошинская. – М. : Другие берега, 1992. – С. 272–275.

8. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР № 634–188 от 29 мая 1986 г. // Сборник информационно-нормативных документов по вопросам преодоления в Российской Федерации последствий Чернобыльской катастрофы. – Ч. 1, 2: Материалы 1986–1992 гг. – М., 1993. – С. 21.

9. Памятка воину, действующему в зоне радиоактивного заражения. – Чернобыль: Комбинат, 1986. – 2 с.

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iss.niit.ru/book-7/>.

11. *Скалецкий Ю. М.* Реконструкция і верифікація доз опромінення військових ліквідаторів. – К. : Логос, 2007. – 221 с.

12. Протокол № 8 засідання оперативної групи Політбюро ЦК КПСС по вопросам, связанным с ликвидацией последствий аварии на Чернобыльской АЭС, от 13 июля 1987 г. // Чернобыль: Совершенно секретно / А. Ярошинская. – М. : Другие берега, 1992. – С. 276–279.

13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atomsafe.ru/books/AShtrafbat.pdf>.

14. О медицинском отборе лиц, временно привлекаемых для выполнения работ в зонах с повышенным ионизирующим излучением: Директива ГШ ВС СССР от 30.06.1986 № ДГШ-22. – М. : Центр. типогр. МО, 1986. – 4 с.

15. Об установлении временных предельно-допустимых доз облучения личного состава войск, участвующих в ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС, допустимых уровнях загрязнения воды, пищевых продуктов и объектов: Приказ МО СССР от 21 мая 1986 г. № ПО. – НРБ-78, ОСПУ – 82, 1983. – М. : Атомиздат, 1982. – 77 с.

16. *Комаров Ф. И., Чвырев В. Г.* Военные медики в Чернобыле. [Чернобыль: долг и мужество. Научно-публицистическая монография к 15-летию катастрофы (в 2-х томах)] / Комаров Ф. И., Чвырев В. Г. – М. : Институт стратегической стабильности Минатома России, 2001.

17. Временные санитарные требования безопасности при выполнении работ по ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС / Соглас. с Госатомэнергонадзором, Минэнерго, Минсредмашем и утв. Минздравом СССР 12.07.1986 № 32-1777. – М., 1986. – 4 с.

18. Инструкция по организации и проведению работ по очистке зоны «Н» от радиоактивных отходов / Утверждена Главнокомандующим войсками ЮЗН генералом армии Н. Герасимовым 19.09.1986 г. – Чернобыль, 1986. – 8 с.

19. *Самойленко Ю. Н.* Особенности проведения работ в полях с высокими значениями МЭД / Самойленко Ю. Н. // Чернобыль-88: Доклады научно-технического совещания по итогам ликвидации последствий на Чернобыльской АЭС. – Т. 3 : Прогнозы изменения радиационной обстановки дозовых нагрузок в зоне аварии. – Чернобыль, 1989. – С. 89–95.

20. О состоянии дел в частях округа, принимающих участие в ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС: приказ Командующего войсками КВО от 15.07.1986 № 089 // ОГА МОУ. – Ф. 10. – Оп. 1234с. – Д. 11. – С. 331–332.

21. Распоряжение Совета Министров СССР от 17 мая 1986 года. – М., 1986. – 1 с.

22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sbu.gov.ua/rus/history/arhiv/051_200L.shtml.

23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sbu.gov.ua/rus/history/arhiv/077_2001.shtml.

24. Участие Вооруженных Сил в ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС (уроки и выводы) / С. А. Богданов, О. П. Козырев, В. В. Коробушин и др. – М. : Военная академия хим. защиты им. С. К. Тимошенко, 1995. – 111 с.

25. Федеральный конституционный закон от 30 мая 2001 г. № 3-ФКЗ «О чрезвычайном положении» / Одобрен Государственной Думой 26 апреля 2001 г.; Одобрен Советом Федерации 16 мая 2001 г.

26. Act of 26 april 2007 on crisis management. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rcb.gov.pl/eng/wp-content/uploads/2011/03/ACT-on-Crisis-Managem version-31-12-2010.pdf>.

27. Конституция Федеративной Республики Германии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakoni.ucoz.ru/ZakonR/Kons_Germany.doc.

28. Обзорный материал по Силам самообороны Японии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wv2.vrazvedka.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=101:---&catid=88888895&Itemid=88888898.

29. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України № 975-IV від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – С. 366–374.

30. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектора безпеки України”» № 5086-VI від 5 липня 2012 р.

31. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року (Біла книга України). – К. : Фірма Гранмна, 2004. – 96 с.

32. Біла книга – 2007. Збройні Сили України. – К. : Військо України, 2008. – 120 с.

33. Закон України № 2019-III «Про Збройні Сили України» від 5 жовтня 2000 р.

34. Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру».

35. Закон України № 1550 «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р.

36. Закон України № 2505-IV «Про правові засади цивільного захисту» від 25 березня 2005 р.

37. Постанова Кабінету Міністрів України № 1198 «Про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру» від 3 серпня 1998 р.

38. Спільний наказ Міністра України з питань надзвичайних ситуацій та Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії Міністерства України з питань НС і Міністерства оборони України щодо запобігання і реагування на НС техногенного та природного характеру» № 71/417 від 22 вересня 2004 р.

39. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2010 році. – К., 2011. – 214 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/files/2011/5/17/avtor.pdf>.

40. Біла книга – 2010. Збройні Сили України. – К. : Військо України, 2011. – 77 с.

41. Указ Президента України № 590/2008 від 26 червня 2008 р. «Про рішення РНБО України від 16 травня 2008 року “Про стан функціонування єдиної державної системи запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру”».

42. Вертолет МЧС евакуїрует тела погибших в Туве десантников. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/federal/2012/06/08/990398.html>.

43. Біла книга – 2011. Збройні Сили України. – К. : Військо України, 2012. – 83 с.

Надійшла до редакції 24 липня 2012 р.

В. М. Телелим,

виконуючий обов'язки начальника
Національного університету оборони України,
доктор військових наук, професор,

Ю. І. Приходько,

головний науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України,
кандидат педагогічних наук, доцент

Система військової освіти: протиріччя розвитку, напрями та шляхи реформування

У статті показується, що теперішній етап розвитку військової освіти потребує нових підходів, досліджуються причини й наслідки протиріч у системі військової освіти, основні напрями та шляхи її подальшого реформування.

Минуло понад двадцять років з дня проголошення незалежності нашої держави й від початку розбудови системи військової освіти в Україні. Її створення, становлення та пріоритетний розвиток у процесі будівництва Збройних Сил України (ЗСУ) стали важливим і відповідальним державним завданням, адже професійна, дисциплінована, озброєна новітньою військовою технікою, мобільна, свідома свого високого патріотичного обов'язку армія є однією зі складових національної безпеки будь-якої держави. За пройдений час удалося розв'язати надзвичайно складну й важливу проблему – побудувати міцне підґрунтя для формування нової генерації офіцерських кадрів – національно свідомих громадян України, здатних на високому професійному рівні вирішувати складні оперативні завдання в умовах мирного та воєнного часу, співпрацювати зі штабами багатонаціональних сил, самовдосконалюватися впродовж служби, навчати й виховувати підлеглий особовий склад, формувати стійкий морально-психологічний клімат у підрозділах і частинах.

Водночас, ретроспективно оглядаючи пройдений будівничими військової освіти шлях, автори далекі від думки про його безпомилковість, що пояснюється як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами, адже пошук оптимального варіанта дій у трансформаційних процесах ієрархічно структурованих систем, якою є й військова освіта, – складна задача. Ще складнішою вона стає в умовах численних невизначеностей різної природи, що підсилює в системі негативні тенденції. У таких умовах зростає роль людського фактора, ризиків, що, у свою чергу, призводить до зниження ймовірності прийняття найбільш раціональних рішень. Накопичення в системі військової освіти проблем, що за кількістю наближаються до критичного рівня, нехтування підходами до їх своєчасного кваліфікованого розв'язання призводить до незбалансованості системи й не дозволяє їй виконувати основну функцію – якісну підготовку військових фахівців від тактичного до оперативно-стратегічного рівнів, про що свідчать висновки державних екзаменаційних комісій, матеріали інспекційних перевірок, відгуки з військ на випускників вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ), неукомплектованість частин і підрозділів молодшим офіцерським складом, а також дані соціологічних досліджень. На сьогодні можна констатувати, що стан військової освіти, зміни, які періодично відбуваються в ній, мають різновекторну спрямованість, характеризуються відсутністю довгострокової системної концепції розвитку, не повною мірою відповідають вимогам гарантування національної безпеки держави, боєздатності та бойової готовності ЗСУ.

Актуальність подальшого реформування військової освітньої системи зумовлена такими чинниками:

- *прийняттям низки нових важливих нормативних документів у сфері безпекової та оборонної політики держави, розвитку ЗСУ [2, 10, 11];*

- необхідністю приведення інфраструктури системи військової освіти (ВВНЗ, навчальних центрів, полігонів тощо) у відповідність до поточних та перспективних потреб ЗСУ у військових фахівцях кадру та запасу з урахуванням їх планового та прогнозованого відтоку;

- недостатнім урахуванням потреб, можливостей та обставин адекватного реагування на виклики, які виникали перед військовою освітою протягом досить тривалого часу;

- виникненням об'єктивної необхідності переходу до нової дидактичної системи в підготовці військових фахівців на інноваційних засадах планування, організації та визначення термінів підготовки фахівців тактичного, оперативного-тактичного, оперативного-стратегічного рівнів, оновлення змісту військової освіти;

- потребою в коригуванні процесів інтеграції військової освіти з освітою цивільною в таких напрямках: посилення військово-спеціальної, практичної підготовки випускників ВВНЗ; формування замовлення на підготовку офіцерських кадрів для ЗСУ з низки інженерних і нечисленних спеціальностей у системі цивільної освіти;

- невідповідністю якості підготовки військових фахівців, методик і критеріїв її об'єктивного оцінювання новим поглядам на планування та ведення сучасного бою (операції) з комплексним застосуванням інформаційно-комп'ютерних технологій, сучасних систем озброєння та військової техніки;

- невизначеністю щодо ролі й місця наукових центрів, навчально-наукових підрозділів ВВНЗ у системі замовлення, планування, організації, експертизи та впровадження військових науково-технічних, психолого-педагогічних і методичних досліджень;

- недостатністю вжитих нормативно-правових та організаційних заходів з підвищення інноваційної складової в усіх сферах діяльності ВВНЗ [3];

- необхідністю створення ієрархічної системи моніторингу військово-освітньої діяльності;

- недостатністю врахування позитивного закордонного досвіду функціонування й розвитку військових освітніх систем.

Стан системи військової освіти, проблеми її створення, розвитку та постійного реформування (досить часто – суперечливого) знайшли відображення в низці наукових досліджень [1, 7–9, 13, 14, 16, 17]. У зазначених працях і звітах досліджувалися концептуальні, теоретико-методологічні, історичні, інноваційні та практичні аспекти військової освіти, управління якістю підготовки військових фахівців, тенденції розвитку військової освіти в провідних країнах світу (з огляду на можливість запозичення досвіду для України), найважливіші аспекти розвитку сучасних видів збройної боротьби тощо. Але, як відомо, час не стоїть на місці, і, здавалося б, усталені основи підготовки військових фахівців, здебільшого успадковані з минулих часів, безумовно, потребують суттєвого коригування.

Саме тому метою статті є визначення основних проблем системи військової освіти України, обґрунтування можливих напрямів і шляхів її реформування.

Викладені вище чинники актуалізації реформування системи військової освіти викликані, з одного боку, недоліками, котрі накопичувалися в ній упродовж багатьох років, з другого – необхідністю відповідно реагувати на зміни, що відбуваються в державі, ЗСУ, військових освітніх системах провідних країн світу. Крім того, за своєю сутністю вони стали наслідком низки протиріч різного походження. З метою чіткого визначення й розподілу сфер повноважень, ефективності дій і відповідальності у справі підготовки військових фахівців наявні протиріччя, на нашу думку, доцільно розглядати у двох аспектах впливу – зовнішньому та внутрішньому.

Протиріччя зовнішнього впливу – між:

- поширеними в Україні концептуальними поглядами на розвиток військової освіти та сучасними тенденціями, притаманними функціонуванню світових цивільних і військових освітніх систем;

- сучасним станом управління системою військової освіти, заходами й результатами контрольно-коригувальних дій та науковими поглядами на складові й сутність процесу управління;

- існуючою мережею ВВНЗ, навчальних центрів та системним підходом до формування державного замовлення на підготовку військових фахівців для ЗСУ (оптимізація переліку спеціальностей (спеціалізацій), диверсифікація джерел поповнення);

- нормативними засадами інтеграції військової освіти із цивільною освітою та вимогами до якості теоретичної та практичної військово-професійної підготовки військових фахівців;

- передбаченим фінансовим, матеріально-технічним, інформаційним забезпеченням, оснащенням ВВНЗ та навчальних центрів озброєнням, військовою технікою, тренажерами, засобами імітаційного моделювання, інтегрованими навчальними комплексами тощо й вимогами сучасності, необхідністю готувати офіцерські кадри, спроможні виконувати поставлені завдання в динамічних умовах застосування сучасних видів і систем озброєння.

Очевидно, що протиріччя зовнішнього впливу в системі військової освіти належать до сфер вищих ланок управління і здебільшого мають суб'єктивне походження. Водночас вони є домінуючими, багато в чому визначальними, тому вкрай негативно впливають на протиріччя внутрішнього впливу, суттєво їх загострюючи та поглиблюючи.

Протиріччя внутрішнього впливу пов'язані з управлінськими та процесуальними чинниками функціонування ВВНЗ. Вони загалом відбивають стан неповної відповідності складових процесу підготовки військових фахівців потребам виконання вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ), якісного засвоєння випускниками ВВНЗ освітньо-професійних програм (ОПП).

Основними причинами протиріч внутрішнього впливу є такі:

- недостатній рівень вимогливості в питаннях організації навчально-виховного процесу, його інформаційного, науково-методичного, матеріально-технічного забезпечення, виховної роботи, повсякденної діяльності підрозділів ВВНЗ; стану території, навчальних корпусів, аудиторій, містечок, спортивних споруд, музеїв, ідалень; відсутність належного реагування на виявлені недоліки і, як наслідок, породження атмосфери байдужості та безвідповідальності;

- зниження до майже критичної межі мотивації та активності постійного і змінного складу ВВНЗ на всіх рівнях навчальної, методичної, наукової, повсякденної діяльності, недостатнє вживання заходів із надання цьому процесові позитивної спрямованості;

- відсутність системних засад у проектуванні та реалізації компетентнісної моделі військового фахівця за обраною спеціальністю (спеціалізацією), особливо за її військово-професійною складовою;

- спрямованість змісту оперативного-тактичних, тактичних, військово-технічних, загальноінженерних навчальних дисциплін на застарілі зразки озброєння й військової техніки, на принципи їх побудови, умови експлуатації та бойового застосування, які не відповідають сучасним тенденціям і стану військово-технічної науки та практики, оперативного мистецтва;

- низька ефективність застосовуваних технологій навчання, їх невідповідність вимогам формування й розвитку у військових фахівців компетентності, системних знань, умінь, навичок;

- невизначеність із підходами до теоретичної та практичної підготовки військових фахівців за часом, формами й методами організації, місцем проведення, інформаційним і матеріально-технічним забезпеченням;

- низька об'єктивність оцінки науково-педагогічним складом рівня знань, умінь, навичок курсантів (слухачів), нераціональність обраних при цьому методик та інструментарію;

- суттєве зниження в діяльності науково-педагогічних працівників рівня навчально-методичної та наукової роботи; якості викладання навчальних дисциплін, розроблення й удосконалення дидактичного забезпечення навчального процесу; вимогливості у процесі навчання; припинення професійного зростання; зменшення наполегливості в підготовці науково-педагогічних кадрів в ад'юнктурі та докторантурі.

Слід особливо зазначити, що деякі протиріччя внутрішнього впливу не потребують додаткових фінансових чи інших ресурсів і загалом можуть бути усунені (або недопущені) засобами ефективного управління, сумлінністю виконання посадових обов'язків, активністю та спрямованістю різних категорій персоналу на досягнення в роботі позитивних результатів.

Спираючись на викладене, автори статті визначилися з основними пропозиціями, спрямованими на розв'язан-

ня наведених протиріч, удосконалення системи військової освіти як цілісного утворення.

1. Підвищення рівня управління військовою освітою, налагодження високопрофесійного аналітичного й інформаційного супроводження управлінських рішень, що передбачає:

- оптимізацію управлінських структур усіх рівнів на основі функціонального моделювання та виключення дублювання (перерозподіл між ними та ВВНЗ повноважень і функцій);

- перехід до науково обґрунтованих програмно-цілевих методів управління; прозорість розроблення, експертизи, апробації, затвердження нормативно-правових документів і матеріалів;

- створення системи моніторингу ефективності прийнятих управлінських рішень, їхнього впливу на якість підготовки військових фахівців;

- упровадження новітніх інформаційно-управлінських і комп'ютерних технологій;

- демократизацію процедур призначення й атестації керівників усіх рівнів;

- підвищення кваліфікації, компетентності й мотивації управлінського персоналу;

- дієвість контролю (вжиття заходів впливу – заохочення, відповідальність за прийняті рішення та їхні наслідки, об'єктивна атестація, переатестація, ротація кадрів тощо);

- виключення намагань і випадків прийняття вольових рішень, що дестабілізують діяльність системи військової освіти загалом чи її окремих структурних складових.

2. Перехід до нової дидактичної системи в підготовці військових фахівців, а саме:

- коригування цільових установок і вимог до підготовки військових фахівців;

- оптимізація інтеграційних процесів військової освіти із цивільною освітою в напрямі перегляду співвідношення нормативної та варіативної складових стандартів вищої військової освіти на користь військово-професійної спрямованості підготовки фахівців у ВВНЗ;

- удосконалення структури та змісту підготовки фахівців усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів, приведення його у відповідність до досвіду бойової та оперативної підготовки військ (сил), їх застосування в миротворчих операціях, локальних конфліктах і війнах з урахуванням психологічних і фізіологічних можливостей тих, хто навчається;

- розроблення принципово нового покоління ОКХ, ОПІ, засобів діагностики якості освіти;

- теоретична і прикладна підготовка фахівців у ВВНЗ із застосуванням інформаційно-комунікаційних, особистісно орієнтованих, інноваційних технологій, інтегрованих навчальних середовищ, тренажерів тощо;

- поглиблена практична підготовка військових фахівців у навчальних центрах і військових частинах за

посадовим призначенням (спеціальністю, кваліфікацією, паспортом посади) на діючому озброєнні та військовій техніці в умовах, наближених до бойових;

- підвищення ефективності інноваційної діяльності в усіх складових військово-педагогічного процесу;
- достатність матеріально-технічного, фінансового та навчально-методичного забезпечення.

Адже призначення військових фахівців – захист Вітчизни, тобто насамперед – виконання завдань, зумовлених специфікою функціонування ЗСУ та потребою їх застосування в конкретних умовах. У системі військової освіти мають готуватися висококваліфіковані фахівці, здатні керувати військами (силами) в бою (операції), навчанням, вихованням, розвитком, психологічною підготовкою особового складу в мирний і воєнний час; створювати, експлуатувати й застосовувати найскладніші системи озброєння та військової техніки; супроводжувати і здійснювати фундаментальні та прикладні дослідження; організовувати, проводити й контролювати дослідно-конструкторські роботи з випереджувального створення нових поколінь озброєння, військової техніки; ефективно діяти, виконуючи завдання, які виникають під час здійснення міжнародних антитерористичних і миротворчих операцій.

3. Реалізація системного підходу до важливих завдань у структурі безпеки, обороноздатності держави та ЗСУ, а саме: визначення спеціальностей (спеціалізацій), за якими необхідно готувати військових фахівців; формування державного замовлення на їх підготовку, а також визначення мережі ВВНЗ і навчальних центрів для виконання завдань цієї підготовки. На теперішній час кожне з наведених завдань виконується в автономному режимі різними органами управління, базується на поверхових емпіричних засадах зі спрямованістю на задоволення, як правило, раптово виникаючих проблем і потреб, не має системного характеру, що априорі не може привести до належної оптимальності як кожного з них, так і їх сукупності загалом. Звідси – недоліки у формуванні переліку спеціальностей і державного замовлення на підготовку військових фахівців, невизначеність із мережею ВВНЗ, доволі часта й науково не обґрунтована її структуризація, нераціональність використання і без того обмежених фінансових і матеріально-технічних ресурсів.

Наведена тріада завдань є системною категорією кількості, якій притаманні єдність, множина, цілісність [5]. Урахування принципів та ознак, котрі повинне мати системне утворення, сприятиме найбільш раціональному вирішенню кожного із цих завдань у взаємозв'язку з іншими та їх сукупності загалом. Системотворчим фактором при цьому є цільова установка – задоволення потреб ЗСУ у висококваліфікованих військових фахівцях усіх категорій з оптимізованими складовими, а саме: воєнно-економічне обґрунтування; перелік спеціальностей (спеціалізацій) військових фахівців; державне

замовлення на їх підготовку; мережа ВВНЗ і навчальних центрів; фінансове й матеріально-технічне забезпечення.

Перелік спеціальностей (спеціалізацій) у сукупності з воєнно-економічними розрахунками – провідна складова зазначеної вище тріади завдань – є основою визначення державного замовлення на підготовку військових фахівців, мережі ВВНЗ та кваліфікацій, відповідно до національних вимог [12], фінансових і матеріально-технічних ресурсів, а отже, в остаточному підсумку, – суттєвим важелем оптимізації чисельності та бюджету системи військової освіти. Основними недоліками підходів до розроблення переліку спеціальностей (спеціалізацій) є такі: низький рівень участі замовників; відсутність інтегративного підходу; необґрунтованість кількості необхідних спеціальностей і спеціалізацій (особливо спеціалізацій); недостатня структурованість за категоріями підготовки військових фахівців; слабка кореляційна спрямованість на військово-облікові спеціальності, паспорти посад; наявність дублювання; неоднозначність зв'язків з кваліфікаціями.

Як показує аналіз світового досвіду, формування державного замовлення на підготовку військових фахівців доцільно здійснювати, послідовно враховуючи такі чинники:

- національні інтереси, безпеку та обороноздатність держави;
- Воєнну доктрину України, програмні документи, які визначають реформування й розвиток ЗСУ на коротко- і довгострокову перспективу, накази та директиви Міністра оборони України, начальника Генерального штабу ЗСУ з будівництва та підготовки видів і родів військ (сил) у мирний і воєнний час;
- призначення та завдання ЗСУ;
- структуру, чисельність, штатні категорії ЗСУ (номенклатуру посад);
- потребу у військових фахівцях різних категорій, освітніх кваліфікаційних рівнів і ланок управління на мирний та воєнний час з урахуванням факторів призначень, заміщень, відпливу, формування кадрового резерву тощо;
- аналіз, прогнозування ризиків, експертну оцінку.

Державне замовлення на підготовку військових фахівців має формуватися з урахуванням різних джерел поповнення та воєнно-економічних факторів (підготовки у ВВНЗ, у цивільних ВНЗ за нечисленними спеціальностями, у військових навчальних закладах інших країн; вступу на службу за контрактом офіцерів запасу; вступу на службу за контрактом громадян, які мають відповідний рівень освіти, з подальшою їх військово-професійною підготовкою; зарахування до кадрів ЗСУ за контрактом військовослужбовців із числа прапорщиків та інших категорій, які мають для цього підстави, після присвоєння їм офіцерських звань).

При цьому варто зазначити, що основними факторами впливу на формування державного замовлення на підготовку військових фахівців є, на наш погляд, такі:

- зміна пріоритетів у процесі визначення завдань ЗСУ, які забезпечують життєво важливі національні інтереси та безпеку країни;

- скорочення загальної чисельності ЗСУ та їхньої організаційно-штатної структури;

- плановий і прогнозований вплив офіцерських кадрів;

- необхідність у фахівцях, підготовка яких раніше не здійснювалася (у зв'язку з появою нових потреб і новітніх напрямів збройної боротьби, застосуванням автоматизованих та інформаційних технологій тощо);

- підготовка військових фахівців в інших країнах, за окремими спеціальностями – у цивільних ВНЗ;

- участь ЗСУ в миротворчих операціях;

- скорочення потреби інших міністерств і центральних органів виконавчої влади України у військових фахівцях, які навчаються у ВНЗ за їхнім замовленням.

Безумовно, мережа ВНЗ і навчальних центрів є похідною, з одного боку, від необхідного переліку спеціальностей (спеціалізацій) підготовки військових фахівців, а з другого – відповідного державного замовлення в інтересах ЗСУ з урахуванням викладеної вище ієрархії дій під час його формування та з огляду на основні фактори впливу. Стає очевидним, що саме такий підхід повинен покладатися в основу структуризації мережі ВНЗ та її сучасного реформування. Мережа ВНЗ і навчальних центрів та їхніх підрозділів, як свідчить досвід провідних країн світу, має відповідати таким вимогам, як:

- видовий принцип створення, управління та функціонування; територіальна розосередженість;

- розгалуженість, ступеневість підготовки військових фахівців (університети, академії, інститути, військові підрозділи цивільних ВНЗ, коледжі, училища, школи, центри практичної підготовки);

- автономність підготовки фахівців тактичного, оперативного-тактичного та оперативного-стратегічного рівнів;

- можливість здійснювати підготовку іноземних фахівців;

- наявність структур з наукової діяльності, підвищення кваліфікації військових фахівців різних категорій та науково-педагогічного складу;

- оснащеність сучасними зразками навчально-лабораторного обладнання, комп'ютерною технікою, тренажерами;

- достатність фінансових і матеріально-технічних ресурсів.

4. Перегляд підходів та принципів інтеграції військової освіти із цивільною. Розвиток військової освіти в нашій державі завжди був пов'язаний з пошуком підходів, в основу яких покладалася такі фактори: ступінь інтеграції з цивільною освітою, соціальна захищеність, єдність підготовки фахівців різних військових формувань за наближеними спеціальностями, фінансові, економічні, матеріально-технічні можливості, вартісні показники тощо. Інтеграційні процеси вищої військової та

цивільної освіти реалізуються переважно на засадах стандартизації з пріоритетом нормативної складової змісту навчання (65% – виконання вимог освітніх стандартів за цивільними галузями знань) над варіативною (35% – професійно-орієнтована, військово-спеціальна підготовка). Домінування таких підходів негативно позначилося на якості підготовки військових фахівців, про що свідчать також результати соціологічного дослідження [20]: понад 55% керівного складу й науково-педагогічних працівників ВНЗ вважають, що слід змінити чинний розподіл бюджету навчального часу між нормативною та варіативною частинами змісту освіти в бік збільшення часу на варіативну, а саме – до 45% ± 5% та 55% ± 5% відповідно.

Слід зазначити, що необхідність виконання нормативної складової державних освітніх стандартів як умова отримання загальнодержавного диплома про освіту з відповідних цивільних галузей знань (відносно військових фахівців – переважно за формальними ознаками) призвела до погіршення військово-професійної спрямованості навчально-виховного процесу, скорочення кількості годин на тактичну, тактико-спеціальну, військово-технічну підготовку майбутніх випускників ВНЗ, зниження рівня їх підготовленості до виконання функцій за визначеними ОКХ і ОПП кваліфікаціями, рівнем компетентності, посадовими призначеннями.

На нашу думку, проблему формування й визначення вимог до фахівців (ОКХ), змісту їх підготовки (ОПП) слід розв'язувати, виходячи з такого:

- підготовка військових фахівців є загальнодержавною справою – важливою та відповідальною у сфері забезпечення обороноздатності держави, збереження її цілісності, захисту національних інтересів;

- ВНЗ за своїм основним призначенням готують фахівців не для відкритого ринку праці, а на конкретні військові посади, пов'язані з виконанням завдань, зумовлених специфікою функціонування збройних сил і потребами їх застосування відповідно до прийнятих національних нормативно-правових актів і документів;

- формування змісту навчання на основі цивільних напрямів державного переліку повинне узгоджуватися з принципами достатності й відповідності сферам діяльності військових фахівців;

- жорстко детермінований підхід до виконання нормативної складової державних освітніх стандартів у межах цивільних напрямів порушує принцип спеціалізації освіти взагалі та військової зокрема й не може сприяти якісній підготовці військових фахівців.

Вихід із такого становища, як варіант, убачається в розробленні спільно з фахівцями Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України відповідного нормативного документа, яким би регламентувалися такі складові: співвідношення нормативної та варіативної складових освітніх стандартів у бік збільшення останньої; рамкові часові показники з вивчення обов'язкових

навчальних дисциплін (ОПП), що має забезпечити достатність фундаментальної підготовки військових фахівців з відповідних цивільних галузей знань і видачу їм загальнодержавного диплома про вищу освіту.

5. З урахуванням теперішнього стану військової освіти, на нашу думку, актуальною є **проблема зміни підходів до формування моделі військового фахівця, структури, змісту, дидактичних засад і термінів навчання**, що зумовлюється такими чинниками:

- інформатизацією, комп'ютеризацією та автоматизацією всіх складових воєнної сфери;
- зміною поглядів на ведення сучасних бою та операції із застосуванням сучасних зразків озброєння та військової техніки, модульною їх побудовою, особливостями експлуатації та обслуговування;
- актуальністю переходу від *інформаційно-знаннєвої* моделі підготовки фахівців до *компетентної*;
- необхідністю системного формування змісту освіти та компетентності фахівців;
- запровадженням інформаційних та інноваційних технологій і засобів навчання, інтегрованих навчальних середовищ;
- можливостями динамічного програмування й моделювання будь-яких процесів, дій, ситуацій;
- зростанням достовірності прогностичних даних для прийняття різних рішень на основі здобуття потрібної для цього інформації сучасними засобами спостереження, зв'язку та розвідки.

Адже внаслідок застарілості озброєння та військової техніки, організації їх оперативно-тактичного застосування, неврахування сучасних найважливіших аспектів розвитку збройної боротьби, інформаційних, автоматизованих засобів, способів, технологій ведення бойових дій [4, 15] ВВНЗ готують фахівців з більшості спеціальностей, по суті, на вчорашній день.

Як відомо, модель фахівця – це опис того, до чого має бути придатним спеціаліст, до виконання яких функцій він підготовлений, який має рівень компетентності. Із цього випливають два положення: по-перше, компетентність виступає системотворчим фактором моделі фахівця, по-друге, модель фахівця є системотворчим фактором формування змісту освіти, форм і технологій його реалізації у підготовці військових фахівців. Модель фахівця в гіпотетичному вигляді представляється ОКХ, у якій узагальнюється зміст вищої освіти, тобто відображаються цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначаються місце фахівця у структурі держави та вимоги до його компетентності, інших особистісних і соціально важливих властивостей та якостей [6]. У *компетентній* моделі фахівця цілі освіти пов'язуються як з об'єктами та предметами військової служби, з виконанням конкретних функцій, так і з міждисциплінарними інтегрованими вимогами до результату військово-педагогічного процесу. Викладене показує, що системний характер моделі фахівця має базуватися на перевагах як

кваліфікаційної, так і *компетентної* моделей, а її реалізація потребує представлення результатів підготовки фахівців у двох складових: *кваліфікаційно-професійній* та *міждисциплінарно-компетентній*. Зауважимо, що це досить складна задача, яка не має простих рішень. Складність зумовлюється, насамперед, наявністю блоків *компетенцій*, їх множиною, комплексним характером формування в умовах переважно предметного навчання, відсутністю дієвих технологій системної, міждисциплінарної реалізації змісту підготовки фахівців та відповідного діагностичного інструментарію.

Суттєвих змін потребують структура, зміст і технології підготовки військових фахівців тактичного, оперативного-тактичного та оперативного-стратегічного рівнів. Основні напрями:

- системність, інтегрованість змісту навчання;
 - теоретико-прикладна та практична спрямованість;
 - перегляд структури та змісту природничих і загальноінженерних навчальних дисциплін;
 - спадкоємність із виключенням дублювання в підготовці фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;
 - відповідність основним тенденціям розвитку оперативного мистецтва, збройної боротьби, військово-технічної науки;
 - у *процесуальному плані*: спрямованість педагогічних технологій на формування в майбутніх офіцерів *компетенцій*, системних знань, умінь, навичок, на вироблення в них активності, лідерських, комунікативних якостей, творчого підходу, гнучкості мислення, навичок критичного аналізу, вміння узагальнювати інформацію, морально-психологічної витримки в критичних ситуаціях, готовності взяти на себе відповідальність за прийняте рішення, забезпечити його виконання.
- З урахуванням викладених підходів, підготовку фахівців тактичної ланки військового управління можливо здійснювати у ВВНЗ за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями і термінами навчання:

- *командний фах* (напрямок «Військове управління») – бакалавр, з присвоєнням кваліфікації «офіцер військового управління тактичного рівня»; термін навчання – 4 роки з подальшою спеціалізацією в навчальних центрах (військах) – до 6 місяців;
- *інженерний та адміністративний фахи* (цивільний напрям підготовки – інженерно-експлуатаційний) – бакалавр, із присвоєнням кваліфікації «офіцер військового управління тактичного рівня»; термін навчання – 4 роки з подальшою спеціалізацією в навчальних центрах (військах) – до 6 місяців;
- *дослідницький, інженерний та адміністративний фахи* (цивільний напрям підготовки) – магістр, із присвоєнням кваліфікації «офіцер військового управління тактичного рівня»; термін навчання – 5–5,5 року.

Підготовка військових фахівців оперативно-тактичного та оперативно-стратегічного рівнів (відповідно – ОТР, ОСР) має здійснюватися в Національному університеті

оборони України (НУОУ) за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями:

- *магістр військового управління*, термін навчання – 2 роки;
- *фахівці з державного військового управління*, термін навчання – до 15 місяців.

Основні етапи службової кар'єри бакалаврів можуть бути такими:

- *командного фаху*: після випуску та спеціалізації в навчальних центрах (військах) – служба у військах – навчання в магістратурі (ОТР в НУОУ; цивільні ВНЗ) – служба у військах – періодична курсова підготовка – ад'юнктура, докторантура або підвищення кваліфікації (ОСР в НУОУ) – подальша служба;

- *інженерного та адміністративного фахів*: після випуску та спеціалізації в навчальних центрах (військах) – служба у військах – навчання в магістратурі (ВВНЗ; цивільні ВНЗ) – служба у військах – періодична курсова підготовка – ад'юнктура, докторантура або підвищення кваліфікації (ОСР в НУОУ) – подальша служба.

Основні етапи службової кар'єри магістрів:

- *дослідницький, інженерний та адміністративний фахи*: після випуску – служба у військах (установах, штабах) – ад'юнктура, докторантура або магістратура (ОТР в НУОУ) – подальша служба – періодична курсова підготовка.

- *магістр військового управління*: після випуску – служба у військах (установах, штабах) – ад'юнктура, докторантура або підвищення кваліфікації (ОСР в НУОУ) – подальша служба – періодична курсова підготовка.

6. Створення в системі військової освіти ієрархічної структури з моніторингових досліджень військово-освітнього процесу (органи управління – ВВНЗ). Моніторинг є невід'ємною складовою управління якістю освіти та являє собою систему періодичного відстеження й аналізу перебігу освітнього процесу та розроблення пропозицій з його коригування.

Основні функції моніторингу:

- прогнозу діяльності структур управління та ВВНЗ;
- установа нормативів у формі показників результативності всіх ключових компонентів військово-педагогічного процесу та його всебічного забезпечення як об'єкта управління;
- вимірювання фактично досягнутих результатів якості підготовки військових фахівців;
- облік результатів;
- порівняння фактичних показників з нормативно заданими;
- аналіз;
- розроблення пропозицій для прийняття відповідних коригувальних дій.

Моніторинг має стати дієвим інструментом опосередкованого та безпосереднього впливу на всі складові, що

забезпечують і несуть відповідальність за якість військової освіти.

Висновки. Подальше реформування системи військової освіти на засадах оптимізації її структури, чисельності ресурсів і підвищення ефективності функціонування має спрямовуватися на вирішення одного з головних завдань – суттєвого підвищення якості підготовки військових фахівців, яка за своєю сутністю є системно-технологічною категорією з такими взаємопов'язаними складовими: чіткими цільовими настановами, спрямованими на кінцевий результат; процесами планування (проекування), запровадження інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій; усебічним кадровим, матеріально-технічним, фінансовим, дидактичним, інформаційним, психологічним, санітарно-гігієнічним забезпеченням; контролем; моніторингом; коригуванням.

Викладені основні напрями та шляхи передбачають розв'язання в системі військової освіти низки складних, комплексних нормативно-правових, управлінських, структурно-організаційних, психолого-педагогічних, теоретико-методологічних, фінансово-економічних, матеріально-технічних задач, здійснення відповідних воєнно-економічних розрахунків. Успішне їх обґрунтування та практична реалізація мають забезпечити перехід до нового типу інноваційної військової освіти, що сприятиме зростанню військово-професійного, інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу військових фахівців, подальшому динамічному розвитку військової освіти, підвищенню її престижності в майбутньому інформаційному суспільстві, вагомому внескові в справу підвищення боєздатності ЗСУ.

Перелік літератури

1. Адаптація нормативних основ функціонування системи військової освіти тактичного рівня в контексті євроінтеграційного процесу входження України в єдиний освітньо-науковий простір [заключний звіт НДР «Інновація-1Т»]. – К. : НУОУ, 2009. – 350 с.
2. Закон України № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2010. – № 40. – Ст. 527.
3. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційного розвитку України» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 13. – С. 93.
4. *Замана В. М.* Збройні сили; не числом, а вмінням // Урядовий кур'єр. – 2012. – 25 верес. – № 1895.
5. *Кант И.* Сочинения: В 6 т. – Т. 3. – М. : Мысль, 1964. – 579 с.
6. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / Укладачі: Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, В. Л. Гуло та ін. – К. : МОН України; ІТЗО, 2007. – 76 с.
7. *Нещадим М. І.* Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика: [монографія] – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 852 с.

8. *Приходько Ю. І.* Концептуальні засади розвитку військової освіти України // Військова освіта : Зб. наук. праць. – К. : МО України, 2008. – № 1 (21). – С. 126–138.

9. *Приходько Ю. І.* Якість підготовки військових фахівців як системно-технологічна категорія // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. – Серія «Філософія», «Політологія». – 2009. – Вип. 96. – С. 138–141.

10. Про рішення Ради національної безпеки та оборони від 8 червня 2012 р. «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»: Указ Президента України № 389/2012 від 8 червня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 45. – Ст. 1749.

11. Про рішення Ради національної безпеки та оборони від 8 червня 2012 р. «Про нову редакцію “Воєнної доктрини України”»: Указ Президента України № 390/2012 від 8 червня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 45. – Ст. 1750.

12. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 від 23 листопада 2011 р.

13. *Телелим В. М.* Інноваційний розвиток військової освіти в Україні: становлення, проблеми, перспективи // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку: Науково-практичний журнал. – 2012. – № 2. – С. 177–188.

14. *Телелим В. М., Приходько Ю. І.* Стан і тенденції розвитку військової освіти у провідних країнах світу в контексті їх обороноздатності // Збірник наукових праць Військового інституту КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – 2012. – Вип. № 36. – С. 6–17.

15. *Телелим В. М.* Найважливіші аспекти розвитку збройної боротьби // Військо України. – 2012. – № 1–2. – С. 12–17.

16. *Тимошенко Р. І., Приходько Ю. І.* Теоретико-методологічні засади сучасного етапу розвитку військової освіти // Наука і оборона. – 2011. – № 2. – С. 50–55.

17. Управління якістю підготовки військових фахівців з вищою освітою: [проміжний звіт НДР «Якість-2011»]. – К. : НУОУ, 2010. – 325 с.

Надійшла до редакції 15 жовтня 2012 р.

Г. І. Іващенко,

професор кафедри Національного університету оборони України, кандидат військових наук, старший науковий співробітник,

В. В. Соловйов,

доцент кафедри Національного університету оборони України, кандидат військових наук, полковник

Структура та сутність поняття «організація управління військами (силами)»: методологічний підхід

У статті на основі методологічного підходу обґрунтовується алгоритм оцінки та уточнення структури поняття «організація управління військами (силами)».

Кожне поняття теорії управління військами (силами) пройшло певну еволюцію, пов'язану із впливом факторів та умов об'єктивної дійсності, які відображаються у його визначенні, а саме: характер дій і можливості супротивника; збільшення кількості і складності засобів управління, побудованих на основі сучасних технологій; цілі, завдання та функції управління військами в різних формах бойового застосування та інших видах діяльності військового формування; вимоги, які висуваються до системи управління військами (силами); структура органів управління, стан їх підготовки та укомплектованості. Відповідно до цього й поняття за своїм смисловим навантаженням та структурою не можуть уважатися остаточними. Із часом, під впливом нових знань, отриманих у процесі прикладних досліджень, накопиченого досвіду управлінської діяльності та досягнень вітчизняної й зарубіжної науки, формулювання існуючих понять потребують уточнення.

Основними причинами внесення змін є такі: невідповідність деяких понять сучасним вимогам за їх сутністю та змістом; безпідставне вживання понять, котрі використовуються в збройних силах зарубіжних країн, без попереднього тлумачення їхнього смислу за наявності розроблених у вітчизняній теорії еквівалентів; паралельне використання однакових за смислом, але різних за визначенням понять. Існують також проблеми, які стосуються розроблення понятійного апарату з метою дослідження теоретичних основ у певних галузях військової науки. Особливо це стосується понять, які набули в теорії воєнного мистецтва значення категорій.

У переліку категорій теорії воєнного мистецтва поняття «організація управління військами (силами)»¹ та «управління військами (силами)» належать до вузлових (опорних), які взаємно доповнюють одне одного: без «організації управління» немає «управління», без «управління» – немає «організації управління» [1].

Поняття «організація управління» – складне поняття, яке охоплює два елементи – організацію та управління. Дати визначення поняттю – значить установити суттєві ознаки його змісту, тобто звірити поняття з об'єктивною дійсністю, якою є умови, в котрих функціонує система управління військами, цілі й завдання управління. З теоретико-методологічних позицій важливим є також смисл (зміст) процесу управлінської діяльності, який закладається у його визначення.

Якщо поняття управління з погляду кібернетичного підходу – це єдиний логіко-аналітичний та інформаційний процес, який має стале значення, то організація в теорії та практиці управлінської діяльності є поняттям багатозначним. Можна навести три варіанти трактування поняття організація, котрі вживаються найчастіше.

¹ Далі за текстом під «організацією управління», з метою скорочення, слід розуміти «організацію управління військами (силами)».

Таблиця 1

Хронологія відображення змісту поняття «організація управління» у статутних документах і підручниках

Рік видання статутних документів (підручників)				
1952	1964	1975–1984	1984–1993	2005
Поняття відсутнє	Поняття розглядалося тільки як елемент рішення, сутність і зміст поняття не розкривалися	Поява поняття з детальним розкриттям сутності, змісту й заходів, які проводяться з метою організації управління у процесі підготовки та ведення операції (бойових дій)	У статутних документах уведено окремий розділ «Організація управління військами (силами) в операціях» Інші види діяльності, які теж потребують відповідної організації управління, не розглядалися	Зміст поняття «організація управління військами (силами)» в операціях сформульовано в кількох розділах

Під цим поняттям розуміють структуру, внутрішню упорядкованість, узгодженість, взаємодію частин цілого, обумовлених його побудовою [2]. У такому значенні слід розуміти розгалужену багаторівневу систему як організаційно-технічну основу управління військами (силами), яка охоплює: органи управління, пункти управління, засоби зв'язку, автоматизації та інші підсистеми.

Під організацією розуміють сукупність елементів, об'єднання людей, ресурсів для досягнення спільної мети [2]. У цьому значенні в теорії та практиці управління військами слід розглядати організаційно-штатну структуру органів управління, яка для бойової роботи трансформується в оперативний склад пунктів управління із центрами (групами) відповідного функціонального призначення.

«Організація управління військами (силами)» – це процес цілеспрямованої діяльності службових осіб органів управління, що забезпечує ефективне вирішення поставлених завдань. Наприклад, дії органів управління в особі командира і штабу щодо побудови системи управління для ведення операції (бойових дій) або її уточнення, у разі необхідності – вирішення раптово виниклих оперативних (бойових) завдань [3].

Свідченням неоднозначності у відображенні сутності поняття «організація управління» вважаємо проведений ретроспективний аналіз його визначення у статутних документах та підручниках, виданих упродовж 1952–2005 рр. (табл. 1).

Уперше поняття «організація управління» згадувалось у статутному документі 1964 р. у розділі, який стосувався організації роботи штабів. У згаданій настанові наголошувалося, що організація управління є складовою рішення командувача (командира) на операцію (бойові дії), але її сутність, зміст не були розкриті. Частково заходи, передбачені організацією управління, розкривалися в окремому розділі, який називався «Пункти управління і організація роботи».

Починаючи з 1975 р., зазначене поняття використовувалось у наукових працях і підручниках для військових навчальних закладів [4]. Під «організацією управління військами» розумівся комплекс заходів, спрямованих на створення найбільш ефективної системи управління й за-

безпечення її стійкої та безперервної роботи в інтересах застосування військ (сил) і засобів управління під час вирішення завдань в операції (бойових діях).

До основних заходів, які передбачалися до виконання штабами та іншими органами управління, відносили: підтримку високого морально-психологічного стану особового складу; визначення завдань органам управління і порядку їх роботи під час підготовки та ведення операції; підготовку, розгортання та організацію бойової роботи на пунктах управління; планування переміщення пунктів управління, забезпечення їх стійкої та безперервної роботи; організацію охорони та оборони пунктів управління; організацію заходів з прихованого управління військами; організацію комендантської служби. Особливістю цього формулювання, яка відрізняє його від сучасного, є наявність у ньому заходів, котрі стосуються прихованості управління військами та комендантської служби. Нині ці заходи винесені за межі процесу організації управління й розглядаються в роботі штабів як окремі види їхньої діяльності під час підготовки та ведення операції.

Починаючи з 1989 р., у статутних документах процесові роботи штабів з організації управління присвячується окремий розділ. Визначення поняття та перелік заходів, який пропонувався до виконання у процесі організації управління, фактично залишалися незмінними.

У теоретичній праці 1992 р. [4] до основних заходів, які передбачалися до виконання штабами та іншими органами управління, відносили такі: підтримку високого морально-психологічного стану особового складу; визначення завдань органам управління і порядку їх роботи під час підготовки та проведення операції; підготовку, розгортання й організацію бойової роботи на пунктах управління; планування переміщення пунктів управління; забезпечення їхньої стійкої та безперервної роботи; організацію охорони та оборони пунктів управління.

Відмінним від наведених вище слід вважати визначення поняття «управління військами» професора А. Г. Єрмішяна [1]. Згідно з його формулюванням, основу організації управління складають: органи управління; засоби управління та засоби зв'язку, на базі яких

організовується управління; умови, місця й час розгортання пунктів управління, основні напрямки і порядок їх переміщення; об'єкти управління, які залучаються, тобто те, чим управляти; порядок передачі управління на інші пункти в разі виходу з ладу основного й запасного пунктів управління; загальний порядок організації, здійснення та підтримки взаємодії; завдання, за якими буде організована взаємодія, порядок і способи їх виконання, сили й засоби, що залучаються до цього, методи організації взаємодії; час, місце та службові особи апарату управління, які залучаються до неї; організація та методи підтримки безпеки зв'язку й захисту інформації.

Слід зазначити, що через відсутність практичного досвіду роботи наведено визначення процесу організації управління видається складним для розуміння. Проблематичним є також віднесення до елементів організації управління заходів, пов'язаних з підтримкою взаємодії взагалі, а не тільки між органами управління. На сьогодні цей елемент у роботі штабів із забезпечення підготовки операцій (бойових дій) розглядається як самостійний вид їхньої діяльності. Доцільність віднесення заходів, які виконуються штабами з підтримки взаємодії, до переліку завдань з організації управління потребує додаткового дослідження.

Свідченням існування різних поглядів на визначення поняття «організація управління» є також відсутність його до цього часу в офіційних енциклопедичних виданнях, які стосуються військової справи. Відсутнє це поняття й у «Словнику основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО» (2004). У новому статутному документі збройних сил Російської Федерації (2010) поняття «організація управління», за незмінності його смислового значення, замінено поняттям «основні питання управління» [5].

Зауважимо, що, як у теоретичному, так і в практичному плані важливо не лише володіти результатами ретроспективного аналізу розвитку такого явища, як організація управління, а насамперед – дослідити напрями подальшого уточнення змісту цього поняття, приведення його визначення до сучасних вимог.

У публікаціях останніх років значна увага приділяється уточненням, які необхідно внести в понятійний апарат теорії управління військами (силами). Що стосується аспектів, пов'язаних безпосередньо з організацією управління, то на особливу увагу заслуговують погляди групи авторів [6, 7, 8]. Слід відзначити позицію М. К. Бочарова стосовно так званої пріоритетності поняття «організація» відносно «управління військами (силами)» [7]. Коментуючи словосполучення «організація управління», М. К. Бочаров робить критичне зауваження, називає його «абсурдом», у якому попереду поставлено «воза» – організацію, а позаду «кося» – управління. Адже організація є однією зі складових функцій управління, і наведено вище словосполучення «організація управління», на думку автора, слід вважати некоректним.

Таким чином, проведений попередній аналіз поняття «організація управління» свідчить про існування протиріч у його визначенні, які полягають у невідповідності ознак, що містяться у формулюванні заходів, котрі практично виконуються штабами в різних видах діяльності для досягнення мети управління. Трапляються і проблеми, пов'язані з невідповідністю поняття деяким законам логіки.

Досягти такої відповідності можна, оперуючи під час формування структури поняття обґрунтованим методологічним підходом. Його основою, як вважають автори статті [9], мають бути такі парні категорії матеріалістичної діалектики, як зміст і форма, сутність і явище, а також закони логіки, закони і принципи теорії та практики управління військами (силами). На цій основі, як наголошують автори, повинні проводитися аналіз та оцінювання відповідності існуючих понять сучасним умовам і вимогам, а також їх уточнення.

Мета статті – на основі методологічного підходу обґрунтувати алгоритм оцінювання й уточнення поняття «організація управління військами (силами)», що дасть змогу оптимізувати його структуру й конкретизувати сутність, надати рекомендації стосовно повноти відображення заходів, які виконують органи управління під час підготовки й ведення операцій (бойових дій) та в інших видах управлінської діяльності.

Розроблений алгоритм (*рис. 1*) дає змогу здійснити оцінку відповідності поняття «організація управління» сучасним вимогам, уточнити його структуру, зміст, обсяг, сутність і визначення.

Аналіз та оцінювання варіантів визначення поняття «організація управління» здійснюється в такій послідовності.

У **блоці № 1** алгоритму здійснюється вибір вихідних даних, до яких належать існуючі визначення поняття «організація управління». Для отримання вихідних даних були використані результати проведеного ретроспективного аналізу визначення цього поняття, сформульовані у статутних документах, підручниках і наукових працях 1952–2005 рр. Наприклад, як вихідне для оцінювання взяте визначення поняття, наведено в теоретичній праці видання 1992 р. [4].

У **блоці № 2** проводиться аналіз змісту та обсягу поняття за визначеними ознаками. Під час цієї процедури виявляються важливі характеристики змісту та обсягу поняття, встановлюється логічний зв'язок між ними. Структура кожного поняття являє собою єдність двох складових: обсягу та змісту [10]. Зміст – це елемент поняття, який відображає сукупність суттєвих ознак, котрі має предмет (явище, процес). Обсяг поняття – конкретна сукупність предметів (видів діяльності органів управління), які мають однорідні подібні суттєві ознаки. До таких видів діяльності належать: операція (бойові дії), приведення військ (сил) у бойову готовність, участь у збройному конфлікті, миротворча діяльність тощо.

Рис. 1. Структура алгоритму оцінювання й уточнення структури поняття «організація управління військами»

У блоці № 3 виявляється сутність поняття «організація управління». Для цього застосовуються логіко-аналітичні методи пізнання (аналіз, синтез, порівняння).

У блоці № 4 проводиться оцінювання відповідності змісту поняття вимогам, яких слід дотримуватися під час його уточнення: точність поняття (змістовність, глибина, гострота виразу, повнота смислу); відображення суттєвих ознак предмета; доступність у розумінні з використанням української лексики. Системний підхід до оцінювання поняття, яке досліджується, забезпечується дотриманням вимог законів формальної логіки. У разі невідповідності обсягу та змісту поняття сучасним вимогам приймається рішення про його уточнення (блок № 5);

У підсумку (блок № 6) передбачається процедура експертного оцінювання з метою вибору раціонального за змістом та обсягом поняття й надання рекомендацій щодо його формулювання у відповідних статутних документах, підручниках та інших виданнях.

Методи експертного оцінювання ґрунтуються на тому, що індивідуальна оцінка кожного експерта стосовно істинності та значущості тієї чи іншої ознаки змісту поняття є відображенням закону її розподілу. Для проведення опитування експертів можуть бути задіяні: індивідуальні методи (анкетування, інтерв'ювання); групові методи (дискусія, нарада, «мозковий штурм»); метод Дельфі. За результатами опитування експерти уточнюють визначення понять. Крім того, доцільним є

розгляд змін до понятійного апарату статутними комісіями відповідних штабів.

Одним з аспектів аналізу поняття, яке досліджується, є виявлення його сутності як категорії матеріалістичної діалектики. Сутністю поняття є сукупність основних ознак змісту та обсягу, які обумовлюють усі інші спільні для даних предметів ознаки [10].

Результати аналізу ознак змісту та обсягу різних варіантів визначення поняття «організація управління» у статутних документах (підручниках) з відповідними висновками наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати аналізу змісту та обсягу поняття «організація управління»

Ознаки поняття «організація управління»	Висновки за результатами аналізу	
<i>А. Зміст поняття</i>		
Організаційна	У всіх визначеннях ця ознака присутня. Водночас послідовність у роботі штабу зі створення системи управління не розкривалась	
Системна	Відображався тільки суб'єкт управління. Згадки про підпорядковані органи як об'єкти управління відсутні	
Функціональна	У всіх визначеннях передбачалося розгортання тільки пунктів управління. Посилання на розгортання інших елементів системи управління відсутні	
Заходи забезпечення функціонування системи	Забезпечення стійкості та безперервності роботи системи управління відображені в усіх трьох варіантах визначення. Заходи щодо прихованості управління й комендантської служби відображені тільки у виданнях 1975–1984 рр. Заходи із захисту системи управління від інформаційного впливу супротивника відсутні	
<i>Б. Обсяг поняття</i>		
Види діяльності	операція (бойові дії)	Заходи відображені у всіх варіантах
	приведення в бойову готовність	Зазначені види діяльності у визначеннях цього поняття не розглядаються
	збройний конфлікт	
	миротворча діяльність	

Показником обґрунтованості поняття є збіг його суттєвих ознак з відображеним ним предметом пізнання, чим є організаційна діяльність штабів у процесі їх роботи з пристосування елементів системи управління до нових умов функціонування. Проведений аналіз змісту поняття «організація управління» показав, що воно загалом відображає суттєві ознаки, властиві процесу діяльності

Таблиця 3

Зміни, які пропонується внести в існуюче визначення поняття «організація управління військами (силами)»

Визначення поняття «організація управління»		Зміни (доповнення) до запропонованого поняття «організація системи управління військами (силами)»
існуюче	запропоноване	
Це комплекс заходів щодо створення системи управління, забезпечення його стійкого й безперервного функціонування, що дає змогу оперативню та якісно вирішувати завдання з керівництва військами (силами) в операціях (бойових діях)	Це комплекс заходів, які проводяться командувачами (командирами) і штабами <u>та підпорядкованими органами управління</u> з визначення завдань і порядку роботи штабів, <u>розгортання системи управління</u> (внесення змін у її побудову), забезпечення її стійкої та безперервної роботи під час підготовки операції (бойових дій) <u>та в інших видах діяльності військових формувань</u>	...та підпорядкованими органами управління... ...розгортання системи управління (внесення змін у її побудову)... ...та в інших видах діяльності військових формувань

штабів під час підготовки та ведення операцій (бойових дій).

По-перше, це ознака, яка стосується безпосередньо організації роботи органів управління, а саме: уточнення складу функціональних груп (центрів) та їхніх обов'язків; планування переміщення елементів системи управління в нові райони; розроблення відповідних планувальних документів.

Друга ознака – практичне розгортання й розміщення пунктів управління, інших елементів системи управління загалом. Ці дві ознаки слід вважати найсуттєвішими під час здійснення штабами заходів із забезпечення безперервного управління. Основний їх зміст полягає в уточненні побудови системи управління.

Аналіз обсягу поняття показав, що організацію управління слід розглядати як у широкому, так і у вузькому смислі. У вузькому (що характерно для чинних статутних документів) – це комплекс заходів, які виконуються тільки під час безпосередньої підготовки операції (бою), у широкому – комплекс заходів, які повинні проводитись у різних видах діяльності, без обмеження тільки підготовкою та веденням операцій.

Виходячи з проведеної оцінки, можемо дійти висновку, що обсяг поняття «організація управління» не відображає інших видів діяльності військ (сил), які стосуються не лише підготовки операції (бойових дій), і потребує уточнення.

Уточнене поняття «організація управління військами (силами)» з виокремленням змін, які пропонується внести до його визначення, наведені в таблиці 3.

За законами логіки, для того щоб дати визначення поняттю, необхідно спочатку підвести дане поняття під інше, ширше за значенням. Таким є поняття управління. Тому, спираючись на цей постулат, уживати слово «організація» з упередженням до слова «управління» вважаємо необґрунтованим, оскільки організація являє собою одну з функцій управління, яка реалізується штабом, як правило, після функції планування. На думку авторів статті, поняття «організація системи управління», на

відміну від «організації управління», є більш коректним і відповідним роботі штабів, пов'язаних із розгортанням або внесенням прогресивних змін у діючу систему управління, яка, залежно від умов, перебуває на різних стадіях готовності до роботи. Завдання управління виникають щоразу, коли в якій-небудь системі з'являються протиріччя між існуючим та бажаним станом речей. Саме тому система управління й потребує організації, тобто пристосування до нових умов діяльності.

Спочатку її розгортання здійснюється в період приведення військового формування в бойову готовність. Далі, у разі зміни бойової (оперативної) обстановки, у вже розгорнуту систему управління необхідно вносити зміни, які відповідали б умовам обстановки. Ця робота потребує чіткого планування процесу розгортання системи управління, що пов'язано з проведенням відповідних розрахунків, розробкою планувальних документів та постановкою завдань виконавцям. Результатом цієї роботи має стати своєчасно поставлене завдання органам управління з проведення комплексу заходів із розгортання системи управління та впорядкування її функціонування з урахуванням змін обстановки.

Що стосується внесення доповнення «підпорядковані органи управління», то виконання комплексу заходів з організації системи управління досягне своєї мети, якщо аналогічні заходи синхронно виконуватимуться в підпорядкованих органах управління. Саме це підкреслюється в новому визначенні.

Щодо розширення обсягу поняття: за ознакою обсягу існуючі поняття охоплювали тільки організаційні заходи, пов'язані з підготовкою та веденням операції, а інші види діяльності у визначенні не передбачалися. Тому доцільно розширити обсяг цього поняття, передбачивши в ньому й інші види діяльності (приведення в бойову готовність, завчасну підготовку операцій, миротворчу діяльність). Уведенням слів «інші види діяльності» розширюється обсяг поняття, оскільки це стосується заходів, які на практиці проводяться в мирний час із завчасною підготовкою.

Як приклад, до заходів, котрі необхідно буде виконувати у процесі завчасної підготовки, можна віднести такі: підтримання постійної готовності органів управління, частин та підрозділів забезпечення до управління в бойових умовах; визначення (уточнення) завдань і порядку роботи командира і штабу під час безпосередньої підготовки та ведення операції; визначення складу, місць, порядку розгортання й роботи пунктів управління, системи зв'язку та АСУ для бойової роботи; розробка та проведення заходів з підготовки органів управління, технічних засобів управління, сил і засобів забезпечення до виконання своїх завдань; розробка заходів із забезпечення стійкого, безперервного функціонування та швидкого відновлення системи управління під час операції.

У загрозовий період перелік заходів з організації управління узгоджують із планом приведення військових формувань до вищих ступенів бойової готовності. Зміст їх відображають як у самих планах, так і у відповідних додатках.

Що стосується заходів, які проводяться під час безпосередньої підготовки операції (бойових дій), то, з урахуванням нових умов обстановки, їх доцільно доповнити заходами із захисту органів управління від інформаційно-психологічного впливу противника. Це насамперед: жорсткий контроль усієї інформації, яка надходить до особового складу; аналіз морально-психологічного стану особового складу, своєчасне надання психологічної підтримки й допомоги; організація взаємодії з СБУ та МВС у захисті родин військовослужбовців, охорона та оборона військових містечок; запобіжні заходи інформаційно-психологічної протидії; нейтралізація джерел та засобів інформаційно-психологічного впливу.

Сучасний розвиток наукових знань дає змогу адекватніше реагувати на потреби практики, спонукає уточнювати визначення понять та їхню структуру, особливо тих, які трактуються неоднозначно, зокрема й поняття «організація управління».

У статті на основі методологічного підходу запропоновано алгоритм оцінювання й уточнення поняття «організація системи управління», його заміна поняттям «організація системи управління військами (силами)». На думку авторів статті, це поняття найбільш повно відображає ознаки та сутність цієї важливої функції управління. Це не вступає у протиріччя з іншими функціями, які реалізуються у процесі управління, а навпаки, підкреслює їхню логічну послідовність. До однієї з таких функцій, після планування, цілком логічно відносять функцію організації. Наведеним алгоритмом можна користуватися й у процесі розробки або уточ-

нення понятійного апарату в інших розділах теорії та практики воєнного мистецтва. Володіння кожним офіцером-практиком або науковим співробітником сучасним понятійним апаратом є однією з умов формування наукового аналітичного мислення. Це позбавить необхідності щоразу додатково пояснювати смисл і значення, на перший погляд, знайомих, але втрачених через суб'єктивні причини властивих цьому поняттю ознак. Предметом особливої уваги повинне стати використання понятійного апарату під час уточнення керівних нормативних документів. Це – обов'язок статутних комісій відповідних штабів, які до цього часу не створені.

Ігнорування цього фактора призведе до стану, коли «мова теорії воєнного мистецтва», особливо теорії управління військами (силами), стане «іноземною мовою», що негативно відіб'ється на діяльності посадових осіб органів військового управління й на ефективності управління військами загалом.

Перелік літератури

1. Ермишин А. Г. Теоретические основы построения систем военной связи в объединениях и соединениях. – Ч. 1. – Санкт-Петербург : Военная академия связи, 2005. – С. 270–271.
2. Словарь иностранных слов. – М. : Русский язык медиа, 2004. – 469 с.
3. Алтухов П. К. Основы теории управления войсками. – М. : Воениздат, 1984. – 111 с.
4. Военная наука (теоретический труд). – М.: Военная академия ГШ, 1992. – 56 с.
5. Боевой устав по подготовке и ведению общевойскового боя. – Ч. 2 : Батальон, рота. – М. : Воениздат, 2010. – 49 с.
6. Руснак І. С., Телелим В. М., Рейш О. Е. Про сутність поняття «управління» («керування»), «командування», «координація» та їх застосування у військовій сфері // Наука і оборона. – 2000. – № 1. – С. 31–35.
7. Бочаров М. Военное строительство и наука управления // Военные доктрины и реформы России в XX веке. – М. : Агентство «Мегаполис», 1997. – 288 с.
8. Иващенко Г. І. Управління військами (силами): Термінологічний аспект // Наука і оборона. – 2008. – № 4. – С. 48–53.
9. Пономарёв А. И., Смирнов В. В., Тесля А. А. Методика оценки и разработки понятийного аппарата теории мобилизации // Вестник АВН. – 2003. – № 2 (3). – С. 127–129.
10. Гайворонский Ф. Ф., Галкин М. И. Культура военного мышления. – М. : Воениздат, 1991. – С. 128–131.

Надійшла до редакції 1 жовтня 2012 р.

О. В. Харченко,

*начальник Державного науково-дослідного інституту авіації,
доктор технічних наук, професор, генерал-майор,*

С. В. Пащенко,

*заступник начальника Державного науково-дослідного
інституту авіації з наукової роботи,
кандидат технічних наук, доцент, полковник,*

І. М. Ратніков,

*головний науковий співробітник Державного
науково-дослідного інституту авіації,
доктор технічних наук, старший науковий співробітник*

Безпечна експлуатація бойового складу авіації Повітряних Сил поза ресурсними обмеженнями: методологічні аспекти

На основі методології дослідження складних технічних систем запропоновані підходи до визначення термінів граничного технічного стану парку літальних апаратів Повітряних Сил Збройних Сил України.

Авіаційна компонента, як складова збройних сил усіх незалежних держав, є одним з основних носіїв їхнього бойового потенціалу. Аналіз розвитку локальних війн останніх десятиліть підтверджує об'єктивну закономірність посилення ролі авіації в досягненні кінцевих воєнно-політичних цілей збройного протистояння [1].

У бойовому складі авіації Повітряних Сил (далі – ПС) Збройних Сил України (ЗСУ) перебувають літальні апарати (ЛА), які належать до авіаційної техніки третього й четвертого поколінь і були виготовлені переважно наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. Укомплектованість ПС ЛА становить 100%, але через вичерпаність попередньо встановлених строків служби й ресурсу (до першого ремонту, міжремонтного, призначеного) більшість ЛА перебуває в несправному стані. Середній вік парку ЛА становить від 24 (винищувачі МіГ-29 та Су-27) до 33 (військово-транспортні літаки) років, а окремі типи ЛА (літаки Бе-12, вертольоти типу Мі-8Т) уже досягли віку 40 років.

Питання підтримання справності та продовження життєвого циклу військової авіаційної техніки (ВАТ) перебувають у сфері постійної уваги Міністерства оборони України (МОУ), Генерального штабу ЗСУ та Командування ПС ЗСУ.

На сьогодні в МОУ створена дієва система підтримання справності й модернізації ВАТ, до якої входять органи військового управління, науково-дослідні установи, головною з яких є Державний науково-дослідний інститут авіації (ДНДІА), і військові частини, котрі здійснюють експлуатацію авіаційної техніки. Виробничо-технологічною основою системи підтримання справності ВАТ є підприємства авіаційної промисловості Державного концерну «Укроборонпром». Діяльність створеної системи має достатньо розвинене законодавче й нормативно-правове забезпечення, яке визначає розподіл відповідальності, описує та узаконює процеси взаємодії суб'єктів системи підтримання справності й модернізації авіаційної техніки.

З метою формування обґрунтованих рішень щодо визначення шляхів підтримання справності парку ВАТ ЗСУ та її бойового потенціалу як на короткострокову, так і на середньострокову перспективу в ДНДІА був ретельно проаналізований відповідний досвід провідних країн світу.

Проведений аналіз засвідчив, що на сьогодні основу бойового парку військової авіації провідних країн продовжують складати ЛА, виготовлені ще до початку 90-х рр. При цьому їх частка в загальному парку становить від 43% у США до 100% у країнах Європи (Нідерланди, Бельгія, Португалія). Винятком на загальному тлі є лише, скажімо, особливі умови застосування ЛА (палубна авіація у США) або проведення на межі 1992–1996 рр. закупівель нових зразків вітчизняної авіаційної техніки (літаки Mirage 2000-5D/F у Франції).

Закупівля окремими країнами нових типів ЛА (Rafale В/С, Eurofighter Typhoon, F-22A Raptor) здійснюється невеликими партіями – від трьох-чотирьох до

десяти-п'ятнадцяти зразків у зв'язку з високою вартістю літаків 4+ і 5-го покоління.

Порівняльна оцінка авіаційних парків ЗСУ та, наприклад, Військово-повітряних сил США показує, що сьогодні показники середнього віку функціонально подібних типів ЛА в них практично однакові.

Для винищувальної авіації:

F-15 C/D – близько 27 років, Су-27 – 24 роки;

F-16 C/D – близько 20 років, МіГ-29 – 24 роки;

для штурмової авіації:

A-10 – близько 29 років, Су-25 – 24 роки;

для військово-транспортної авіації:

C-130 – близько 30 років, Іл-76МД – 25 років;

для транспортних вертольотів:

авіація Військово-повітряних сил США – близько 30 років, Мі-8МТ(МТВ) – 25 років.

Таким чином, виходячи з високої вартості нової бойової авіаційної техніки 4+ та 5-го покоління, переважна більшість країн світу використовує ресурсний потенціал існуючого парку до досягнення ним гранично допустимих меж шляхом відновлення справності й подальшої модернізації за критерієм «ефективність – вартість», поступово замінюючи старіючий парк новими зразками.

З урахуванням світових тенденцій, з метою визначення шляхів реалізації технічної політики із забезпечення максимально можливого рівня справності існуючого парку військової авіації, ДНДІА спільно з Командуванням ПС було розроблено «Концепцію підтримання справності та бойового потенціалу авіаційної техніки Повітряних Сил Збройних Сил України на період до 2025 року» (далі – Концепція), затверджену згодом наказом Міністра оборони України.

Метою Концепції є систематизоване визначення основних пріоритетів, шляхів та напрямів реалізації технічної політики командування ЗСУ щодо підтримання справності та бойового потенціалу існуючого парку ВАТ, спрямованих на досягнення заданого рівня забезпечення її справності й боєздатності авіаційних частин в умовах обмежених ресурсів держави.

Відповідно до мети, основним завданням Концепції є формування системи взаємопов'язаних першочергових заходів та порядку їх реалізації для підтримання справності та бойового потенціалу ВАТ з урахуванням прогнозованого обсягу фінансування на ці заходи на період 2012–2017 рр. і на перспективу.

Основними шляхами забезпечення справності та безпечної експлуатації парку ЛА ЗСУ, визначеними Концепцією, є індивідуальне продовження встановлених ресурсних показників ВАТ, виконання капітально-відновлювальних ремонтів, переведення ЛА, силових установок, обладнання та озброєння на експлуатацію за технічним станом, а також їх подальша модернізація з метою підвищення бойового потенціалу та поліпшення експлуатаційних властивостей.

Протягом останніх років система індивідуального продовження встановлених показників ВАТ іноземної

розробки та виробництва, яка нормативно врегульована в Україні, з одного боку, дала змогу суттєво підтримати справність бойового складу військової авіації, а з другого – привела до того, що на сьогодні строки служби основних типів ЛА ЗСУ практично вдвічі перевищують значення, первинно встановлені розробником (рис. 1).

Тип ЛА / авіаційне підприємство	Строк служби до першого ремонту	Міжремонтний період	Призначений строк служби	Гранична межа
Су-27 	12/19	8/12	20/37	?
Су-24 	12/16	9/16	25/31	?
Мі-8 	8/12	7/10	22/47	?
Іл-39 	12/18	12	25/45	?
БЕ-12 	9	8	34/42	?

Рис. 1. Вичерпання встановлених строків служби основних типів ЛА

Крім того, в умовах, що склалися в Україні, рух у напрямі переведення та експлуатації ВАТ за технічним станом відбувається поступово через проміжні етапи.

Перший із цих етапів – експлуатація за технічним станом ВАТ за межами встановлених міжремонтних (або до першого ремонту) строків служби, але в межах встановлених показників з наробітку (ресурсу). Міжремонтні або до першого ремонту календарні показники поетапно, за певною системою, збільшуються до досягнення ознак граничного технічного стану.

На другому етапі експлуатація ВАТ за технічним станом здійснюється з відповідним продовженням міжремонтних (до першого ремонту) ресурсних і календарних показників, але в межах призначених строків служби та ресурсів. Цей етап відрізнятиметься обсягом робіт, досліджень і випробувань, які забезпечують подальшу безпечну експлуатацію.

Нарешті, третім етапом є експлуатація ВАТ за технічним станом за межами граничних призначених календарних і ресурсних показників.

Комісійне обстеження парку бойового складу авіації в рамках реалізації Концепції, а також аналіз наявного досвіду переведення зразків ВАТ на експлуатацію за технічним станом і продовження строків служби ЛА ЗСУ показали, що на сьогодні доводиться обмежувати прогнозовану тривалість експлуатації ВАТ через вплив факторів зовнішнього середовища на її технічний стан, накопичення в силових конструкціях пошкоджень втомлюваності, а також фізичного старіння авіаційних матеріалів, що може створити реальну загрозу безпеці польотів (рис. 2–5).

Рис. 2. Характерні uszkodження планера вертольота типу Мі-8

Рис. 3. Характерні uszkodження планера літака типу Су-25

Рис. 4. Характерні uszkodження планера літака типу Су-24

Рис. 5. Характерні uszkodження планера літака типу Л-39

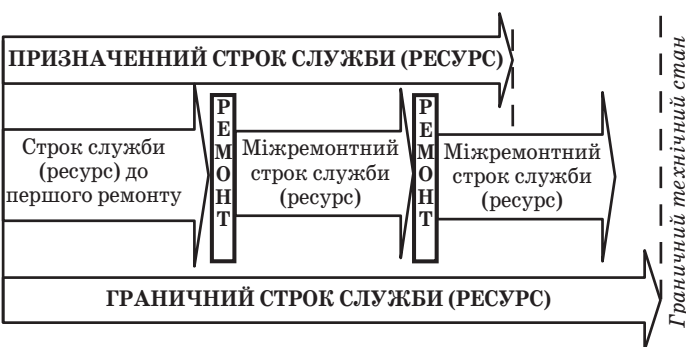

Рис. 6. Динаміка витрачання ЛА строку служби (ресурсу)

Ураховуючи, що механізми старіння у складних технічних системах, до яких належить ВАТ, вивчені недостатньо у зв'язку зі специфічними особливостями як самих об'єктів дослідження, так і процесів, котрі в них відбуваються, зроблено висновок, що подальше проведення робіт із продовження ресурсних показників старіючого парку авіаційної техніки ЗСУ потребує відповідного ретельного наукового вивчення та обґрунтування.

Для прийняття науково обґрунтованого рішення про можливість подальшої безпечної експлуатації парку ЛА треба, насамперед, визначитися з термінами досягнення конкретними зразками ВАТ граничних меж ресурсних показників (рис. 6).

Граничний стан зразка ВАТ визначається за фактом припинення його експлуатації з причини неможливості або недоцільності подальшої експлуатації (рис. 7). З погляду досліджень індивідуального продовження встановлених показників ВАТ певний сенс має питання про неможливість подальшої експлуатації зразка, тобто настання моменту граничного технічного стану.

Визначення термінів граничного технічного стану ЛА є складною науково-прикладною проблемою, розв'язання якої потребує врахування великої кількості факторів впливу, обумовлених як тривалістю експлуатації (строком служби), так і наробітком авіаційної техніки. Крім того, процеси фізичного старіння об'єктів дослідження є принципово випадковими, нелінійними й мають нестаціонарний характер зміни в часі.

В основу розв'язання зазначеної проблеми доцільно покласти загальні положення методології дослідження

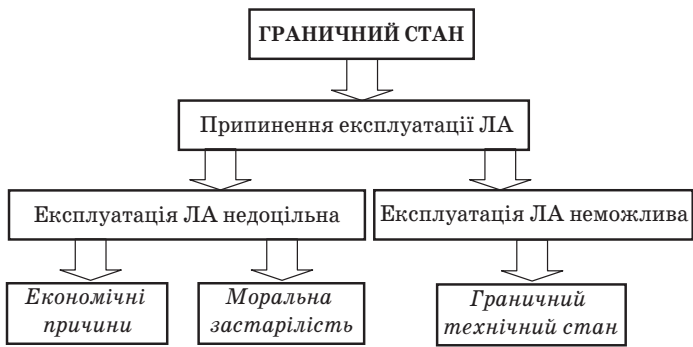

Рис. 7. Визначення граничного технічного стану зразка ВАТ

складних технічних систем [2, 3], які охоплюють: використання системного підходу; проведення декомпозиції складної технічної системи на окремі складові; розробку адекватної математичної моделі об'єкта дослідження; визначення показників (критеріїв) якості та проведення їх ранжирування за впливом на безпеку експлуатації; розробку високоточних методів оцінювання кількісних показників, котрі характеризують визначені критерії якості; розробку сучасних методів прогнозування зміни в часі кількісних показників критеріїв якості.

Декомпозиція ЛА як складної технічної системи може бути проведена за призначенням його окремих складових (рис. 8).

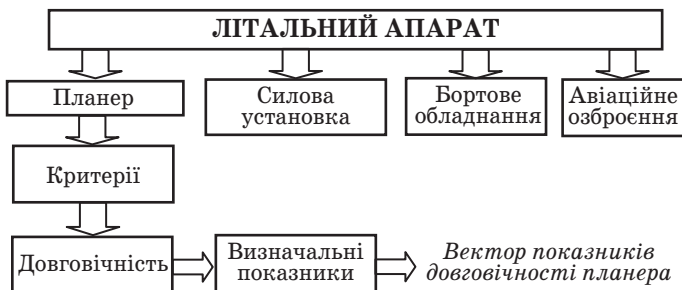

Рис. 8. Декомпозиція ЛА як складної технічної системи

Аналіз наведених складових дає підстави зробити висновок, що визначальним для терміну настання граничного технічного стану всього ЛА є технічний стан його планера – найвідповідальнішого елемента конструкції літака з погляду безпеки польотів. Інші складові та комплектуючі вироби в даному випадку розглядаються як такі, що підлягають багатократній заміні впродовж експлуатації ЛА.

За такого підходу математична модель ЛА обмежується вектором кількісних показників, котрі характеризують критерії якості планера.

Основним показником (критерієм) якості планера під час визначення терміну граничного технічного стану ЛА є його довговічність, під якою в загальному випадку розуміють можливість безпечної експлуатації літака за умови виконання передбачених заходів з технічного обслуговування [4].

Довговічність планера обчислюється під час проектування ЛА і традиційно характеризується розрахунковими показниками у вигляді граничного строку служби та граничного наробітку (нальоту) [4]. Вочевидь, зазначені кількісні показники не враховують реальних факторів, які впливають на процеси фізичного старіння планера, тому за своєю суттю є апріорними й не можуть бути визнані задовільними для визначення фактичних граничних меж експлуатації ЛА.

Як апостеріорний кількісний показник критерію довговічності, який віддзеркалює основні наслідки тривалої експлуатації планера ЛА – накопичення пошкоджень втомлюваності, корозію металів та зношування конструкцій (рис. 9), доцільно використовувати показник, однозначно пов'язаний зі зміною напружено-деформованого стану конструкцій планера в часі.

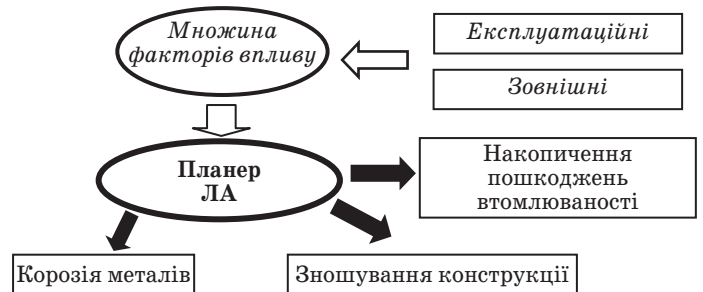

Рис. 9. Основні наслідки тривалої експлуатації планера ЛА

Аналіз загальноприйнятих показників напружено-деформованого стану авіаційних конструкцій показує, що для адекватного відображення процесу еволюції технічного стану планера ЛА може бути використана, наприклад, зміна коефіцієнта $K_{em}(t)$ втрати міцності конструкції [4] в часі:

$$K_{em}(t) = \frac{\sigma^{now}(t)}{\sigma^{poch}}$$

де $\sigma^{now}(t)$ – напруження в пошкодженій конструкції;

σ^{poch} – напруження в початковій конфігурації конструкції.

Значення σ^{poch} та $\sigma^{now}(t)$ для окремих фрагментів планера ЛА можуть бути розраховані за результатами ультразвукової діагностики із застосуванням, наприклад, відомого методу скінченних елементів [5].

Використання розрахунків зміни $K_{em}(t)$ у часі в алгоритмах прогнозування та подальше порівняння отриманих результатів з максимально припустимим значенням коефіцієнта втрати міцності конструкції є обґрунтованою основою для визначення терміну настання граничного технічного стану досліджуваного ЛА.

Таким чином, застосування методології дослідження складних технічних систем дає змогу запропонувати дієві підходи до визначення граничних меж експлуатації

парку ЛА ПС ЗСУ за типами. Але впровадження зазначених підходів потребує розробки та проведення комплексу відповідних заходів як наукової, так і практичної спрямованості на основі поєднання зусиль відомчої (у галузі авіації) та фундаментальної (академічної) науки.

На сьогодні ДНДІА спільно з Командуванням ПС ЗСУ на виконання рішення Міжвідомчої координаційної ради з питань експлуатації, ремонту та модернізації авіаційної техніки, створеної МОУ та Національною академією наук України на базі ДНДІА у 2011 р., здійснює формування Комплексної програми організації досліджень з метою визначення граничних термінів експлуатації ВАТ.

Зазначена Комплексна програма міститиме такі основні заходи:

- розробку науково-методичного апарату для прогнозування меж граничних строків служби об'єктів ВАТ;
- визначення переліків найнебезпечніших вузлів та комплектувальних виробів ВАТ (за типами), які безпосередньо впливають на граничні ресурсні показники та безпечну експлуатацію;
- проведення ресурсних випробувань елементів конструкції різних типів літаків та їх досліджень в умовах прискореного старіння;
- формування пропозицій і розробку технологій відновлення справності небезпечних вузлів та комплектувальних виробів авіаційної техніки за критерієм «ефективність – вартість»;
- обґрунтування та відпрацювання заходів з безпечної експлуатації авіаційної техніки в продовжений період до граничних меж, зокрема на основі впровадження

мобільних діагностичних лабораторій для оцінювання поточного технічного стану ВАТ.

Реалізація заходів Комплексної програми організації досліджень з метою визначення граничних термінів експлуатації ВАТ є об'єктивною передумовою гарантування безпечної експлуатації існуючого парку ЛА ПС ЗСУ з максимальним використанням ресурсних можливостей і потенціалу довговічності, закладених у конструкцію літаків на етапах проектування та виготовлення.

Перелік літератури

1. Слипченко В. И. Войны шестого поколения: Оружие и военное искусство будущего / В. И. Слипченко. – М. : Вече, 2002. – 384 с.
2. Большие технические системы: проектирование и управление / Л. М. Артюшин, Ю. К. Зиятдинов, И. А. Попов, А. В. Харченко. – Харьков : Факт, 1997. – 400 с.
3. Сложные технические и эргатические системы: методы исследования / А. Н. Воронин, Ю. К. Зиятдинов, А. В. Харченко, В. В. Осташевский. – Харьков : Факт, 1997. – 240 с.
4. Конструкція літальних апаратів / А. П. Бойко, О. В. Мамлюк, Ю. М. Терещенко, В. М. Цибенко. – К. : Вища освіта, 2001. – 383 с.
5. Метод суперэлементов в расчётах инженерных сооружений / С. А. Дмитриев, Б. К. Елтышев, А. А. Родионов; под ред. В. А. Постнова. – Ленинград : Судостроение, 1979. – 288 с.

Надійшла до редакції 17 жовтня 2012 р.

В. С. Блінцов,

проректор з наукової роботи Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, доктор технічних наук, професор,

О. М. Киризюк,

провідний науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України, кандидат технічних наук,

О. В. Красних,

начальник 1301-го головного військового представництва Міністерства оборони України, капітан I рангу,

С. В. Яким'як,

начальник кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України, кандидат військових наук, капітан I рангу

Безекіпажна військово-морська техніка: стан і перспективи оснащення Військово-Морських Сил Збройних Сил України

На основі аналізу сучасного стану застосування безекіпажних військово-морських технічних засобів флотами провідних морських держав показано, що зазначений вид військової техніки є перспективним для Військово-Морських Сил Збройних Сил України, зокрема під час виконання задач охорони підводного простору. Сформульовано основні завдання створення безекіпажної військово-морської техніки в інтересах Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Забезпечення охорони підводного простору в межах територіального моря України є однією з функцій Збройних Сил України (далі – ЗСУ), визначених для них Законами України «Про Збройні Сили України» та «Про державний кордон України». У ЗСУ відповідальність за здійснення цих функцій покладена безпосередньо на Військово-Морські Сили (ВМС) ЗСУ.

Висвітлення обстановки в підводному просторі є однією із задач для кораблів ВМС, успішне розв'язання якої сприяє виконанню функцій забезпечення охорони підводного простору, підвищенню захищеності кораблів від підводних загроз на стоянках та під час виконання завдань у мінонебезпечних районах.

На цей час висвітлення підводної обстановки в межах територіального моря держави загалом здійснюється епізодично й тільки маневреними силами ВМС ЗСУ, а контроль підводної обстановки корабля з використанням безекіпажних підводних апаратів узагалі не ведеться. Не розроблені єдині принципи обробки оперативної інформації, відсутні бази даних про підводні об'єкти, відсутня система комплектування ВМС ЗСУ засобами виявлення та класифікації підводних об'єктів [1].

Створення системи контролю підводної обстановки з використанням сучасних робототехнічних засобів, тобто безекіпажних підводних апаратів-роботів (ПАР), потребує програмно-цільового вирішення. В умовах України така система повинна створюватися із застосуванням сучасних досягнень цивільної підводної робототехніки й технологій її використання.

Сьогодні ПАР належать до ефективних видів морської робототехніки, яка широко застосовується військово-морськими силами провідних морських країн світу. Подібні системи забезпечують використання сучасних технологій у діяльності ВМС, не потребують залучення людей у ролі екіпажу, значно дешевші за традиційні корабельні технічні засоби й мають значно менші обмеження щодо гідрометеорологічних умов застосування.

ЗСУ не мають у своєму складі ПАР, проте позитивний досвід застосування дослідницьких зразків цивільної техніки в Україні є – у Національному університеті кораблебудування ім. адмірала Макарова та в НДЦ «Державний океанаріум» ЗСУ. Це засвідчує можливість і доцільність програмно-цільового створення і впровадження такої техніки в інтересах ВМС ЗСУ. Утім, практична реалізація задач створення і впровадження ПАР для потреб ЗСУ здійсненна після розробки теоретичних основ їх застосування, підготовки відповідних розпорядчих документів з оснащення ними ВМС ЗСУ, а також створення належної бази для виробництва ПАР.

Як показує аналіз науково-технічної та військової літератури, питання створення й застосування безпілотних (чи безекіпажних) засобів перебувають у центрі уваги провідних морських держав світу – США, Канади, Ізраїлю, Росії, Японії. При цьому галуззю, яка лідирує у створенні й ефективному застосуванні таких засобів, є авіація. Для

безпілотних літальних апаратів розроблена досить глибока теоретична база, напрацьована низка проектних методик і методик експериментальних досліджень [2].

Добре розвинені також зарубіжні й вітчизняні теорія й методи створення та застосування безекіпажних підводних апаратів – автономних і неавтономних ПАР [3–4].

Що ж стосується безпілотних малорозмірних надводних катерів, то тут розроблення теорії перебуває на початковій стадії, а відомості про конкретні проекти такої техніки мають лише рекламний характер.

Метою цієї роботи є визначення основних задач, для виконання яких можуть використовуватись ПАР у діях на морі в мирний час, у кризових ситуаціях та у воєнних конфліктах, і формулювання підходів та завдань зі створення такого типу військової техніки в інтересах ВМС ЗСУ.

Для опрацювання й визначення перспектив оснащення ВМС ЗСУ безекіпажними морськими технічними засобами (БМТЗ) виходитимемо з такої класифікації:

- безекіпажні прив'язні самохідні ПАР (в англійській літературі – Remotely Operated Vehicle, ROV), які за допомогою кабель-тросу з'єднані з кораблем забезпечення і дають змогу в реальному часі отримувати інформацію про підводну обстановку (відео-, гідроакустичну тощо) та в режимі дистанційного керування здійснювати просторове переміщення й позиціонування, виконувати роботи маніпуляторами, а також доставляти в задану точку підводного простору корисний вантаж (прилади, зброю тощо);

- безекіпажні автономні самохідні ПАР (в англійській літературі – Autonomous Underwater Vehicle, AUV), які виконують підводні завдання (моніторинг, розвідку, картографування тощо) самостійно під керуванням спеціальних бортових програм і передають інформацію по гідроакустичному, радіо- чи супутниковому каналам зв'язку; цим апаратам також притаманні функції доставки в задану точку підводного простору корисного вантажу;

- безекіпажні автономні самохідні надводні катери-роботи (в англійській літературі – Unmanned Surface Vessels, USV), керовані операторами по радіоканалу чи за допомогою бортових комп'ютерів, які забезпечують виконання завдань висвітлення надводної та підводної обстановки у власних акваторіях, оперативну розвідку в захищених акваторіях, доставку корисного вантажу (зокрема людей) у задану точку акваторії, а також мають можливість нести й застосовувати зброю;

- безпілотні літальні апарати (в англійській літературі – Unmanned Aircraft Systems, UAS), до яких належать літаки, гелікоптери й дирижаблі (автономні і прив'язні), що виконують політ за програмою бортових комп'ютерів чи під керуванням корабельних операторів і передають фото-, відео- та іншу інформацію по радіоканалу; цим літальним апаратам також притаманні функції несення й застосування зброї проти морських (наземних) цілей.

За даними Морського аналітичного центру «AMI International», станом на початок 2010 р. загальна кількість лише безекіпажних ПАР у світі становила близько

6200 одиниць, у тому числі 4650 (75%) апаратів цивільного та 1550 військового призначення (з них близько 400 одиниць – автономного типу). При цьому протягом наступних років прогнозувалося посилення уваги до проектів створення ПАР, спроможних діяти без участі людини. Передбачається, що до 2014–2015рр. їхня кількість зросте утричі.

Аналіз світового досвіду застосування ПАР, вивчення їхніх можливостей, поглядів провідних фахівців на їх використання у зіставленні із завданнями, покладеними на ВМС ЗСУ [5, 6, 7], дають змогу визначити основні задачі, до виконання яких повинні залучатися перспективні вітчизняні ПАР. Такими задачами передусім є:

- висвітлення надводної та підводної обстановки;
- ведення спеціального картографування об'єктів у власних захищених акваторіях та ведення розвідки в акваторіях супротивника;
- забезпечення підводної охорони кораблів, підводних човнів, акваторій військово-морських баз, портів та інших важливих акваторій;
- забезпечення бойової підготовки ВМС ЗСУ;
- підтримка і супроводження аварійно-рятувальних робіт – пошук та ідентифікація затонулих об'єктів, обстеження їх просторового положення й технічного стану, супровід водолазних робіт, виконання підводно-технічних робіт бортовими маніпуляторами;
- виконання заходів протимінного забезпечення – виявлення й розпізнавання мін або інших підводних потенційно небезпечних об'єктів на заданих акваторіях і фарватерах, на місцях якірних стоянок кораблів та інфраструктури військово-морських баз і портів;
- здійснення цілепоказання і керування зброєю.

Характер зазначених завдань зумовлює необхідність визначення конкретних типів БМТЗ, необхідних для ВМС ЗСУ.

Аналіз гідрографічних особливостей Чорного моря дає змогу попередньо виокремити такі типи підводних БМТЗ за їх робочими акваторіями та глибинами, які доцільно створювати в інтересах вітчизняних споживачів:

- ПАР великого радіусу дії – для роботи у виключній морській економічній зоні України; такі апарати повинні мати дальність ходу до 600 морських миль (200 миль – робочий радіус і до 200 миль – запас ходу в робочій зоні) з робочою глибиною до 2212 м (максимальна глибина Чорного моря);

- ПАР середнього радіусу дії – для роботи в територіальному морі України; такі апарати повинні мати дальність ходу до 60 морських миль (12 миль – робочий радіус і до 36 миль – запас ходу в робочій зоні) з робочою глибиною до 2000 м (глибина Ялтинської западини);

- ПАР малого радіусу дії – для роботи у внутрішніх водах України; такі апарати повинні мати дальність ходу до 10 морських миль (5 миль – робочий радіус і 10 миль – запас ходу в робочій зоні) з робочою глибиною до 500 м (глибина шельфу Чорного моря);

• ПАР надмалого радіусу дії – для роботи у внутрішніх водах України; такі апарати повинні мати дальність ходу до 2 морських миль (0,5 милі – робочий радіус і 1 миля – запас ходу в робочій зоні) з робочою глибиною до 50 м (робота на морському мілководді, у зоні прибою та на внутрішніх водоймах).

Очевидно, що перші два типи ПАР, які передбачають автономну схему енергоживлення, відрізнятимуться автономністю роботи та являтимуть дві модифікації одного проекту. У разі їх реалізації за неавтономною (прив'язною) схемою це буде один тип апаратів-роботів, оскільки радіус дії в цьому випадку визначається радіусом дії та технічними можливостями корабля – носія ПАР.

Третій і четвертий типи ПАР утворюють окремі цільові проекти, які суттєво відрізнятимуться один від одного за архітектурою та технічними рішеннями систем і вузлів. Причому це твердження є справедливим як для автономних, так і для неавтономних (прив'язних) ПАР.

Основні типи пропонованих підводних БМТЗ за викладеною схемою показані на *рисунку 1*, де цифрові позначення відповідають: для автономних БМТЗ – вказаним вище показникам дальності ходу й робочим глибинам ПАР; для прив'язних БМТЗ – глибинам ПАР та показникам дальності ходу їхніх кораблів забезпечення (КЗ).

Розроблення підходів до створення зазначених підводних БМТЗ має ґрунтуватися на таких вимогах:

- високій автономності функціонування, подальше збільшення якої можна здійснювати у процесі експлуатації шляхом заміни модулів та/або оновлення програмного забезпечення;
- енергетичній, інформаційній та конструктивній стандартизації, що зменшує вартість створення нових і модернізації наявних ПАР;
- модульності конструкції рушіїв, систем енергетики та інформатики, що дає змогу знижувати експлуатаційні витрати на ремонт окремих вузлів і систем ПАР;
- здатності до мережецентричного принципу функціонування – інтеграції одного з одним та з іншими пілотованими й безпілотними платформами, датчиками та вузлами зв'язку в загальне системне рішення, подібно до FORCEnet (США).

Уже сьогодні органами управління ЗСУ повинні бути прийняті рішення зі створення та оснащення ВМС ЗСУ

такими засобами. Науково-дослідні установи ЗСУ мають забезпечити науково-технічне супроводження цих робіт.

Для створення ПАР зазначених типів необхідно розробити технології застосування та наукове підґрунтя їх функціонування, проектні методики й експериментальну базу для басейнових і морських випробувань, а також розробити навчально-методичне забезпечення для підготовки операторів ВМС ЗСУ.

З урахуванням сучасних концепцій інтеграції функцій та системного підходу пропонується така послідовність формування й реалізації завдань зі створення ПАР в інтересах ВМС ЗСУ:

- розробка оперативно-тактичних моделей застосування кораблів у тактичних задачах, під час виконання яких використовуються ПАР;
- розробка підводної технології виконання тактичного завдання;
- розробка переліку підводних робіт, які виконують ПАР за даною технологією;
- розробка множини режимів функціонування ПАР;
- визначення та обґрунтування експлуатаційних характеристик для формулювання технічного завдання на створення ПАР;
- створення головного зразка ПАР, його випробування та прийняття на озброєння, поставка серійних ПАР для потреб ВМС ЗСУ;
- кадрове й технічне забезпечення експлуатації ПАР.

Для розробки та обрання найефективнішої оперативної-тактичної моделі застосування кораблів, оснащених ПАР, доцільно використати такий підхід.

По-перше, для виконання кожного з типових завдань необхідно визначити відповідний показник ефективності.

По-друге, для визначення найдоцільнішого варіанта дій (способу застосування) з множини тих, які розглядаються для виконання певного завдання за визначеним показником ефективності, необхідно обрати відповідний критерій [8]. Як певне правило спрямованого вибору «стратегій» дій із множини припустимих, критерій надасть можливість порівнювати різні способи застосування та обирати найкращі з них. У нашому випадку найкращим способом застосування буде такий, котрий дає змогу за існуючих умов обстановки забезпечити здійснення максимального внеску ПАР у виконання певного завдання.

Критерій ефективності застосування кораблів (оснащених ПАР) різними способами може бути відображений виразом:

$$s_i : \max_s S_{ez(M)}, s \in V,$$

де s_i – спосіб, який обирається із множини V припустимих способів застосування кораблів (оснащених ПАР), узятих до розгляду;

$S_{ez(M)}$ – ступінь виконання завдання із застосуванням кораблів, оснащених ПАР;

V – множина припустимих способів застосування кораблів (оснащених ПАР), узятих до розгляду.

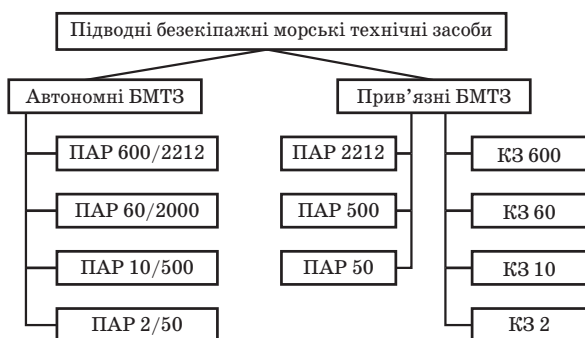

Рис. 1. Основні типи пропонованих підводних БМТЗ

Тобто з певної сукупності можливих способів застосування кораблів (оснащених ПАР), які розглядаються, обирається той, який за прийнятих умов забезпечує максимізацію ступеня виконання завдання.

Після визначення раціональних оперативно-тактичних моделей застосування кораблів, оснащених ПАР, ідуть етапи формування оперативно-тактичних вимог, котрі утворюють «надбудову», де формуються вихідні дані для тактико-технічного завдання на створення ПАР певного призначення. Тут чітко прописуються призначення ПАР згідно з потребами ВМС ЗСУ, детально описуються базові та спеціальні технології його застосування (послідовність виконання підводних робіт та окремі підводні роботи, які необхідно виконати в рамках конкретної технології), а також формулюються вимоги до режимів функціонування ПАР (режими плоского та просторового руху, режими позиціонування в заданій точці підводного простору тощо).

Наступні етапи мають чіткий причинно-наслідковий зв'язок між головними експлуатаційними характеристиками підводних БМТЗ (максимальною робочою глибиною та дистанцією від корабля забезпечення, діапазоном швидкостей ходу, динамічними характеристиками, приладовим забезпеченням за призначенням) та його проектними параметрами, отриманими за результатами ескізного й технічного проектування.

Останні етапи мають суто виробничий та експлуатаційний характер і визначають процедури створення головного й серійного зразків, їх заводські, швартовні та ходові випробування, а також освоєння серії нових підводних БМТЗ у морській практиці, включно з навчанням і атестацією операторів прив'язних та автономних ПАР.

Позитивний досвід проектування, створення й застосування підводних БМТЗ у Чорному морі, накопичений українськими фахівцями, свідчить про доцільність і можливість створення в Україні декількох серій ПАР в інтересах ВМС ЗСУ.

Наведені вище головні етапи створення підводних БМТЗ в інтересах ВМС ЗСУ можуть бути покладені в основу створення й інших типів БМТЗ, а саме – надводних.

З огляду на викладене можна дійти певних **висновків**.

1. Сучасний стан створення й застосування БМТЗ флотами ВМС провідних морських держав свідчить, що зазначений вид військової техніки є високоефективним засобом для виконання широкого спектра завдань ВМС у мирний час і в особливий період. Основними причинами недостатнього розвитку цього виду військової техніки для потреб ВМС ЗСУ є відсутність узагальнених поглядів на його місце й роль у сучасній збройній боротьбі на морі та відповідних директивних документів з їх розробки й упровадження у ЗСУ.

2. До основних завдань ВМС ЗСУ в мирний час, у кризових ситуаціях та в особливий період, до виконання яких можуть бути залучені БМТЗ, належать такі: висвітлення підводної та надводної обстановки, пошук і знищення морських мінних загороджень та невеликих

підводних і надводних цілей, забезпечення сил спеціальних операцій, виконання пошукових заходів під час пошуково-рятувальних операцій та забезпечення бойової підготовки флотів. Визначення повного переліку можливих завдань БМТЗ у бойовій та повсякденній діяльності ВМС ЗСУ потребує подальших досліджень.

3. Оснащення ВМС ЗСУ новими БМТЗ на сьогодні є актуальним і обґрунтованим. Визначено й запропоновано основні типи ПАР, створення яких є першочерговим для потреб ВМС ЗСУ, виходячи з воєнно-географічних умов Чорного моря, характерних завдань і досягнутого на сьогодні рівня розвитку таких зразків військово-морської техніки у світі.

4. Економічно оптимальним шляхом забезпечення потреб ВМС ЗСУ за цим напрямом на найближчу перспективу є створення базових моделей нових БМТЗ військового призначення на основі комерційних зразків, створених в Україні.

Таким чином, з урахуванням тенденцій розвитку новітніх підводних технологій і перспективних підходів до виконання низки бойових та спеціальних задач на морі основним завданням з організації подальших досліджень за даною проблематикою є розроблення оперативно-тактичних моделей застосування сил, оснащених БМТЗ, та формування тактико-технічних вимог до БМТЗ з метою забезпечення ними ВМС ЗСУ.

Перелік літератури

1. Матеріали науково-практичної конференції «Проблемні питання розвитку озброєння та військової техніки Збройних Сил України». – К. : ЦНДІ ОВТ ЗСУ, 2011.
2. Беспилотные летательные аппараты: Методики приближенных расчетов основных параметров и характеристик / В. М. Ильюшко, М. М. Митрахович, А. В. Самков, В. И. Силков, О. В. Соловьев, В. И. Стрельников; под общ. ред. В. И. Силкова. – К. : ЦНИИ ВВТ ВС Украины, 2009. – 302 с.
3. Илларионов Г. Ю., Карпачев А. А. Исследовательское проектирование необитаемых подводных аппаратов: теория, методы, результаты. – Владивосток : Дальнаука, 1998. – 272 с.
4. Блинцов В. С. Привязные подводные системы: [Текст] / В. С. Блинцов; – К. : Наукова думка, 1998. – 232 с.
5. Киричук О. М. Задачі створення прив'язних підводних апаратів для висвітлення підводної обстановки надводного корабля // Проблемні питання розвитку озброєння та військової техніки: тези доповідей наук.-техн. конф. – К. : ЦНДІ ОВТ ЗСУ, 2010. – С. 145–146.
6. Блинцов В. С., Красних О. В. Сучасні завдання створення підводних апаратів-роботів для пошукових та спеціальних операцій // Підводна техніка і технологія: Матеріали всеукраїнської науково-технічної конференції з міжнародною участю. – Миколаїв : НУК, 2011. – С. 155–158.
7. Яким'як С. В. Сучасні концепції застосування ВМС у контексті виконання завдань щодо захисту і просування національних інтересів // Воєнна історія. – 2005. – № 1–2. – С. 62–75.
8. Барабаш Ю. Л. Основи теорії оцінювання ефективності складних систем (методологія військово-наукових досліджень). – К. : Національна академія оборони України, 1999.

Надійшла до редакції 17 серпня 2012 р.

Summaries

V. M. Mozharovsky,

Deputy Defence Minister of Ukraine – Staff member, Candidate of military science,

P. M. Krykun,

Deputy Director, Chief of strategic planning division in Department of military policy and strategic planning at Defence Ministry of Ukraine,

M. M. Denezhkin,

Chief Specialist of the strategic planning subdivision in Department of military policy and strategic planning at Defence Ministry of Ukraine, Candidate of military science, Senior Researcher

An overview of defence in Ukraine – results and conclusions

Based on analysis of the results of the defence overview, the authors present the generalized conclusions in concern with their research and offer their ways to its improvement in future.

O. I. Kuz'muk,

General of the Army of Ukraine, People's Deputy of Ukraine, Candidate of military science

From a military organization to the Sector of security and defence of Ukraine

This paper completes a series of author's works devoted to retrospective analysis of events and processes in the sphere of support of military security of Ukraine. The transitional period from the building up of the Military organization of Ukraine to creation of the Sector of security and defence of Ukraine (2005-2012) is considered.

R. R. Marutyan,

Doctorate at the chair of national security in the National Academy of State management at President of Ukraine, Candidate of historical science, Assistant Professor

Scientific-expert support to national security policy in Ukraine

The author analyzes the state of scientific-expert support to the national security policy of Ukraine and outlines the issues of communication between the central power and science in Ukraine today. The paper contains proposals on improvement of the process of institutionalization of scientific-expert activity in Ukraine.

V. S. Korendovytsch,

Deputy Chief for defence issues in Mission of Ukraine at NATO, Candidate of technical science, Assistant Professor,

S. V. Mukosiy,

First Secretary of the defence section in Mission of Ukraine at NATO

«Smart defence» and interconnected forces – the new initiatives

The paper discloses the essence of a new ideology aimed at meeting the defence needs of the North-Atlantic alliance - so-called "smart defence". The authors also consider the possibility for creating, in the process of its introduction, some favorable conditions for subsequent development of practical co-operation between Ukraine and NATO in the context of strengthening of the defence potential of our state.

V. P. Gorbulin,

Member of Presidium of National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of technical science, Professor, Academician of National Academy of Sciences of Ukraine,

Yu. M. Skaletsky,

Chief of department of ecological and technogenic security in National Institute of strategic research, member of National Commission for radiation protection of Ukrainian population, Doctor of medical science, Assistant Professor

Civilian democratic control over armed forces in the state of emergency caused by natural or technological cataclysms

Taking as an example the participation of the armed forces in liquidation of consequences of the Chernobyl power plant accident, and with the account of similar experience in other countries, the authors analyze the problems of civilian democratic control over the armed forces under conditions of emergency situations of natural and technological origin. Some possible ways to resolving these problems in Ukraine are suggested.

V. M. Telelym,

Executive Director of National University of Defence of Ukraine, Doctor of military science, Professor,

Yu. I. Prykhod'ko,

Chief Researcher at the Center of military-strategic research in National University of Defence of Ukraine, Candidate of educational science, Assistant Professor

The system of military education: problems of development and ways to reforming

The paper shows that the present-day stage of development of military education demands for new approaches. The authors consider the causes and consequences of inconsistencies in the military education system, and offer new ways and measures for future reforms.

G. I. Ivashchenko,

Professor at a department in National University of Defence of Ukraine, Candidate of military science, Senior Researcher,

V. V. Solov'yov,

Colonel, assistant professor at a chair of National University of Defence of Ukraine, Candidate of military science

The structure and essence of the «organization of management of troops (forces)» concept – the methodological approach

Based on the methodological approach, the authors substantiate the algorithm for estimation and elaboration of the structure embedded in the «organization of management of troops (forces)» concept.

O. V. Kharchenko,

Major-General, Chief of the State Research Institute of Aviation, Doctor of Technical Science, Professor,

S. V. Pashchenko,

Colonel, Deputy Chief for scientific issues of the State Research Institute of Aviation, Candidate of technical science, Assistant Professor,

I. M. Ratnikov,

Chief Researcher of the State Research Institute of Aviation, Doctor of technical science, Senior Researcher

The safe treatment of military aircraft hardware in the Air Forces beyond resource limitations: the methodological aspects

Based on the methodology of investigation of complex technical systems, the authors suggest some approaches to determination of terms of permissible life-in-service of flying vehicles in the Air Forces of Ukraine.

V. S. Blintsov,

Pro-rector for scientific issues in the Admiral Makarov National shipbuilding University, Doctor of technical science, Professor,

O. M. Kyryzyuk,

Leading Researcher of the Central Research Institute of armaments and military equipment of the Armed Forces of Ukraine, Candidate of technical science,

O. V. Krasnykh,

Captain of the Navy, Chief of the 1301st central permanent military mission of Defence Ministry of Ukraine,

S. V. Yakymyak,

Captain of the Navy, Chief of Naval Forces department in National University of Defence of Ukraine, Candidate of military science

Crewless naval equipment: state-of-the art and prospects for application in Naval Forces of Ukraine

Based on analysis of present-day application of crewless naval technical weapons by fleets of naval powers, the authors show that this type of armaments is very promising for the Navy of the Armed Forces of Ukraine, particularly, in the events of patrolling the underwater areas. The paper contains formulation of major tasks for creating the crewless naval facilities in the interests of naval forces as a part of the Armed Forces of Ukraine.

Інформація для авторів журналу «Наука і оборона»

Рукопис статті подається до журналу у двох примірниках. Сторінки мають бути пронумеровані, а рукопис підписаний авторами.

Загальний обсяг рукопису разом з графічними матеріалами не повинен бути більшим за 20 сторінок. Формат паперу – А4. На одній сторінці має бути не більш як 30 рядків та до 60 знаків (з урахуванням розділових знаків і проміжків між словами) у кожному рядку. Розмір шрифту підготовленого на комп'ютері матеріалу – 14; міжрядковий інтервал – 1,5 рядка (розмір кроку зсуву – 24). Розміри полів, мм: зліва – 30, справа – 10, зверху – 20, знизу – 25.

На першій сторінці рукопису розміщуються прізвище, ім'я та по батькові автора, його посада, вчений ступінь та звання, заголовок, анотація (не більш як 6–8 рядків) і далі текст статті.

Формули, символи та знаки мають бути розмічені.

Оформлюючи бібліографічний список посилань, потрібно вказати автора й назву твору, місце публікації (для книжки – місто й видавництво; для статті – назву збірника чи журналу, його номер або випуск), дату публікації, кількість сторінок у книжці або сторінки, на яких вміщено статтю.

Ілюстрації подаються окремо від тексту. Місце розташування ілюстрації позначається на лівому полі сторінки.

До рукопису статті додаються:

- електронний варіант рукопису та ілюстрацій, який має повністю відповідати рукопису;
- документ про можливість відкритої публікації матеріалів;
- відомості про авторів (номер телефону, службова та домашня адреси, науковий і педагогічний стаж, кількість наукових праць із зазначенням п'яти найбільш вагомих);
- заява авторів про згоду щодо невиконання авторського гонорару (для скорочення витрат на видання виплата авторських гонорарів не передбачається) та про те, що підписаний і поданий до редакції варіант є остаточним і вихідним для виконання редакційно-видавничих робіт і автор може внести лише незначні (не більш як 3% обсягу статті) корективи на етапі читання ним верстки, а значні зміни в матеріалі або відкриття статті з метою перероблення її можуть здійснюватися в разі оплати автором пов'язаних із цим додаткових виробничих витрат.

З метою виготовлення доброякісних друкованих форм ілюстрації до статей потрібно подавати у вигляді якісних фотографій або в електронному варіанті у форматах *.tif чи *.eps.

Матеріали, які неохайно оформлені й не відповідають зазначеним вимогам, редакцією не розглядаються.

Редакція не повідомляє авторів про зміни та скорочення рукопису, які мають редакційний характер.

Усі права застережені.
Переклад і передрук – лише за згодою
авторів і редакції.
Адреса редакції: 04119 Київ, вул. Дегтярівська, 11в.

Тел.: (044) 483-71-29, 271-36-32.
Факс: (044) 483-71-29.
<http://www.nio.mil.gov.ua>
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 2332 від 25.12.1996 р.

© Міністерство оборони України, 2012

Підп. до друку 14.12.2012 р.
Формат 60x90/8. Папір крейд. Друк офсет.
Ум. друк. арк. 9,0. Обл.-вид. арк. 10,1.
Наклад 579 прим. Зам. № 1214-12.

Видавничий дім «Стилос».
04071 Київ, вул. Набережно-Лугова, 5, к. 30.
Тел.: (044) 428-72-50. Факс: (044) 417-42-39.
E-mail: stylos.publish@gmail.com.
<http://www.stylos.com.ua>.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи України ДК № 1465 від 13.08.2003 р.